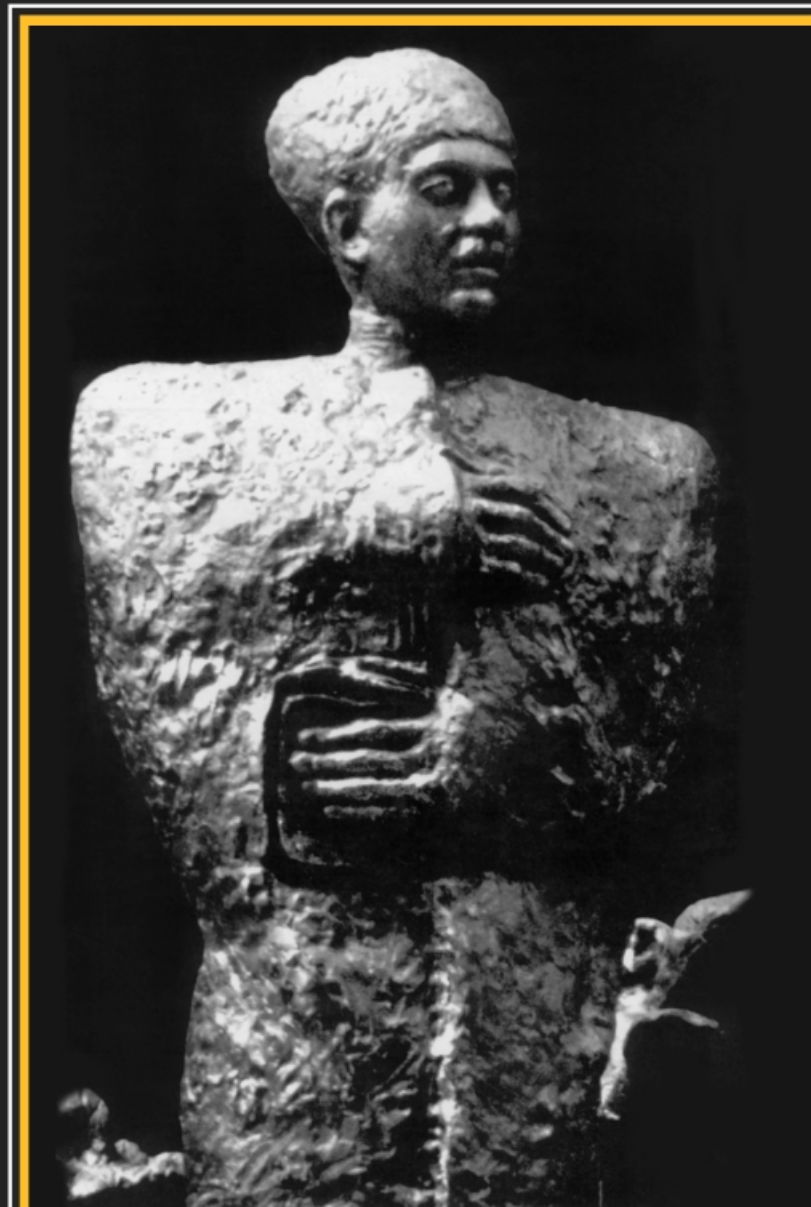

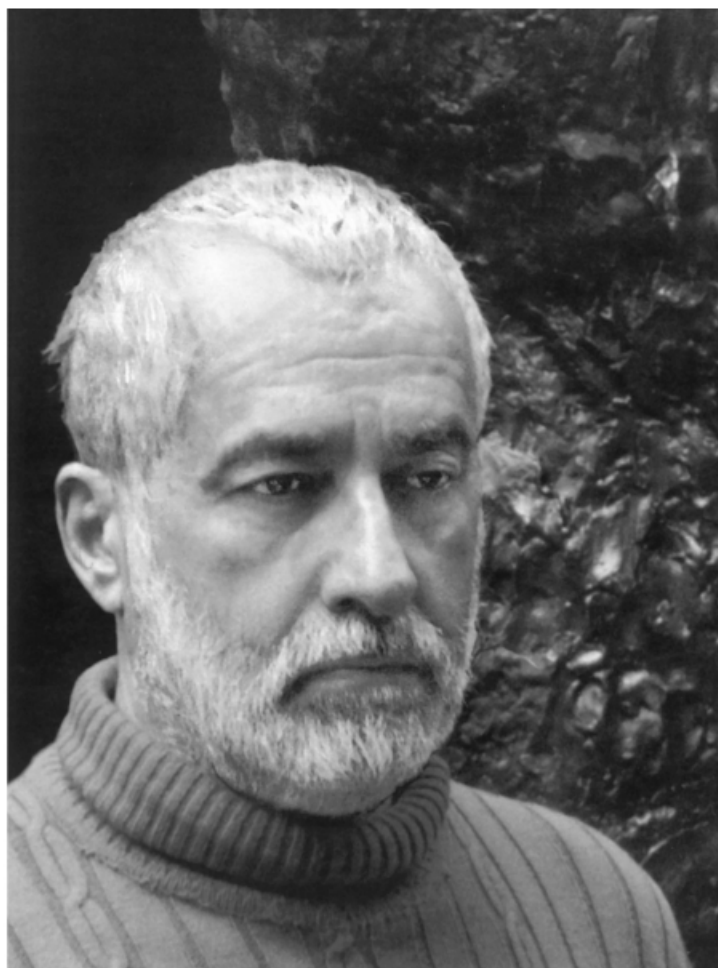
1
2003

*Бүгд хөгжсөртөө мин ич, зөгсөө, чиг сөгсөө,
үрмэгч ич хөгсөө гэгч нийцч үрэг.*

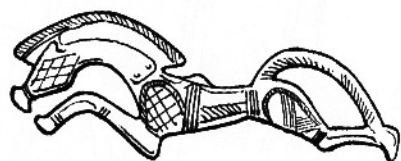
СЭМЮЭЛ КОЛРИДЖ, англисаг поэт.

MAX ДУГ

*Нæ равдысты фендзыстут
скульптор Гадаты Лазæры куыстытæ.*

НАША ЭПОХА

Издается с мая 1934 года

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ, ПУБЛИЦИСТИКИ

Главный редактор — Ахсар КОДЗАТИ

Редакция:

Ответственный секретарь, проза — Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия — Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет:

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОВЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Фарица ДЗАСОХОВА, Елизавета КОЧИЕВА, Анатолий КУСПАЕВ,
Наира НАКУСОВА, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2003

МАХ ДУТ 1 '03

Джиппы уагъд цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

АИВ ЛИТЕРАТУРÆЙЫ,
ПУБЛИЦИСТИКÆЙЫ ÆРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Сæйраг редактор — ХЪОДЗАТЫ Æхсар

Редакци:

Бæрнон секретарь, прозæ — ГУСАЛТЫ Барис

Поэзи, драматурги — МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæйы лæгтæ:

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЪОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
ДЗАСОХТЫ Фаризæт, КОСТЫ Лизæ, КЪУСРАТЫ Анатоли,
НÆКУЫСАТЫ Наирæ, ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2003

НОМЫРЫ ИС:

ЧЕДЖЕМТЫ АЕхсар. Арвы хуызтæ. Аемдзæвгæтæ	5
АГЪНАТЫ ГАЕСТАЕН: 60 АЗЫ	15
ХЪАЙТЫХЪТЫ Азæмæт. Мастисæг. Таурæгъ	19
БОЦИТЫ Алыксандр. Бæлццон дæн. Аемдзæвгæтæ	33
ЗАКАТЫ Алыкси. Аедзæсгом уари. Этюд	43
ХЪАУЫРАТЫ Дауыр. Хъæлдзæг хабæрттæ	53
БАЛАТЫ Альберт. Аенцой мын нæй. Аемдзæвгæтæ	59
АЙЛАРТЫ Чермен. Фæрныг хъуыддæгтæ. Аемдзæвгæтæ	62
ТАЕЛМАЦТАЕ	
Сомихаг аргъæуттæ.	65
МЫСИНАЕГТАЕ	
ЗАОЙТЫ Аслæнбег. Хæстон фæндæгтыл	80
СФÆЛДЫСТАДОН БЫНТАЕ	
НИГЕР. Налхъуыт-налмасæй фидауцджындæр	89
ЛИТЕРАТУРАЕЙЫ ФАРСТАТАЕ	
МАМИАТЫ Изетæ. Фыссæджы æрмдзæф	94
ЧИНГУЫТЫ ДУНЕ	
ДЗИЦЦОЙТЫ Юри. Ирон уыци-уыциты ног рауагъд	104
ПУБЛИЦИСТИКАЕ	
ДЗИДЗОЙТЫ Валери. Ирæттæ — куыстагур	108
УИДАЕГТАЕ	
ХЪАМБОЛТЫ Тамерлан. Нæ адæмы номы тыххæй	116
«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ	118
АРВИСТОН	125
ИРОН ПОЭЗИЙЫ АНТОЛОГИ	137
МАМСЫРАТЫ Темырболат. Аемдзæвгæтæ	139

ЧЕДЖЕМТЫ Æхсар

АРВЫ ХУЫЗТÆ

* * *

Æнæ цин амонд дæр нæ уыдзæн,
Фæндагыл чи цæуы куырмæй?
Ис царды мин цырагъы ссудзæн
Æрмæстдæр курдиаты зынгæй.

Лæг райгуырд амонджын уæвынмæ,
Тæхынмæ райгуырди цæргæс.
Иронау ме стыр цин зæгъынмæ
Æрцыдтæн ацы зæхмæ æз!

ФЫДЫБÆСТÆ

Фыдыбæстæ — мæ Райгуырæн хæдзар,
Дæуимæ баст — мæ цард æмæ уд дæр.
Дæуæн æз дæн дæ гыццылдæр Æхсар,
Ды та мæнæн дæ бæстæты рæсугъддæр.

Нæ дæ агурын исбон æмæ кад,
Цæмæн хъæуы тæхгæ æфсургъы хъузон?
Зынджы мур мын дæ сæуæхсидæй радт, —
Дæ арвы цъæхыл ме стъалы ыссудзон.

Тæхуды 'мæ дæ цæрайæн фæкус,
Цæхæрау банорд зарæджы дæ катый.
Дæ зæххыл суадз ирон ныхасæй рухс,
Стæй Бонвæрнонау уыцы рухсы батай.

Фыдыбæстæ — мæ Райгуырæн хæдзар,
 Дæуимæ баст — мæ цард æмæ мæ уд дæр.
 Дæуæн æз дæн дæ гыццылдæр Æхсар,
 Ды та мæнæн дæ бæстæты рæсугъддæр.

ЗАМАНХЪУЙЛАГ ЦАГЪД

Фыдæлты Заманхъул — мæ сызгæрин бæстæ,
 Йе 'рвхуыз къуыбырты æхсæн.
 О, ацы хъæубæстæ, о, ацы хъæубæстæ
 Схаста йæ хъæбысы мæн.

Нæ фæрныг хистæртæн сæ уæздан ныхасы,
 Ам федтон царды æгъдау.
 Уæд ме 'рыгон азты, уæд ме 'рыгон азты,
 Амонджын чи уыд мæнау!

Цы азтæ уыдысты, цы рухс бонтæ згъордтой,
 Чи 'мбæрста цардæн йæ уæз!
 Арвыл-иу цæргæстæ уæд зилахар кодтой,
 Зæххыл та кафыдтæн æз.

Фыдæлты зарæг ныл цыт-амондæн бафтыд,
 Амонд та зарæгау тахт.
 Хур-иу кæмæ симдта, Мæй-иу кæмæ кафид,
 Уый уыд Заманхъуйлаг цагъд.

Рæсугъд у Ирыстон йæ дзыллæйы хæрзтæй,
 Ир нын фæцæрæд фæрнæй.
 Фæлæ мæ зæрдæйæн райгуырæн хъæубæстæй
 Адджындæр, уарзондæр нæй.

Зæрдæ куыд тынг райы нæ уалдзыгон бонтæй,
 Амонд нæм семæ æртахт.
 Нæ Иры бæстæмæ нæ Дурджынбæрзондæй
 Хъуысы Заманхъуйлаг цагъд.

ХУЫЦАУЫ УАЗÆГ

Ирон лæджы сагъæс мын радта Хуыцау,
Цæй диссаджы лæвар дзы райстон!
Кæм ысты фыдæлты лæджыхъæд, æгъдау,
Цы уыдзæн нæ хъысмæт, нæ райсом?

Нæ дзыллæйы зæрдæ — нæ ирон æвзаг,
Кæйдæр мад нæ иумæ нæ бæтты.
Нæ удæй цы фесæфт — æфсарм æмæ уаг, —
Уый агураем арвы кæрæтты.

Ирон лæджы сагъæс мын радта Хуыцау,
Мæ хæлар-ызнæгтæ мæ фауынц.
Нæ фарнæй цы ахауд — лæджыхъæд, æгъдау, —
Цæссыгтæй мæ зæрдæмæ хауынц.

Куыдфæнды мæ раппæл, куыдфæнды мæ фау, —
Ирыстонмæ фехъуыст мæ зарын.
Ирон лæджы сагъæс мын радта Хуыцау,
Ирон дзырды царды цин арын.

Ирон лæджы сагъæс — фыды фарн, æгъдау,
Нæй царды æндæр фæндаг махæн.
Дунескæнæг кадджын, о Иунæг Хуыцау,
Ирыстоны де уазæг бакæн!

УАРЗОНДЗИНАД

Уарзондзинад, сызгæрин фестай ды,
Дæ цин зæрдæйы базыртыл тæхы.
Бæрзонд арвыл дæуæй бæрзонддæр нæй,
Дæ рухсæй рухс — ыстъалытæ 'мæ мæй.

Уарзондзинад — зæххон хæрзты хуыздæр,
Уарзондзинад, Ирыстоны æрцæр.
Ирон хæдзæрттæм боны фарн æрхæсс, —
Дæуæй хъæздыг, дæуæй амонджын — æз!

Хурау тавы Уарзондзинад дардыл,
Царды цин йæ рухс тынтæй кæлы.
Амондджын дыууæ зæрдæйы арвыл
Уарзондзинад иу ахстон кæны.

Уарзондзинад у Уазайы бæрзонд,
Сыгъдæг фæндтæ, сызгъæрин уды конд.
Уарзондзинад — фæндыры дзургæ цагъд,
Зæрин зæлтæй мæ зæрдæмæ фæтагъд.

Цыфæнды зæгъ, куыдфæнды йыл фæдзур, —
Уарзондзинад — рæсугъд царды бындур.
Мæ зæрдæ дзы ысбазырджын, ысрог,
Зæххыл цыма цæрын райдыдтон ног.

Хурау тавы Уарзондзинад дардыл,
Царды цин йæ рухс тынтæй кæлы.
Амондджын дыууæ зæрдæйы арвыл
Уарзондзинад иу ахстон кæны.

ÆРВХУЫЗ КЪУХМÆРЗÆН

Чындзы цы бон цыдтæ, —
Рох мæ нæу абон дæр.
Атахт мæ цардуалдзæг,
Атахт мæ амонд дæр.

Уæддæр мæ хъысмæтæй,
Буц æмæ бузныг дæн;
Мæ дзыппы баззади
Дæ лæвар къухмæрзæн.

Де 'рвхуыз къухмæрзæныл, —
Де сконд нывæфтыдтæ.
Удæн цы цин хæссынц...
Уæдæ цы чызг уыдтæ!

Уарзоны къухмæрзæн,
 Диссаг — йæ кæрæттæ.
 Стæхынæввонгæй сыл —
 Урсриу сырх бæлæттæ.

Цардæй куы фæриссын,
 Уæд æз дæ къухмæрзæн
 Зæрдæйы хъæдгомыл
 Хъавгæ æрæмбæрзын.

Мæ уды бæрзондыл
 Ме стыр уарзт нал тайы.
 Уалдзæг, мæ цардуалдзæг,
 Цæстытыл ауайы.

Æмæ, дæу мысгæйæ,
 Стæхынц æрвгæрæттæм
 Де 'рвхуыз къухмæрзæнæй
 Урсриу сырх бæлæттæ!

ДИДИНÆГ МА РАКАЛ

Дидинæг ма ракал, дидинæг ма ракал,
 Байхъус мæм, ма у къуырма.
 Дидинæг калынæн, дидинæг калынæн,
 Уалдзæг нæма 'рцыд нырма.

Уый мæм нæ байхъуыста, коммæ нæ бакасти,
 Йе стыр уарзт райхæлд уæддæр.
 Амонды базыртыл, амонды базыртыл
 Иунæг бон калдта цæхæр.

Изнæ бон карз зымæг, урс бæхыл хъазгæйæ,
 Зæхмæ фæзынди æваст.
 Гъе, мæгуыр дидинæг, гъе, мæгуыр дидинæг,
 Миты сæр бамыр дæ уарзт.

Хуры иу ракастæй, боны иу бахудтæй
 Чи фергом афтæ æгæр?
 Ау, уый куыд чи уыди, чи хъуамæ уыдаид,
 Хивæнд зæрдæйæ æндæр.

Цард та цæрынæн у, о зæрдæ, барвæндæй
 Ма кæн дæ фæндаг фыдвæд.
 Дидинæг ма ракал, дидинæг ма ракал,
 Уалдзæг куы не 'рцæуа, уæд.

УРС ХОХЫ МÆСЫГ

Нæртон симдæй æрымысæм,
 Нæ фыдæлты — нæ уидæгты.
 Зæххыл нæй ахæм хорз бæлас
 Æмæ æвзæр дыргъ чи дæтты.

Мæнæ цы хорз дæ, хи артдзæст,
 Нæ ирон зæххыл барджынæй,
 Тæхуды, æмæ чи бафсæст
 Цæрынæй æмæ уарзынæй!

Урс хохы мæсыг — урс дурæй,
 Фæлгæсы рындзæй арф коммæ.
 Лæппуйы зæрдæ усгурæй
 Цинтæ фескъæфы уарзонмæ.

Цæй, бабуц кæнæм хистæры,
 Уый зондæй кæстæр цард ары.
 Фыдæлты фарнæй чи цæры,
 Уый нын нæ фæндаг рухс дары.

Нæ райсом — боны фæндтимæ,
 Фидæнмæ хуыздæр акæсæм.
 Фæндыры дзургæ зæлтимæ
 Иры фарн дарддæр ахæссæм.

Цæргæс йæ уды дзæбæхæн
 Арвыл тæхгæйæ фидауы.
 Бирæ цæрат, ирон зæххыл
 Ирон хорнæмыг чи тауы.

МÆ ЦИНЫ СТЬАЛЫ

Дæуыл мæ зæрдæ цы ныфсæй дарон,
Дæ мæтæй æви дæ уарзтæй риссон?
Дзырдты хуыздæрæн цы дзырд ыссарон,
Мæ риуы арфæй цы зæлтæ сисон?

Арвы хуызтæ дын арвы æрдынæй
Зæхмæ æрисин — мæ уды лæвар.
Фæлæ сæм уæддæр, тæрсын æз уымæй,
Куы нæ байгом уа дæ зæрдæйы дуар.

Уæд та, бæлæстæ, дзырдамонд райсон
Уæ цъæх сыфтæрты сыбар-сыбурæй.
Мæ зæрдæмæ кæд иу фæлмæн райсом
Сызгъæрин иу тын æрхауид хурæй.

Тæхуды, базон, кæй уындæй тайыс,
Кæй ныфсæй цæрыс, кæй рæсугъд фæндтæй.
О хъал Терчы дон, куыд тындзгæ уайыс,
Зæгъ-ма мын исты дæ урс уылæнтæй.

Мæ цины стъалы — тæхгæ фæдисон,
Тæмæнтæ калыс бæрзонд уæларвæй.
Зæрдæйы бынæй цы дзырдтæ сисон,
Цы зæлтæ сисон мæ риуы арфæй?

КÆДДÆРЫ УАЛДЗÆГ

Хъуысаты Эльвирæйæн

Ахæм рæсугъд уалдзæг
Никуы уыд а бæсты.
Уалдзæг фæндырдзагъдау
Баззад мæ сагъæсты.

Уæдæ цæй диссаг дæ,
Базырджын азты рад.
Хурхæтæн афоны
Бамбæрстон уарзты ад.

Зæххыл кæй мысыдтæн,
 Арвыл кæй агуырдтон,
 Далæ Стыр Елхоты
 Хъазты уый базыдтон.

Уый кæд цæргæс уыди,
 Уый кæд ыстъалы уыд.
 Мемæ æнæскафгæ,
 Нал лæууыд, нал лæууыд.

Гъе стæй нæртон симды
 Фергом и уалынмæ.
 Фергом дыргъбæласау
 Дидинаг калынмæ.

Фæлæ чызджы зæрдæ
 Йе стыр цин не 'вдыста.
 Уды дзæнгæрæг та
 Амонд нæ фехъуыста.

Цæргæс, мæ цин-цæргæс
 Атахти азтимæ.
 Мæ уд мын ахаста,
 Оххай, йæ уарзтимæ.

Ахæм рæсугъд уалдзæг
 Никуы уыд а бæсты.
 Уалдзæг фæндырдзагъдау
 Баззад мæ сагъæсты.

МАЕ ХЪÆУ

Хъысмæтæн агурæм йæ хæрзтæ,
 Мæнæн та йе стырдæр лæвар:
 Мæ зынаргъ райгуырæн хъæубæстæ,
 Мæ зынаргъ райгуырæн хæдзар.

Ирон зæхх диссаг у, мæ хуртæ,
 Йæ цинæй цæссыгтæ кæлынц.
 Мæ зынаргъ хъæубæстæн йæ дуртæ
 Сæ хъармæй мады ад кæнынц.

Мæ цæстыл ивгъуыд бонтæ уайынц:
 Хур арвæй цингæнгæ æркаст.
 Нæ уынгты барджытæ æруайынц,
 Нæ сыхы — диссаджы чындзхаст.

Æрлæууыд не стыр кæрт мæ зæрдыл,
 Мæ уд дзы цас цинтæ уыдта!
 Ам мæнæ, ацы рухс къæсæртыл,
 Мæ мад мын дзабыртæ хуыдта.

Дæуæй дæр ам фехъуыстон «уарзын»,
 Æхсæв-иу мыл нæ кодта бон.
 Писмо дæм рудзынджы дæлбазыр
 Мæ мады сусæгæй фыстон.

Сыгъдæг уарзт зæрдæйы æнхъæвзта
 Мæйрухсы уалдзыгон æхсæв.
 Нæ уынгмæ рог уддзæф ыскъæфта
 Уæ кæртæй сиренты хæрздæф.

Нæхимæ дард балцæй куы здæхын,
 Уæд цыма хъæубæсты уындæй
 Нæ фæрныг хорз фыдæлты зæххыл
 Мæхицæй амондджындæр нæй.

Нæ хъæу — мæ туг æмæ мæ хъæстæ,
 Хуыцауæй агургæ лæвар.
 Æгас цу, райгуырæн хъæубæстæ,
 Æгас цу, райгуырæн хæдзар.

НÆРТОН СИМД

Æрсимут-ма нæртон симдæй.
 Нæртон сахъгуырдтæ саг марынц.
 Æрсимут-ма æнгом симдæй.
 Æнгом адæм та цард арынц.

Тæхуды 'мæ йæ цæргæйæ
 Зæххыл рæсугъд фæд чи уадзы!
 Йæ хорз фыдæлты зæрдæйæ
 Йæ ирон бæстæ чи уарзы!

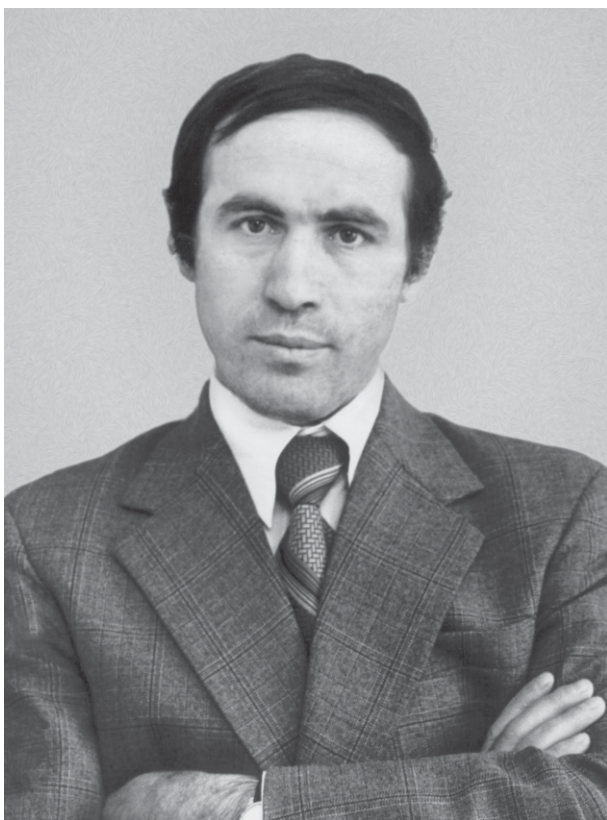
Æрцæгъд-ма, чызг, дæ фæндырæй,
 Дæрдты хæссон мæ къабæзтæ.
 Мæ зарæджы зæлгæ мырæй
 Мæ цин зæгъон, мæ сагъæстæ.

Мæ худгæ хур фæскоймаг у,
 Æз æм цæудзынæн а фæззæг.
 Бæсты фидауц сылгоймаг у,
 Хæрзуд сылгоймаг — фарнхæссæг.

Уæд ахæм амонд кæстæрты,
 Буц нын куыд дарой хистæры.
 Фæхизæд фарн сæ къæсæртыл,
 Зæххыл рæстудæй чи цæры.

Ирон зарæг — нæ Бонвæрнон,
 Тæмæнтæ кал дæ рухс зæлтæй.
 Фыдæлты кад, фыдæлты ном
 Бæрзонддæр уæнт нæ урс хæхтæй!

АГЪНАТЫ ГÆСТÆН: 60 АЗЫ

Гæстæны бинойнаг Аллæ.

Галиуырдығай рахизырдаем: Ағынаты Ғаспаен, Халжеты Таймураз,
Кокайты Тотрадз. Мәсқуыйы Литературон институты ахуыры бонга.

Денгом бинонтга.

МАСТИСÆГ

Таурæгъ

Р

агон Ходы хъæу. Уæлæсыхы Гомварсы фæз. Хъуынадзæф чъырыны хурварсрæбын фæззыгон ныхасы дурæй бадæнты рæгъ. Зынынц бæрзонд мæстуытæ, фæтæнсис гæнæхтæ, Хуыцауы дзуары, Уациллайы, Æрвиагъды æмæ Тхосты кувæндæттæ. Зынынц бæрзонд къуылдымтæ, арф кæмттæ. Лæгуынсæр æфцæджытæ. Урс хæхты сæрмæ цæхæртæ калы арвы цъæх арынг. Къахырбыл бæрзонд мæсыджы сæр, зæронд идæдз усау, ныккука сау сынт, æмæ Баладжериты хæдзары сæфтыл хъарджытæй йæ хъуыр ныффæсус.

Баланджериты стыр галуаны цард цæджджинагау фыхти. Уыйбæрц бинонтæ дзы змæлди, уыйбæрц, æмæ-иу сын æнæхъæн фыс æд тъанг-æд тъунг æхсæвæрваг нæ кодта. Æмзонд, æнгом бинонтæ, чыргъæды бындзытау, æхсæвæй-бонæй æнцой нæ зыдтой, æмæ сæ къæбицы бæркæдтæ дзагæй-дзагдæр кодтой. Сæ ис, сæ бонæй хайджын уыдысты суанг хъæддаг мæргътæ æмæ сырдтæ дæр. Гъе, фæлæ иу æхсæвæрафон фыдбылызхæссæг хæлынбыттыр гом дуарыл сæ къонайы скуыси. Бæргæ йæм фæлæбурдтой, фæлæ æнамонды маргъ тохынайы хуынкъыл стахт æмæ æрдæгарыдæй афардæг.

Бинонтæ стырæй, чысылæй æрвдзæфау фесты. Сæ куыдз Æрсой дæр æхсæв-бонмæ йæ ниуынай нал æмæ нал æнцад. Æмæ, бинонтæ цæмæй тарстысты, уый æрцыд.

Нæ рухсы бадинаг фыдæлтæм-иу бирæгты хай дæр сæ рæбыны æвæрд уыд æмæ йын æй æнæвгъауæй лæвæрдтой, фæлæ хæлынбыттыр нымад цыд удисæджы минаварыл, æмæ йын хæдмæлы холыйæ дæр хай ничи кодта. Иугæр хæдзармæ æрбаирвæст, уæд æй æрцахс æмæ йæ дуарыл æддæрдыгæй уагтасæй байтындз. Уæд фыдбылыз дæ рæзты сæргуыбыр, уæнтæхылаæй афардæг уыдзæн.

Баланджериты хæдзармæ дыккаг æхсæв дæр фæд-фæдыл дыууæ хæлынбыттыры бытахт, фæлæ та сын уыдон дæр аирвæзтысты. Бинонтæ катыйы бахаудысты. Уæдæ ныл цы фыд, цы бæллæх цæудзæн, зæгъгæ, кæрæдзимæ тарст ракас-бакæсыл сысты. Кæрты куыдз зæрдæуынгæтгæнгæ ниудæй ниудта. Мæсыджы сæр бадæг сынт дæр, йæ сау базыртæ ныллæг æруадзгæ, уынгæг хъуыраæй хъынцъым кодта.

Халон йе уаны касы, зæгъгæ, мæнгæн нæ фæзæгъынц. Баланджериты гуыпп хæдзары бинонтыл цыдæр æнахуыр рын сыстад, æмæ адæмы уарзон бинонтæ фыдгулы фæндиаг фесты. Удхæссæг сыл йе 'ндон цæвæг ауагъта æмæ сын æртæ азмæ сæ бынай рухс суагъта.

Бæх кæм стулы, уым дæр ма, дам, æрду аззайы. Удисæгæн дæр, æвæццæгæн, йе 'хсæрдæсæймаг уисыл йæ лæф-лæф ссыд. Йæ цæвæджы риуыгъд фæлæмæгъдæр æмæ ихнад дыууæ дидинагау, кæугæ-дзыназгæ кæрæдзиуыл цы дыууæ сабийы бакъул, уыдонмæ нал баххæссыд. Хистæр сывæллон Дадинаæ уæд йæ æвдæймаг азы бацыд, кæстæр, цæхæрцæст лæппу Мысырби та авдæнаæй уыцы аз рахызт.

Гæвзыкк æмæ мæгуыры мад æрцарди Баланджериты хæдзары. Фæлхæрст дымгæ дзы æхсæвæй, бонæй хæлынбарæгау æхситтæй заргæ хъазыди. Боны фарнаен Мады Майрæм æмæ Уастырджи дыууæ сидзæр сабийы æрвадæлты æвджид бакодтой, æмæ узал хæдзары афтид къуымты æххормаг мыстыты цæрддзу кодтой. Цалынмæ Дадинайыл æстдæс азы нæ сæххæст, уæдмæ царæфтыд бинонты хæдзары тохынайæ фæздæджы цъыртт нал скалд.

Сидзæр хъæды халонæй дæр мæгуырдæр у. Маст æмæ йæм æфхæрд алы къуымы дæр гæппæввонгæй бадынц. Йæ бæгънæг буарæй йын сæрдыгон хур чъепсытæ феппары, зымæджы та йын

цъахснаг узал йæ удæй схъазы. Йæ сыст та, дам, топпыхъæр фæканы.

Баланджериты сидзæртыл дæр хуыздæр бон нæ уыди. Сæ магуыры бон зыдтой æмæ алцæмæн дæр быхстой. Кæд-иу, сæ ныййарджыты мыстæйæ, сæ цæссыгыл куыройы фыд разылдаид, уæддæр хъысмæты фыдæнæн дуры аппау фидар разындысты æмæ тулдзы талатау рæз хастой. Хойыл æстдæс азы куы сæххæст, уæд мыггаджы хистæртæ бауынаффæ кодтой æмæ сидзæртæн сæ фыды къонайы арт бандзарын кодтой. Фæздæг сæ тохынайæ куы схъазыд, уæд сын чи карк, чи уæрыкк лæвар кодта, æмæ хæдзар фæхъыртхъом. Хæрынæн бæзгæ алы кæрдæг æмæ уидæгтæй хъомылгонд чызг ахæм бæрзонд рæз схаста, æмæ йæ хъаруйæн нæлгоймæгты 'хсæн дæр æмбал нæ уыди. Хуым кæнгæйæ йемæ кусын ничи бафæрæзтаид, хостæрдгæйæ лæгтæй дæр йæ разæй ничи æрлæуыдаид. Хъазты фæзы-иу доны хъазау куы асирдта, уæд-иу æм адæм кæрæдзи сæрты кæсынæй не 'фсæстысты. Чындзæхсæвты, чызгæрвыстытæй йæм цы дари хъуымацы лæвæрттæ фæцыд, уыдон йе 'ргъæу чырыны дæр нал цыдысты. Йæ куыстдомд æнгуылдзтыл цæхæртæ калдтой сызгъæриндонытылд къухдарæнтæ. Бирæ усгур лæппуты зæрдæтæ йæм бахъазыдысты, фæлæ алкæмæндæр дзуапп лæвæрдта:

— Мæнæ уал мæ иунæг æфсымæр йæ амонд ссара, гъе стæй уæд фендзыстæм.

Алцæмæн дæр афон ис. Дидинагæн дæр йæ ахуырст куы ссæуы, уæд æм зæрдæ нал фæрайы. Гъе, æмæ цалымæ Мысырби схæц-æрхæц кодта, уæдмæ йæ хо Дадинæ абадгæ чызгæй агæпп ласта.

Уайдзæф, дам, ма къодахы дæр базмæлын кæны, гъе, æмæ мыггаджы хистæртæ Мысырбийы хурхы хал сластой, дæ амонд бацагур æмæ дæ иунæг хойæн фæндаг радт, зæгъгæ.

Хистæрты ныхас куыннæ фенкъуысын кодтаид æнæрцæф уæздан лæппуйы: йæ бæрæгбоны худ сæрыл фæарфдæр кæны, йæ рон æнгомдæр æрбалвасы, æмæ йæ йæ амонды къах Зджыды хъæуы Æгъуызартæм бахæссы. Ацы мыггаджы уæнгты та номдзыд Цæразонты туг æхсыст æмæ сæ уазæгæн æгъдау, кад скæнынмæ чи амбылдтаид? Цыбыр ныхасæй иу бон Зджыды рухс Алардыйы кувæндонæй зæд пæр-пæргæнгæ стахт æмæ Ходы хъæуккаг сидзæр лæппу Мысырбийы уæхскыл абадт.

Æвæдза, уæды дуджы фæсивæд нæртон нывтыл карсты хуызæн уыдысты. Фæндыры рог зæл искацæй фæцауæд, æндæра

цыфанды фалладай дэр йæ уæлхъус алаууыдаиккой. Циндзинадмæ сæ авд æфцæджы дэр нæ урæдтой.

Ацал-ауал азы æрхуымæй цы хæдзар фæлаууыд, уым ныр адамæн æмбисонды чындзæхсæв ныггуйпп ласта. Бæстæ фандыры зæлтæ æмæ къæрццæмдзæгъд фестад. Сидзæрты циныл цин кодтой канд хъæубæсты адам нæ, фæлæ хъæддаг мæргътæ æмæ сыртæ дæр. Хæхтæ дæр дæларм-уæларм æрхæцыдысты æмæ уæйгуытау тымбыл симды бацыдысты. Дидиндзаст къуылдымтæ æмæ быдырты азæлыдысты мыдыбындзыты фандыртæ, хъулон-мулон гæлæбутæ дæр фырдиссагæй зæххыл нал хæцыдысты. Иу ныхасæй, Баланджериты Бынаты бардуаг сау халоны марой буламæргъы хъæлдзæг зардмæ раивта, æмæ бон дæр хъазæг мæлхъау цæхæртæ калдта.

Чындзæхсæвмæ фæрсаг хъæутæй бирæ фæсивæд æрбамбырд. Уыдис дзы уазæг лæппутæ Садоны æрзæткъахæнтæй дæр. Уыдонæй алчидæр архайдта йæ арæхстдзинад хъазты фæзы чызджыты цæстмæ равдисыныл. Фæлæ дзы уыцы бон Дадинæйы хъæлдзæгдзинадæн æмбал нæ уыди. Ацал-ауал азы куырм æлхынцъæй цы цины дзæкъул дардта, уый фергом, æмæ йе 'нæрцæф цæсгомыл хуртæ æмæ мæйтæ ахъазыдысты. Фæзы-иу доны хъазау куы асирдта, уæд æм утæппæт дзыллæтæ кæрæдзи сæрты касынæй не 'фсæстысты.

Иу ног диссаг та ма уый уыди — сæ гомхъуыр уасæг кæцæйдæр къуыр-къуыргæнгæ æрбапæр-пæр кодта, йæ дарæджы уæхскыл æвзыгъд барæгау абадт æмæ хъи-хъри-хъу, зæгъгæ, ныууасыд. Фæсивæды хъæлдзæг худт хæхты, къæдзæхты азæлгæ ацыд.

— Уæ хорзæхæй, чи у ацы цирчы чызг? — фарстой уазæг фæсивæд. Фысымты лæппутæ сын сидзæр чызджы уæззау царды хабæрттæ лыстæг сасирæй луæрстой. Æппæлыдысты йе 'фсарм, йе 'гъдау æмæ йæ сæрæндзинадæй. Нæ сæ ферох, æргъæу чырыны дзаг æм цы дари хъуымацы лæвæрттæ æвæрд ис, уыдоны кой дæр.

Æргъæу чырыны коймæ Гæзæраты Микъо йæ хъустæ фæхъил кодта æмæ хинымæры фæзæгъы:

— Цæй шахты кусыны мæт ма кæныс, мæнæй уый. Чырыныдзаг дари хъуымæцтæ лæвæрттимæ нæхимæ куы балæууон, уæд мæ бинонтыл æнафоны хур куы скæсдзæн!

Лæг цы сфæнд кæна æмæ цы нæ бакæндзæн. Микъо йе 'нгуыр Мысырбиты малмæ баппæрста æмæ, цы кæфмæ хъавыд, ууыл фæхæст. Цæмæйдæриддæр Дадинæйы Садонмæ æрцау-цау код-

та. Шахтертæ сын гъæйтт-мардзæ чындзæхсæв ныззылдтой. Микъо йæ дзагъыр цæстытæ æргъæу чырынай нæ иста. Мæ тын мæ къух ссардта, зæгъгæ-иу, йæ зардæ фырцинай схъыдзы-хъыдзы кодта. Цæстыл-иу ауад, йæ бинонтæн Габанты хардзæй лæвæрттæ куыд кæндзæн æмæ йыл куыд цинтæ кæндзысты, уый.

Микъо рагагъоммæ йæ уынаффæтæ бæлвырд бахыгъта. Дыу-уæ къуырийы ма акуыста, гъе стæй мæйы кæрон, мæ бинойна-джы нæхимæ ласын, зæгъгæ, куыстæй йæхи ацух кæнын кодта. Æрзæткъахæнты директор Мекиненко сæ уæзæгтæласæн ма-шинайы шофыр Естъайыл бафæдзæхста, æмæ сæ уый дзæкъул-мæкъултæй æмбойны Даргъ-Къохы станцæйы бамидæг кодта. Дадинæ, мæгуырæг, Садоны нарæг комæй фыццаг хатт рахызт, æмæ йæ æгæрон быдыртæ, арвы уæрæх тыгъдад дисы æфтыд-той.

Даргъ-Къохы бæрзонд рæгътыл цъæх мигъы фæзгъæртæ, æххормаг фосы дзугтау, дыууæрдæм кодтой. Фæизæрырдæм. Хур, цыма æмбæхсынджытæй хъазыд, уыйау-иу куы æврæгъты фæстæ амбæхст, куы та-иу поездмæ æнхъæлмагæсæг бæлццæттæм ног чындзау йæ мидбылхудгæ ракаст. Уалынмæ Æрджынараджырдыгæй поезд уастæ æрбазынд. Адæм базмæ-лыдысты, уынгмæ рацыдысты.

Уый мах поезд нæма у, зæгъгæ, Микъо Дадинæйы фæстæмæ мидæмæ бахуыдта æмæ йын бафæдзæхста:

— Хъусыс, ме 'рбацыдмæ мæнæ ацы къуымæй змæлгæ дæр мачердæм фæкæ! Ам æнцад бад, æз нæ хæссинагтæм акæсон, — æмæ тагъд-тагъд фæддæдуар.

Мæскуыйæ Бакумæ, Бакуйæ Калакмæ цæуæг поезд Даргъ-Къохы бирæ нæ фæстиат кодта. Микъо рувасау йæ сæр ру-дзынгæй радардта, æмæ йæ бæзджын былтæ базмæлыдысты:

— Ходон Хуыскъæлхор, гъер-иу мын мæ къæдзилыл цæхх кæн!

Рацыд бон, дыууæ. Дадинæ йæ бынаты æнхъæлмагæсæгæ бан-дзыг æмæ йæ цæссыгтæй йæхи æхсы.

— Дæ хорзæхæй, мæнæ дзæбæх сылгоймаг, уыйбæрц кæмæ æнхъæлмагæ кæсыс, æххормаг дæр дын нæу? — иу изæр Дадинæмæ бауырдыг æфснайæг ус. Йæ уавæр ын куы бамбæрста, уæд æй сæхимæ ахуыдта.

Дзырд дзырды агайы, ныхас та ныхас къахы — Дадинæ Хуы-цауы уарзон, рæдау фысымтæн йæ зардæйы дуæрттæ уæрæх ныттыгъта. Сидзæры сæхъис пæлæзы бын йæ кæстæр, æнахъом

æфсымæр Мысырбиимæ цы хъызæмæрттæ бавзæрстой, уыцы хабæрттæ мысгæйæ фысымты цæссыгæй хæдзары тæрккæвда фемæхст. Куыдтой канд бинонтæ нæ, фæлæ ма сæ пыхцылрихи гæды дæр йæ хуылыдз рустæ асæрф-асæрф кодта.

— Уæдæ дæм, мæ хур акæнай, ныр цы уынаффæ ис? — къæхты-бынæй арф ныуулафгæйæ, бафарста чызджы хæдзары хицау Хадзы.

— Мæ магуыр къонайæ хауæццаг фæдæн æмæ поезды бынмæ мæхи баппарон, æндæр хуыздæр хос нæ зонын, — ныххæ-къуырцц кодта уый.

— Нæ, мæ къона, ахæм æваст ми дын Хуыцауы зæрдæмæ дæр нæ фæцæудзæн. Чи зоны, дæ сæрыхицау поездæн афтæ тагъд аккумулясын æнхæл нæ уыди, чи зоны, афонмæ уый дæр мæнæ дæуау йæ сæр дыууæ къухæй хойы. Уæууа, мæ хур акæнай, лæг ма афæдз калм йæ роны куы бадары. Банхæлмæ йæм кæс, — ныфсæварæн ын кодта уæздан Хадзы.

Æнæ донхорыгæй цы дыргъ бæлас фæкъуырма ваййы, уымæ зилæгау къуырийы дæргъы Хадзы фидар кодта Дадинæйы ныфсы цæджындз. Йæ зæрдæ йыл куы фæдардта, уæд æй поезды Алагирмæ бахæццæ ласта. Уым æй уæзæгтæласæн машинæйы шофыры æвджид бакодта. Дадинæ Садоны куы 'рхызт, уæд йæ цæссыгтæ æркалдысты.

«Ныр мæм нæхимæ цы цæстæй ракасдзысты... цы зæгъдзысты æрвадæлтæ, адæм?» — афтæ зæрдæристæйæ, фæсвæндæгты цыди Дадинæ йæ райгуырæн хъæумæ. Æхсæвæрафон схæццæ хъæугæрон Дарвазы бæрзонд былмæ. Йæ зæрдæ йæм сдзырдта: «Худинаджы бæсты ардыгæй дæхи аппарат». Ныккаст æнæбын талынг коммæ, æмæ йæ фидар уæнгтæ базыр-зыр кодтой. Зонд ын йæ рохтыл фæхæцыд, йæ тæккæ раз Хадзыйы æндæрг фæвзæрд, æмæ уæд фæстæрдæм ракъахдзæф кодта.

Май цæлхыдзаг скаст. Æхсæвы сауæндар Гæдыты ком йæхи бакодта. Хæххон тызмæг æрдзæн цыма йæ къуди аныхт, уыйау ныххъхъус. Дадинæ сæ кæртмæ бахызт. Сæ Æрсой йæ базыдта, æмæ куы цингæнгæ йæ къæхты бын атулы, куы та, йæ фæстæгтыл алаугæ, йæ раззаг къæхтæ йын йæ риуыл авæры. Куыдзы уынармæ Мысырби хæдзарæй рахызт æмæ афарста:

— Кæцы дæ уый?

— Æз дæн, æз, Гаги, мæ фароны фистимæ, — æфсымæры раз сæргуыбырæй æрлаууыд.

Фидис — уый ахæм емынæйы мыггаг у, ахæм, æмæ дзы нæ

разагъды фыдæлтæ удхæссæгæй дæр тынгдæр тарстысты. Иугæр дыл абадт, уæд, æллæх-æллæх, канд дæхи къоппа нæ, фæлæ бинонтæ, хæстæджытæ, мыггаг æмæ ма æнæхъæн хъæубæстыл дæр афтæ ныййичъи уыдаид, æмæ дзы тъымы-тъыматæм дæр фервæзынæн ницымадзал ссардтаис. Терчы дон æмæ йын туджы малы дæр ссыгъдæггæнæн ницы амалæй уыди. Фидиссаг адæмы 'хсæн хъодыгондæй уæлдай нæ уыд, йæ цин, йæ хъыгмæ йын ничиуал цыд, йемæ хæстæгдзинад ничиуал кодта.

Цыма, Бæтæйы фырттæ Аслæнбег æмæ Будзи, разагъды Тлаттаты Чермен, Кодзырты Таймураз, Алыккаты Хазби фидисæй куы нæ тарстаиккой, уæд абон Иры кæмтты сæ кад, сæ цыты зарджытæ нæриккой?

Æвæдза, ахъуыды кæнгæйæ, фидис нæ рухсы бадинаг фыдæлтæн сæ ирон æфсарм, сæ рæсугъд, æнæлаз æгъдæуттæ фидаргæнæн мадзал уыдис.

Фидисы азар хо æмæ æфсымæры йæ уæлныхты систа. Хъуыд-дагæн сом-иннæбонмæ аргъæвæн нæ уыди, æмæ кæд афон нал амыдта, уæддæр мыггаджы хистæр, бирæ фенаг, бирæ зонæг Бæбуйы хæдзары дуар бахостой.

Урсачъе дада Дадинæмæ лæмбынæг байхъуыста, стæй зæгъы:

— Мæ хур акæнат, цæмæй адæмы дзыхы нæ бафтæм, уый тыххæй хъуыддаг ма ныццит-цит кæнут. Æз цы фехъуыстон, уыцы хабар цалымæ срæгъæд уа, уæдмæ йæ дуры хъусы дæр ма бадзурут. Даргъ-Къохаг Хадзы кæй хоныс, уый дын раст зонд бацамыдта, гъемæ уал, мæ хуртæ, иу-дыууæ майы багæдзæ кæнæм. Æмбисондæн куы баззад, ахæрынæй банхъæлмæ кæсын хуыздæр у, зæгъгæ. Чи зоны æмæ Гæзæрайы-фырт бынтон æдзæстгом ма разына.

Дадинæйыл бонтæ, къуыритæ ныддаргъ сты. Æртыккаг май дæр æрлæууыд, фæлæ фæсхохæй ницы хабар хъуысти. Адæм хъус-хъусы цыдæртæ дзурын байдыдтой æмæ гæныстоны хойы зæрдæ, мæ иунæг æфсымæр искæимæ куы фæтудджын уа, зæгъгæ, йæхи риуы къултыл хоста. Мæт æмæ йыл сагъæсæй бон изæр нал кодта, æхсæв та бон. Иу сæумæрайсом фестад æмæ уыцы хъуыддагхуызæй Садоны балæууыд. Ам йæ хæстæг Гадыты Сæбан милицæйы куыста, æмæ уый фæрцы Микъойы хæдзарвæд йæ къухы бафтыд.

— Уæллæгъи, гыгы, ацы бон дыл цыма цыдæр зæд атахт, уый хуызæн мæм кæсыс?

— А-атахт, атахт, Гаги! Хионтæн Садонмæ дыууæ сылгой-

маджы фæсхохæй хуын æрбаластой. Дæ сияхс сын бафæдзæхста, мæ фыд, дам, уæззау рынчын у æмæ, дам, тагъддæр сæмбæл.

— Æмæ дæм цы уынаффæ и?

— Иннæбон фæстæмæ здæхынц æмæ мын хорз æмбæлттæ уаиккой, — фыццаг хатт сайдта йе 'фсымæры Дадинæ, æмæ йæ цæсгом артау ссыгъд.

Цы уыди, уæддæр Дадинæ сæумæцъæхæй йæхи Æфцæджы дзуарыл бафæдзæхста æмæ æбæрæг, даргъ фæндаджы сæр æрлæууыд. Цы рæсугъд æрдзы хъæбысы схъомыл — Майрæмызæнг, Къохца, Фардæг, Хурмæсыджы рагъ, Вартаутæ, Хуырхысдæттæ, Цъисон æмæ Авдæнауæн хæрзбон загъта. Йæ фæтæн уæхскыл хордзентæ æрцауыгъта, йæ къухы даргъ лæдзæг райста æмæ Дарвазы бынты дæлæмæ алæвæрдта. Сæ куыдз Æрсой суанг Гæдыты коммæ йæ фæдыл фезгъордта, гъе стæй уым йæ фæстæгтыл æрбадт æмæ æнкъардæй йæ фæдыл кæстæ баззад. Фосуарзон Дадинæйы зæрдæ нырхæндæг. Фæстæрдæм ма æхсгæ каст фæкодта, йæ хъоппæг цæстытæ доны зилгæ, стæй йæ санчъех фæдаргъдæр.

Дадинæ йе 'хсæв Нузалмæ ныххаста. Йæ фыдыхо уым Мзокты хæдзары уыдис, æмæ йыл куыннæ баузæлыдаиккой. Хабæрттæ фæрсын нæ хъуыди, урс дадали Надо бакатай кæны:

— Дæ сæрыл хаст фæуон, мæ къона, ахæм нарæг кæмтты адæймаджы размæ фыдбылыз хъуынджын уæрццау фæбады. Кæд æнæцæутæ нал и, уæд уый зон æмæ саударæг сылгоймагæй бирæгъ дæр æфсæрмы фæкæны. Уартæ мæ фыдохы бонты цы къаба æмæ кæрдæн нæ батыдтон, уыдоны дæ уæлæ скæн, æмæ лæгсырдтæй æдасдæр уыдзынæ. Уæрдоны цалх кæйонгты тулы, уырдам дæ мæ тиу фæхæццæ кæндзæн æмæ дæ Цæразонты рухс Галты дзуарыл фæдзæхсын.

Æвæдза, сырд кæм нæ бады, маргъ кæдæм нæ тæхы, уыцы бæрзонд æфцæджы сæрты сылгоймагæн æнæмбалæй ахизынмæ тынг стыр ныфс æмæ тыхджын хъару хъуыди. Гъе, фæлæ фидиссаджы тæссæй уыцы карз ныфс æмæ хъару хохаг сылгоймаджы æд хордзентæ, æд даргъ лæдзæг Гæзæраты кæртмæ сау халонау бауасын кодтой.

Кæрты бæласы бын хъазыдысты æртæ æнахъом сабийы. Дыууæ сылгоймаджы тыргъы къуымбилтæ æхсæдыны куысты аныгъуылдысты.

— Кыс, кыс, ам стут? — бадзырдта уазæг сылгоймаг. Сывæллæттæ сæ хъазынай фæсыкк сты æмæ дзы сæ цæстытæ

ныццавтой. Тыргъай гуыбыргомау зæронд ус узгæ-узгæ йæ размæ рацæуы æмæ фæзæггъы:

— Хуыцау дæ хорз хабархæссæг фæкæнд. Кæй агурыс, кæ, мæ къона?

— Гæзæратæ сымах стут?

Фысым ус галиу къухай йæ цæстытæн хураууон ацаразы, æдзынæг æм ныккæсы æмæ та йæ бафарста:

— Чи дæ, чи, дæхи ма мын бацамон?..

— Æз, æз уæ чындз дæн, — срæцыгъта фæллад сылгоймаг.

— Рæдийыс, мæ къона, махмæ иу чындз ис, æмæ ма йæм уартæ бакæс. Мæнæ адон та, сæ рынтæ ахæрон, йæ зæнæг, — фæлмæн бахудти зæронд ус.

— Сæ фыд та чи у, сæ фыд, нæ мады хай?..

— Сæ фыд та Микъо, мæ зæнæджы хистæр. Цом-ма нæм мидæмæ, ныхæстыл дæ ныддардтон..

Æртæ сылгоймаджы сатæг хæдзары бæстон куы 'рбадтысты, уæд æфсин фæзæггъы:

— Мæнæ дзæбæх сылгоймаг, Цæгатай кæй дæ, уый бæрæг у, фæлæ ма нын радзур, чи дæ, ардæм дæ цы хур, цы къæвда æрхаста æмæ нæ лæппуйы цæмæй зоныс?

Дадинæ арф ныуулафы æмæ фæзæггъы:

— Æппаты фыццаг дæр, мæнæ уæ уалæйы ног даритæ æмæ уæ къухтæй цы сызгъæрин къухдарæнтæ æрттивы, уыдон мæ дзаумæттæ уыдысты. Фæлæ уæм цы хуызы æрбафтыдысты, уый æнкъард таурæгъ у. Гъемæ уæ куыд фæнды: ныр уын æй радзурон, æви, се 'рхæссæг куы фæзына, уæд?

— Нæ, нæ, хъусæм дæм, — сцымыдис сты æфсин æмæ чындз, æмæ ма зæронд нана йæ ныхæстæм бафтыдта. — Нæ лæппу Садонæй куы 'рыздæхт, уæд хæдзары бирæ нæ афæстиат. Уалæ Къуайсайы кусы. Цы зонын, уым, дам, ын цыдæр фатеры къуым ис, æмæ хæдзармæ стæм хатт æруайы.

— Уæдæ уын рагацау зæггын, мæ таурæгъай уæ зæрдæтæ нæ барухс уыдзысты, фæлæ мæм байхъусут... Æз дæн Баланджерийы чызг Дадинæ. Райгуырдатæн Уалладжыры комы, Ходы хъæуы. Нæ хæдзары æрæййæфтон æхсæрдæс бинойнаджы. Мæныл авд азы дæр нæма цыдаид, афтæ нæ бинонтыл цавæрдæр æнахуыр низ сагъуыд, æмæ нæ къонайы арт бахуыссыд. Дзырынхъом дæр чи нæма уыд, уыцы æфсымæримæ нæ не 'рвадæлтæ сæ уазæг бакодтой, æмæ нæ нæргæ хæдзар мыстытæ æмæ хæлын-быттырты æвджид бацы...

Дадина йæ уæззау царды бонтæ хъарæггæнæгау нывæста. Æмæ йæ Микьо Даргъ-Къохы станцайы æнæзонгæ адамы æхсæн хъуахъдыхай куыд фæуагъта, уырдамы куы 'рхæцца, уæд урс дадали нана æмæ æртæ сабийы мад ныххæкъуырц кодтой.

— Дæ фырты мæхæдæг нæ хъуыдтæн, мæ пысултæм мын бахæлæг кодта, гъемæ уын хæлар уæнт. Æрцыдтæн æм æрмæст иунæг курдиатмæ. Мæ магуыр къонайыл мæ æгъдауыл сæмбæлын кæнæд, æмæ кæд мæ фидиссаджы таккæй фервæзин, — балхынцъ кодта Дадина.

— Уæ, фæлтау мын Садонгомæй уыцы цацаты тыхтæй хæстæмард куы фæцадаид! — йæ уæрджытæ хойгæ ныдздынæзта Микьойы мад.

Хур йæ фæллад бæхыл ныгуылæнмæ бахæцца æмæ Джеры бæрзонд хохы цъуппытыл зæрæхсиды тынтæ æрытыдта. Æфсæст фос хизæнуæттæй пыррыччтæгæнгæ здæхтысты. Гæзæраты сикьо хъуг сæ кæртæй — му-у-у, зæгъгæ, бауасыд, æмæ æртæ сылгоймаджы фестæлфыдысты.

— Мæгуыры бонтæ, ай ныл куы бахсæв, æмæ нæ уазæджы сыдæй куы амардтам! — бакатай кæны æфсин, æмæ æртæйæ дæр сæ бынæттæй фенкъуыстысты. Дадина, йæ хордзентæм æрæвналгæйæ, фæзæгъы:

— Сау халонау уæм æрбатахтæн, фæлæ сымахæй аххосджын ме 'намонддзинады никæй кæнын. Ацы хæдзары бахсæвиуат кæнын та мæ зæрдæ нæ комы. Цæуон æмæ та искæм иу дуррæбын, кæнæ иу бæласы бын ме 'намонд æхсæвтæй иу арвитон.

— Мæ мад, мæ фыдыстæн иу къахдæф дæр дæ ахсæв никæдæм ауадздынæн, сом та, дæ рынтæ ахæрон, дæ бон дæхи фæндиаг, — фæзæгъы зæронд нана æмæ йын йæ хордзентæ райсы.

Фæрсгæ-фæрсгæ, дам, ма лæг Хуыцауы хæдзар дæр куы ссары. Дадина æхсæвæрафон æд лæдзæг, æд хордзентæ Къуайсамæ схæцца æмæ Микьойы фатеры дуар барджын хост бакодта. Къæсарæй радзагъул кæны лопъосæр, бæзæрхыгтæ лæг, йæ сырх цæстытæ сасиры чылы йæстæ аисты. Раст цыма удхæссæг йæ разы лæууы, уййау тызмæг хъæлæсæй бафæрсы:

— Чи дæ, чи, кæй агурыс?

— Гæды æмæ мыстæй хъазыны рæстæг фæци, Микьо! Авд дæлзæххы бын куы бамбæхсай, уæддæр мын нал аирвæздзынæ, фæлæ сыхæгты дæхимæ ма 'рыхъусын кæн, — къæсарыл бахизгæйæ фæзæгъы Дадина.

Аллах, аллах, уыцы фыдæхсæв куы атъанг уыдаид, уæд, æвæццæгæн, Къуайсайæ Берлинмæ дыууæ дыдагъай аххæссыдаид. Гуымыдза лæджы фидистæ, карз æлгыстытæ æмæ æртхъирæнтæй уаты къултæ фæйнæрдæм тыдтой. Ноджы ма куы базыдта, Дадинæ сæм хъæуы æхсæвиуат бакодта æмæ йын, уым, бинонты астæу, йæ хинты къуыбылой райхæлдта, уыцы хабæрттæ, уæд лæг бынтондæр сæрра. Раскъæфта лæдзæг æмæ дзы хъысмæтæй æфхæрд сылгоймагыл хæрæг хойæгау æрцыди.

— Гъехх, ирон æфсарм æмæ æгъдау цæй тыхджын стут, — йæ туджы фæзгъæртæ сæрфгæ ныууынаргъы Дадинæ. — Нæлгоймаг дын дæ уд калмау æхсынæд, дæ туг дын æнаххосæй дойныйæн нузæд, уæддæр æм фæстæмæ ма сдзур, худинаг, дам, у!..

Цы уыди, уæддæр фыдæхсæв, хъæрзгæ-нæтгæ къæппæгæй раирвæзæг уыгау, йæ лæгæты аныгъуылд. Хур скаст æмæ фæдисонау Микъойы фатеры рудзынгæй бакаст. Лæг æмæ ус хылгæнаг уасджытау кæрæдзи ныхмæ лæугæ быцæу ныхас кодтой.

— Мæн демæ дзæнгæда цæгъдынмæ не 'вдæлы. Мæ цæсты зулæй дæ куыд нал фенон, афтæ феддæдуар у. Изæры ма дæ ам æрбайæфтон, зæгъгæ, уæд-иу дæ гуырай райгæ у.

— Микъо, мæ мæгуыр хæдзарæй мæ фæхауæццæг кодтай, худинаджы гакк мыл сæвардтай, фæлæ æз ардæм демæ цæрынмæ не 'рцыдтæн. Курын дæ, кæд ма дæ дадзинты искæм ирон туджы æртах базад, уæд мын фæтаригъæд кæн. Мæ иунæг æфсымæрмæ мæ фæхæццæ кæн, хатыр дзы ракурдзынæн, æмæ уæд ды мæнæй — сæрибар.

— Гъæ, мæнæ сыл хæрæг, æндæр дæ ницы хъæуы! — фæкъæртт та Микъо æмæ йыл хафт-хафтæй ралæууыд. Дуар фегом кодта æмæ йæ къасæрæй расхоинаг уыд, фæлæ йæм уый йæхи куы фæхæддых кодта, уæд лæгæн йæ масты дзæкъул ныпъпъæртт ласта. Джидæ фæрæт раскъæфта, хъуамæ йын йæ сæр афастаид, фæлæ Дадинæ йе 'фсармы рæхыстæ арæмыгъта, фæрæт ын йæ къухай ратыдта, æмæ хæркъуы лæг сылгоймаджы бын хъуыны йас дæр нал уыдис. Йæ цыппæртæ йын ронæй фидар сбаста æмæ йæм дзуры:

— Цæй, ныр дын цы бакæнон?

Сылгоймаджы фæлмæн зæрдæйыл йæ ныфс даргæйæ, Микъо бартхъирæн кæны:

— У-у, хъахпай! Суадз мæ, науæд куы систон, уæд дыл мæгуыры бон акæндзæн!

— Габæррагъ, ма быны дæ æмæ ма дæ фæстаг хатт фæрсын, ма уынаффæйыл разы дæ, æви нæ?

— Дæ уынаффæйæн, дæхицæн дæр, дæ мæрдтæн дæр!.. Багъæц, мæнæ ус-биригъ, стæ дæм скæнон!

Дадинæйы масты дзæкъул мæрдты коймæ бынтондæр ныппъæртт ласта.

«Чызг, цæмæн нæ фелгъитын кодтай?» — йæ хъусты ныййазæ-лыд, йæ бабатæ, йæ нанатæ, йæ ныййарджыты уайдзæф. Айтæ, уыйтæ нал фæкодта — лæджы дзыхи уидыджы хъæдæй цыдæр бызгъуыртæ анадта. Дуар къæндзыйæ æрæхгæны, кард ссоныл ахъаззаг сдауы, æмæ йæ дæндагты къæс-къæс ссæуы:

— Мæнæ джауыр, Хуыцау — дæ тæрхонгæнæг. Цы агуыр-тай, уый ссартай. Дæ зæронд мад, дæ къай, дæ сывæллæттæ нæ дыууæйы 'хсæн ницы аххосджын сты, æмæ сæ тæригъæды нæ цæуын. Уыдоны хатырæй дын дæ гæбæр уд не скъуынын. Фæлæ ды лæджы ном хæссыны аккаг нæ дæ æмæ ныронг æнадомд уырсау хъал цы мозгъортæй уыдтæ, уыдоныл ныр дæ къух ауигъ. Æз дын сæ нæ куыдз Æрсойæн бахæрын кæндзынæн. Уадз æмæ дæ хуызæн æнæсыкъа фос бамбарой, ирон сылгоймаг дæр йæ маст райсынхъом кæй у, уый!

Дадинæ æвзонг чызгæй бирæ хæттыты фæдта, Гадаты дохтыр Батырбег бæхтæ, богътæ, фырытæ куыд æрдузы, уый. Йæ зæрдыл бадардта чъима куыд арæст ваййы, æрдузинагæн æй кæцы ран бафидар кæнынц æмæ хъæппытæ куыд фелвасынц, уыцы хабæрттæ. Пецы раз цы фаст сугтæ уыд, уыдонæй иу фелвæста æмæ йын сæрдасæны хуызæн цыргъ кардæй йæ «хъуын» ацагъта.

Микъо ма йæ зæрдæ цæуылдæр бæргæ дардта, фæлæ йæ уалынмæ ходон «сылхæрæг» хъæндилау фæуæлгоммæ кодта. Йæ хæлаф ын æрфаринтæ кæны æмæ, чъима йæ бынат куы 'рцах-ста, уæд Æрсойæн зæрдæ кæмæй æвæрдта, уыдон ын æд уидæгтæ фелвæста.

Лæгæн йæ хид къоппæй акалд. Йæ баст гæндзæхтæ цæгъдгæ фæдисхъæр кæныныл архайдта, фæлæ бауадзыг. Дадинæ йыл бедрайы дзаг дон басæххæтт ласта æмæ, цыма æппындæр ницы ракодта, уыйау æд лæдзæг, æд хордзентæ фæддæдуар, йæ тугæй хъулон къухтæ æмбæхсгæ. Чысыл фæстæдæр милицæйы къæсарæй хауæгау бакодта.

Хъæбæрзæхбын æндарæны æртæ майы бæрц абадыны фæстæ Дадинæ тынд уæрццы хуызæнæй тæрхондоны аххосджыны бы-наты æрлæууыди. Йæ тæлас буарыл саухъулон цæфтæ фæхæрам

сты æмæ дудыдтой, фæлæ, кæмæндæр фыдæнæнгæнæгау, йæхи ныддур кодта æмæ æнхъæлмæ касти тæрхонгæнджыты фæзындмæ. Æрбацæуæг адæм сусу-бусу кæнынц:

— Кæс-ма, кæс, йæ лæгой уæнгты æвæрдмæ, кæнæ йын уæрдоны рæтæнæгъдтау цы хъамбулджын цæнгтæ ис!

— Æниу ма йын, зæххы сагъд телыхъæдау, йæ зæнгтæм бакæсут, Джеры дзуарыстæн, уый арсы дæр бардуздзæн!

Микъойы рынчындонæй рафыстой, фæлæ йæ бæрзонд сæр фæгуыбыр æмæ адæмы æхсæнмæ нал цыди. Тæрхондонмæ дæр нæ куымдта, фæлæ йæм дыууæ милиционеры арвыстой, уыдон æй тыхласæгау æрбакодтой, æмæ хуылыдз каркау бандоныл баргъæвст. Хъуыддаг цæй мидæг и, уый бирæтæ бæлвырд нама æмбæрстой æмæ йæм тæригъæддаджы бакæс-бакæс кодтой. Фæлæ скъола æмæ скъуда чи хæццæ кодта, цумайы дæрзæг лæдзæгæн искæй фæсдуæртты сидæры хъиутæ чи хордта, уыцы хæххон сылгоймаг, йæ тугæрхæмтты тынмæ иунæг хъуыны мур дæр нæ бафтаугæйæ, Ходы къуылдымтæй Къуыдаргомы дæлвæзтæм куы анывæзта, уæд адæм сылгоймагæй, нæлгоймагæй нырхæндæг сты æмæ чыргъæды бындзытау базмæлыдысты:

— Лæджы ном худинаггæнæг!

— Поджы фыдæртæ йын хъуыди! — æмæ сæ тæрхонгæнæг куы нæ басабыр кодтаид, уæд Микъойы, æвæццæгæн æмæ, аныхъуырдаиккой.

Дадинæ йæ масты тыппыр дзæкъул сыгъдæг кæныныл нал ауæрста. Йæ ныхæстæ ихы къоритау тахтысты æмæ Микъойы æнæсыкъа сæр хостой.

— Суды лæг, бахатыр кæн, — йæ ныхасы кæрон фæзæгъы Дадинæ, — уартæ уыцы лæг-бирæгъ мæн уыйбæрц маст бауагъта, уыйбæрц, æмæ мын фадат куы уыдаид, уæд ын сындæгтай йæ туг цъырдаин, йæ фыд та йын физонæггондæй хордтаин. Фæлæ мын сар йæ къона, уæлæуыл мын цы нæ бантыст, уый йын мæрдты баххæст кæндзынæн.

Бæстæ ныхъхъус, гæе стæй тæрхоны лæг бафæрсы:

— Гæзæрайы-фырт, исты ма зæгъыс?

— Ни-ицы...

— Аххосджын, ды æнæниз лæджы кæй фæсахъат кодтай, ууыл сæттыс?

— Бæгуыдæр сæттын, — сæрбæрзондæй фæзæгъы Дадинæ.

— Гъемæ ма дын уæдæ иу ныхасы бар дæттæм. Зæгъ, цы курдиат дæм ис махмæ?

Дадина чысыл асагъасы фæстæ скæрды:

— Хуыцауæй курагау уæ курын, рæстдзинады тæрæзтыл нæ сбарут, гъемаæ уæм кæд мæ аххос уæззаудæр фæкæса, уæд-иу уæ уынаффæ Ходы хъæумæ мæ иунæг æфсымæрыл сæмбæлын кæнут. Бауырнæд уæ, ацы хъуыддаг æз бакодтон, цæмæй мæн аххосæй нæ къудагонд бинонтæ, не 'нæрцæф мыггаг, нæ цытджын хъæубæстыл фидиссаджы гакк ма сбада. Æндæр ницыуал зæгъын.

Адæм æнхъæл уыдысты, æмæ ныртæккæ Дадина ссæрибар уыдзæн, фæлæ йын æртæ азы ахæстоны фæбадыны тæрхон рахастой. Гъе, фæлæ Хуыцау ныддæлæ-уæлæ кодта æмæ, иукъорд мæйы куы абадт, уæд йæ гуыбын рахæцыд. Уæды закъæттæм гæстæ йыл дохтырты къамис акт ныздыхтой, бæлвырдæй æнхъæлцау у, зæгъгæ, æмæ йæ ссæрибар кодтой.

Дадина Гæдыты нарæг комæй йæ райгуырæн хъæумæ куы скаст, уæд фырцинæй йæ цæссыгтæ ныггæр-гæр кодтой. Йæ къахайст фæцыбырдæр, йæ арм гуыбыныл æрхæстæ бакатай кæны: «Ныр ацы хуызæнæй мæ фыды уæларт куыд балæууон... Цымæ та цытæ дзурдысты адæм. Уæд та уал изæрдалынгтæм мæхи искæм æраууон кæнин?..» Фæйнæрдæм афæлгæсы æмæ, цы æрдзы хъæбысы схъомыл, уый йæм цыма йæ цæнгтæ ныттыгъта, рауай нæм, Гыгы, тагъддæр, зæгъгæ, йæ фæзындæй дургтæ, къуылдымтæ дæр фæбæрзонддæр сты, Урс хох сызгъæриндонытылдау сæрттывтæ æмæ йæм сидтысты:

«Нæ хъæбул, лæджы куыст бакодтай æмæ нæм алабон æгас цу! Дæ хабæрттæ нæм дæхицæй фæраздæр сты, æгайтма нæм фидиссаджы гаккимæ не 'рцыдтæ!»

Дадина æрцыди, Дадина æрцыди, зæгъгæ, сывæллæттæ цъиувæдис фæстадысты. Хъæубæсты адæм базмæлыдысты æмæ Баланджериты хæдзармæ арфæтæ кæнынмæ цыдысты. Диссаг куыд нæ уыдысты Æрсойы цинтæ дæр. Куы-иу Дадинайæн йæ зæнгтыл атыхст, куы та-иу ын йæ къух асдæрдта. Ныронг сæ кæртмæ сыхæгты карчы дæр нæ уагъта, уынджы дзы æдасæй ацæуын ници уæндыди, фæлæ ныр Гыгыйы цинай æрмахуыр уæрыкк фæстади.

Æрхæдзарон ис Дадина, уæдæ цы уыдаид, æмæ йын йæхи нывтыл карсты хуызæн чызг райгуырда.

БОЦИТЫ Алыксандр

БÆЛЦЦОН ДÆН

МАДЫ ЦÆСТ

Ирд дидинджытæ — гыгы 'нгæстæ,
Фаззæтты уындæй — æмхалдихтæ,
Хурæн, цæуæтау, о, цас ысты! —
Нæй сын нымæц дæр зæххон сæрды.

Чи сæ кæцы у сæ нанайæн,
Уый сын Хуыцау дæр нæ рахатид.
Хур та куы скæсы æрвылсæумæ,
Гъеуæд сæ алкæй дæр базоны.

Номæвæрæг сын йæхæдæг у —
Алкæмæ дæр сæ йæхи номæй
Сдзуры, хæларæй йæм бахуды,
Буц æй йæ тынтæй æррæвдауы.

Мады цæст, уæдæ цы диссаг дæ
Фаззон хъæбулты æвзарынмæ, —
Цасфæнды куы уой, гъе уæддæр сæ
Генийау ивддзаг куыд нæ кæныс!..

2000.15.05

* * *

Уардитæ, уардитæ,
Кæрдæджы зæдтæ,
Фидауцы судзгæйæ —
Алыхуызæттæ.

Сæрд æмæ уалдзæджы —
 Цардæй уысмонтæ,
 Диссаг цæмæйдæр та,
 Зæххыл — æрвонтæ.

У уыл Рæсугъддинад
 Уарзтау зæрдæбын,
 Мидисы аппæй та —
 Сусæг, æнæбын.

Уый æз философау
 Искæд куы ссарин,
 Гъеуæд мæ рæсугъддæр
 Зарæг ныззарин.

2002.16.08

* * *

Ницы и рæсугъддæр
 Царды ногдинадæй,
 Бæлæстæ 'мæ фæзты
 Дидинæгныккалдæй;

Ницы и рæсугъддæр
 Малусæджы скастæй,
 Боныцъæхты арвыл
 Мæйнауæджы састæй;

Ницы и рæсугъддæр
 Ногугъд карчыцъиутæй,
 Бабыз, гогыз, хъазы
 Бур чысыл биу-биутæй;

Ницы и рæсугъддæр
 Урс гыццыл уærкуытæй,
 Мады цур æвгъæды
 Ноггуырды ыскуыдæй;

Ницы и рæсугъддæр
 Ноггæнæг фæлтæрæй —
 Се 'хцонæй фæнæры
 Арв дæр ма хъæрдæрæй.

2002

ХИСТÆРТЫ АХХОСÆЙ

А зыд царды чи ма у фæстæзад:
Сонт чызджытæ модæйыл кæрæфты
Иууылдæр ныззындысты хæлæфты!
Хистæртæ, сæ тæригъæд фæхæссат!

А зыд царды чи ма у фæстæзад:
Хи 'взагыл ма кæстæртæ кæм дзурынц! —
Се 'ппæт дæр уырыссагау лæхурынц.
Хистæртæ, сæ тæригъæд фæхæссат!

А зыд царды чи ма у фæстæзад:
Кæстæртæн сæ ахуыры — хъылма низ:
Амонд сын æнæ «дозæйæ» нал ис.
Хистæртæ, сæ тæригъæд фæхæссат!

А зыд царды чи ма у фæстæзад:
Иры фарн кæрæфы цур ысницы,
Уый фыдæй йæхицæй Ир дæр лидзы.
Хистæртæ, йæ тæригъæд фæхæссат.

2002, июнь

ÆНÆСГÆРСТ ЦÆУÆНТЫЛ

Бæлццон дæн, нæрæмон сæрыстыр,
Æууæнкæмдзаг хъæлдзæг философ.
Мæ Ирæн фырты хæстæ фидгæ,
Йæ рæсугъддинады æхсидгæ,

Цæуын æз, мæ зæрдæйы къухты —
Æрттивагдæр мингай цырагътæ.
Поэтау сæ фæндæгтæм дарын,
Мæ ног цинтæ афтæмæй зарын.

Æмæ та мæ ногæй, æвзонгау,
Цæрыны зынаргъдæр хæзнайæн
Цъæх æрдзы æнæсгæрст цæуæнты
Цыкура ыссарын æрфæнды.

Æмæ та æвзонджы æнхъæлцæй
 Æууæндын, мæ къухы кæй бафтдзæн
 Алæмæт Цыкурайы фæрддыг. —
 Æз цъус дæр нæ кæнын дызæрддыг!..

2001

ХУЫЦАУИМÆ НÆ ХЪÆЗТЫТÆ¹

Æд сæнттæ 'мæ æд цымыдис,
 Хъæзтыты хи фæлтæргæйæ,
 Фæзмын Хуыцауы алы бон
 Мæ зонд æмæ мæ зæрдæйæ.

Æмæ фыссын æмдзæвгæтæ
 Æхцон исынæн, уарзгæйæ.
 Хуыцау дæр Дуне сфæлдыста,
 Йæхи ирхæфсгæ, хъазгæйæ.

Нæма ысты фæндон дзæбæх
 Дуне æмæ мæ фыстытæ.
 Нырма ысты æркæсинаг
 Хуыцауимæ нæ куыстытæ.

Зæрин хъазты Хуыцауимæ
 Нæ куыстыл къух нæ исдзыстæм,
 Нæуæг та-иу цы саразæм,—
 Хуыздæр хуызы нывдисдзыстæм.

Цæмæй йæ фарн зæххон цардæн
 Нæ фидæны рæсугъддæр уа,
 Æмæ цæмæй нæхицæн дæр
 Ысфæлдыстадæй рухсдæр уа!

2002.14.06

¹ Нарты кадджытæ æмæ æндæр мифон таурæгътæ куыд зæгъынц, афтæмæй Хуыцау бирæ фæлтæрæнтæ фæкодта, цæмæй йын Дуне æмæ адæм фæндон хорз рауайой, ома фæндон хорз се сфæлдысынмæ уый дæр æвишпайды нæ сарæхст.

ГОРАЦИЙÆН

Латинаг хорз поэт,
Æд æвзаг амардтæ,
Кæддæры заманыл
Нæ нырæй адард дæ.

Латинаг хорз поэт,
Мæлы мæн æвзаг дæр,
Æз Иры поэттæн
Дæн кæд сæ фæстагдæр...

Латинаг хорз поэт,
Дæу уарзын ме 'рвадау.
Куы суæм æмхъысмæтон
Мæрдты, дыууæ мардау,

Гъе уæд мæ сау хъыджы
Дæ цурмæ 'рцæудзынæн,
Мæ Ирыл, ме 'взагыл
Дæуæн ныккæудзынæн.

Мæн арф æнкъаргæйæ,
Ды ницы дзурдзынæ,
Кæстæрау ма кæуон —
Мæнæй нæ курдзынæ.

Нæхинымæры та
Хуыцауы 'лгъитдзыстæм.
Рæстæй нæ зындоны
Йæ сау хæс фиддзыстæм.

2002.04.08

УÆЛАХИЗЫ ФЫЦЦАГ МÆЙ МАЙЫ

(Балладæйы бæсты)

Хæсты фæстæйы Уæлахизы бонтæй
Иуы 'рцыд а хабар: майдзаст æрдз ради.
Дидинæг-къабайы, Хурау, кæугæйæ,
Фæсхъæумæ хæдзарæй сауæрфыг уади.

Уади цæссыгкалгæ, комкоммæ 'мдзастæй
 Уырдæм, цы ран зыны къуыбыр æддæдæр.
 Йе 'мбал чызджытæ йæ афтæ куы фæрсынц:
 «Уæууа, куы нæуал нæ кæныс уынгæ дæр!

Афтæ кæдæм тындзыс? Дис дыл фæкодтам?»
 Уый сын куы дæтты хъуырма-дзуапп, фыд-зынон:
 «Фембæлдмæ тагъд кæнын — къуыбырма уартæ,
 Хъуамæ æз афоныл уырдæм фæзынон:

Уарзонæн ууыл æз хæсты быдырма
 Хæсты фæстаг бон фыстæгæй-дзуапп радтон.
 А изæр хъуамæ уыдаид нæ фембæлд,
 Фæлæ... фæмард мын и хæсты фæстаг бон!..»

Æмæ ныййах кодта карздæр уынгæджы,
 Адæргæй йе 'мбæлттыл радгай куы тыхстис.
 Æмæ сахаты бæрц хъæугæрон йемæ
 Чызджыты кæуын дæр уалдзæгыл хъуыстис.

2001.12.05

* * *

Хæрздæфджын уддзæф
 Кæлы дæ кастæй.
 Мыдаджын улæфт
 Кæнын дæ уарзтæй.

Мæ дæлæвзаг дын
 Налхъуытон дзырдтæ.
 Мæ дойны уарзтæн
 Дзæм-дзæмы хъуыртт дæ.

Дæу чи сфæлдыста, —
 Цы дзæбæх мад у!
 Уый йе 'цæг номæй
 Рæсугъддзинад у.

Уæд дын дæ диссаг
 Цæмæй ысбарон?
 Мæхи дæ ахсты
 Куыдæй ыссарон?

Зæдау нæ сыхмæ
 Кæцæй æртахтæ?
 Дæуæй куы кæнын
 «Тæх-худы», «ах»-тæ.

2002, август

ÆНÆНХЪÆЛÆДЖЫ

(Уарзæтты зарæг)

Æдзæмтæй заргæ,
 Æнæбæрæджы,
 Кæрæдзи æнгæс
 Фæйнæ зарæджы,

Мах амбæлдыстæм
 Сахайраг уынджы
 Нæ кæрæдзийыл
 Æнæнхъæлæджы.

Зынгдзаст уарзæттæм
 Дыууæ хæлæджы,
 Мах фемдзаст ыстæм
 Æнæнхъæлæджы.

«Цы 'рцæудзæни?»-ты
 Æнæбæрæджы
 Мæ уд дæ ауад
 Æнæнхъæлæджы.

Рæсугъддæр уарзтæн
 Дыууæ сыгъдæджы,
 Мах базонгæ стæм
 Æнæнхъæлæджы.

Чындзæхсæв кæнæм
 Хæстæг фæззæджы. —
 Гъеуый ныл æрцыд
 Æнæнхъæлæджы.

2002.08.

БÆЛОНЫ УЗÆЛÆНТАЕМ КÆСГÆЙÆ

Уалдзæг æрцыди.
 Æвзонг бæлон та
 Цъæх æхсинæгæн
 «Хъуыр-ры»-тæй зары.
 Уысмы бæрц дæр æй,
 Уæгъд нæ уадзгæйæ,
 Базыртæй сиргæ
 Йæ зæрдæ хъары.

Æгъдау дæтгæ йын
 Сæрæй æркувы.
 Зылдтытæ кæнын
 Мидбынат сисы.
 Бон-изæрмæ йын
 Æнæрынцойæ
 Алы буц митæй
 Йæхи фæлдисы.

Кæцæй не стæха,
 Кæдæм нæ тæха.
 Баст ыл цыма у —
 Йæ фæдыл тæхы.
 «Мæрдтæм дæр — демæ,
 Мæ иунæг цин дæ,
 Мæ уды амонд!» —
 Афтæ йын зæгъы.

Бæргæ, мæнæн дæр
 Ис сусæг уарзон,
 Зæххон уæвгæйæ —
 Æрвонтæй хуыздæр.
 Фæлæ... мæ мæт ын
 Куыдæй ма зæгъон,
 Куы нæй мæ риуы
 Бæлоны ныфс дæр!..

2001, май

ИЗÆР ХЪÆУЫ

Родтæ 'мæ сабитæ кæсынц æнхъæлмæ.
Дзаг фæздæттæ æрхастой хъæумæ
Фарн.

Хъодзаты Æхсар

Къаннæг родæн хъуг нана у,
Йе 'взагæй йæ фæфасы,
Хизæнæй æрцæйцæугæ йæм
Алы изæр фæуасы:

«Му, мæ гæбул! Му, мæ годо!
Сæрвæтæй дæм фæтындын.
Дзаг мæ фæздон урс æхсырæй —
Бафсадон дæ, фæхынцон!»

Хæдзарæй ма, «му»-тæ хъусгæ,
Сабитæ дæр фæрайынц.
Родæн та йæ комыдæттæ,
Кæрты лæугæ, æруайынц.

Уалынмæ додойы годзе
Ку' дуарæдде фæзыны.
Кæртæй йыл куыд ныццин кæнынц,
Уый фæхъусы, фæуыны.

Разгъоры йæм йе стонг рæуæд,
Тынг зыдæй йæ фæдæйы.
Фаг æхсыр ма дзаг къæртайæ
Сабиты дæр фæвæйы.

Стынг та сты сæдæгай «му»-тæ
А изæр дæр нæ хъæуы.
Хæдзæрттæм та хъомы хуызы
Фарны хорзæх фæцæуы.

2002.07.07

НЫРЫККОН «КАД»

Нæ мæ хъæуы нырыккон «кад»,
 Мæ номæй йæ цæмæ 'лхæнон!..
 Æгадæн дзы цæстмæ лæггад
 Æвдиу-лæгтæн цæмæ кæнон?..

Нырыккон «кад»... Нæ мæ хъæуы,
 Фыдæлгъыст ис йæ арфæйы, —
 Дæлимонтау кæмæ 'рцæуы,
 Уый адæймаг дæр нал вæййы.

Фæлтау-фæлтау, мæхи 'мбаргæ,
 Мæнг æгады фæцæрдзынæн,
 Мæ сыгъдæг ном фынгау даргæ
 Мæ цæхх æмæ мæ кæрдзынæн.

Нæ мæнг дугыл æз ахæм дæн, —
 Мæ Хуыцауæн рæсугъддзæрин.
 Æнæ уый ма цы ахадин,
 Мæ Ирæн ма цæмæ цæрин!

2002.31.01

ÆДЗÆСТОМ УАРИ

Этюд

Х

охы нæ мыггаджы мæсыг стыр нæу. Нæ мыггаг дæр бирæ не сты. (Хорзæй бирæ кæм федтай? — фæзæгъы нæ хистæр). Иууылдæр сæ зоньы чы кæм цæры, тилифон кæмæ ис, фæсвæд чы цæры, уыдонмæ кæуылты цæуын хъæуы... Студент ма куы уыдтæн, уæддæр иу мыггаджы хистæр мæн бацагуырдта.

— Не 'рвадæлтæн фехъусын кæн: Басил сабаты йæ кæстæр чызджы 'рвиты, æмæ сæмбæлут.

Иуахæмы мæм газеты куыстæй цыдæр гонорартæ бамбырд æмæ мотоцикл балхæдтон. Уæдæй фæстæмæ не 'рвадæлтæм цин уа, зиан уа — фæхабар кæнын мæ иудадзыгон хæсыл нымад æрцыд. Æмæ, зивæг цы у, уый нæ зыдтон — æрыгон ма уыдтæн. Фæлæ ныр... Институт фæдæн, азтæ мыл рацыди — мæ фондз æмæ ссæдз азы мæхи фесты. Мæ мотоцикл цъæх «Жигули»-йæ раивтон, чысыл фирмæ «Саби» байгом кодтон. Сывæллæттæн дзы фæлмæн хъазæнтæ æмæ сæрдзыгон дарæс хуыйæм. Не 'рвадæлтæй мæм иуцалдæрæй æхцайæ фæкастысты... Æртыккаг аз мæ хæстæй бынтон схицæн дæн, æмæ ныр ме 'фтиæгтæ мæхицæн баззайынц. Фыццаг хатт мæ мызд æнæхъæнæй мæ мадмæ куы бахæстон, уæд мыл тарстхуызæй сбустæ кодта:

- Кæм дын уыди уыйбæрц æхца? Банк рахафтай?
- Нæ, дыдта, бакуыстон, бакуыстон!
- Дæ фыд дæуæй æгуыдзæгдæр нæ уыди, фæлæ мæм уый ахæм æхцайы цъæпæра никуы 'рбахаста!
- Уæд æндæр рæстæг, æндæр уавæртæ...
- Уæртæ сæ скъаппы сæвæр. Ахæм æхцатыл ахуыр нæ дæн...
- Ныр сахуыр уыдзынæ, гæнæн нæй.

Азтæ цæуынц, рæстæг ивы. Фæлæ мæ нæ мыггаджы хистæртæ нæ рох кæнынц: «Уарийы нын ссарут, не 'рвадæлты уый хуызæн хорз ничи зоны». Æмæ та æз, ныр — фирмайы сæр... араст дæн не 'рвадæлтæн хабар фехъусын кæнынмæ: «Долæт йæ хистæр фыртæн иннæбон хъуыддаг кæны, сæмбæлут». Тилифон кæмæ ис, уыдонæн та изæры мæ секретарь фехъусын кæндзæн. Хæстæг хъæутыл уайтагъд æрзылдтæн æмæ изæрырдæм мæ фæндаг горæтгæроны нæ хæстæджытыл ракодтон. Хабар сын куыннæ уыд æхсызгон, фæлæ мын цыма мæ ног машинæйыл ногжы зæрди-агдæрæй бацин кодтой. Сæна æд сывæллæттæ мæ фæдыл рацыд, дуармæ мæ фæурæдта:

— Мæнæ ма Микъалатæн дæр фехъусын кæн ацы хабар. Æдзух хъæст фæкæнынц. Иуæй хъæуы сыхæгтæй хорз фæцардыстæм, иннæмæй нын, цыма, хæстæг дæр æййафынц... — Уыцы ныхæстимæ йæ цæстомыл цыдæр хин худызмæлы 'ндæрг абадт. — Мах уал дын дæ ног машинæмæ фæкæсдыстæм.

Машинæйы дуар фегом, æмæ дзы сывæллæттæ рæвдз абадтысты. Æз дæгъæл рафтыдтон (цы нæ ваййы?) æмæ Микъалатырдæм бараст дæн, дуар бахостон. Ничи мæм дзы ракасти, фæлæ дуар гом разынд, æмæ кæртмæ бахызтæн. Кæртæй дæр мæ хъæрмæ ракасæг нæ фæци, æмæ уаты дуарыл рахæцыдтæн. Дуар райгом, мидæггаг уатæй мæм магнитофоны хъæр райхъуысти. Мидæмæ бараст дæн — иу къахдзæф, дыууæ... Мидæггаг уатæй мæм цы ныв разынд, уый мын мæ къæхтæ зæхмæ андæгъта, ме 'взаг дзурынмæ нал арæхст, цыдæр æнахуыр тых мын ме уæнгтæ алхъывта, æрмæст ма мæхинымæр скуывтон: Хуыцау! Ацы ныв мын мæ разæй ма 'рбайсаф! Ма ныххауæд зæххы скъуыды! Ма стæхæд уалæ...

Стыр кæсæны цур Микъалайы кæстæр чызг Зæринæ цыдæр архайдта мадард бæгънæгæй. Федтон, куыннæ федтон сылгоймаджы аив гуыры нывтæ Венецийы, Германы зындгонд нывгæнджыты сфæлдыстады, нæ бæстæйы курдиатджын скульпторы куыстыты, Эрмитажы... Фæлæ дзы ахæм æгас гуыры аивдзинадыл мæ цæст никуы æрхæцыд! Йæ къæбуты здыхт дадалитæй

суанг йæ зæвæттæм — уыцы аив фæзилæнтæ... æваст æрбайсæфтысты. Æвæццæгæн мæ цæстытыл ауад...

Иу уысм ма уадзыгæй алаууыдтæн, фæлæ мæм кæсæны фæстæйæ сау мæсты цæстытæ куы радзатгул кодтой... (Хъилæй мыл цыма ралаууыдысты... Царм-буар мыл цыма нал фæуагътой...) Уæд æрчыцыдтон.

— Æдзæгом! Кæцæй февзæрдтæ ам?! Кæцæй æрхаудтæ?!
 — Кæртæй хъæр кодтон, Зæрина, зæгъгæ, фæлæ мæм ничи ракаст. Дуар гом уыд, æмæ æз дæр 'рбацыдтæн.

— Æдзæгом дæ, Уари, æдзæгом! Фæстæмæ фæзылдаис...
 — Мæ къухы нал бафтыд. Ныббар мын, Зæрина.

— Мæ къаба акæнон æмæ дыл... ныппардзынæн... Бабайы лæдзæг рацагурон!

— Лæдзæгæй та цы кæныс?

— Дæуимæ æнæ лæдзæгæй зын дзурæн у! Ам ма дæ?!

— О... Æз хъуыддаджы фæдыл æрбацыдтæн. Долæт йæ хистæр фыртæн хъуыддаг кæны... Æз дæр уæ хонын...

— Ды дæр хъуыддаг кæныс?

— Кæд разы дæ, уæд...

— Разы? Цæуыл?

— Ома, махмæ...

— Сымахмæ?! Ахæм æдзæгом...

— О, махмæ. Дыдта дæ бирæ уарзы!..

— Æз дæр дыдтайы уарзын, фæлæ ды та?..

— Æз уал ахуыр кæнынмæ ацæудзынæн.

— Кæд сусæггаг нæу, уæд кæдæм? Иу институт фæдæ...

— Венецимæ! Ныр та ныв кæныныл ахуыр кæндзынæн.

— Уыцы хъуыды дæм рагæй?..

— Нæ, æрдæбон... Цы 'нахуыр рæсугъд ныв фæдтон, уый, хъуамæ, феней адæм...

— А-а! Адæм феней, зæгъыс?! Бабайы лæдзæг ацагурон!

— Лæдзæг нæ хъæуы! Дæхæдæг сразы у æмæ уæд...

— Уæд мæ бæгънæгæй адæммæ не 'вдисдзынæ?!

— Нæ, не 'вдисдзынæн.

— Бузныг! Фесæф ардыгæй! Ныйичъи мыл и: сразы у! Сразы у! Ныронг кæм уыдтæ?!

— Хорз, Зæрина. Æвæццæгæн байрæджы кодтон. Хæрзбон! Хатыр...

— Хатырæй дын фæуæд! Фæндараст у... фæлæ бабайы дæр бафæрсын...

— Зæрина! Бабама нæ хистæртæ а изæр зындзысты! Мæна цы хорз...

— Фæуром! Фæлæуу!! Кæд топыхос нæ дæ! А къуыри нæй гæнæн — кæдæмдæр цæуинаг у.

— Хорз, иннæ къуыри...

— О, сабатмæ 'ввахсдæр...

Мæ машинæмæ куы баввахс дæн, уæд Сæна мæ размæ рауад:

— М' арт бахорз! Нуазгæ сæм акодтай? Цом уал мидæмæ...

Æз машинæйы дуарыл рахæцыдтæн, сбадтæн.

— Мæ мæрдтыстæн, нæ дæ ауадздзынæн! Мæ зæрдæ дæм æхсайдзæн! Мидæмæ уал цом, абадæм, аныхæстæ...

Машинæ скусын кодтон, араст... «Мæ сывæллæттæ!» — айхъуыстон Сæнайы цъæхахст. Машинæ фæурæдтон æмæ сывæллæттæ худгæ акалдысты фæстаг дуарыл. Куыд нæ сæ æрхъуыды кодтон раздæр?

Сæ кæл-кæл худынмæ мæ зæрдыл æрлæууыд иу фæззыгон бон. Афтæ зæрдиагæй æрæджыты никуыуал фæхудтæн. Горæты стыр базары мæ фæткъуыты голлагæй куы фенæмæт дæн, уæд проспектамæ махи байстон. Зæринайы бæлæсты бын бандоныл бадгæ ауыдтон æмæ йæм фæстæты бахъуызыдтæн. Йæ цæстытæ йын мæ армыгъæпæнтæй амбæрзтон.

— Базон-базон, чи дæн?

— Сырддонцъиу, Цæргæс, кæнæ та Уари! Ха-ха-ха-ха!!

Худæг ныл бахæцыд. Зæрина мæм, йæ цæстысыгтæ сæрфгæйæ, 'рбазылд:

— Цыма иу сæлдæг цæй аргъ у?

— Нæ зонын. Æртæккæ афæрсдзынæн, — азгъордтон æмæ дыууæ сæлдæджы 'рбадавтон. Хъæлдзæгæй худгæ араст стæм. Иу рæстæджы театры раз фæзы февзæрдыстæм. Зæрина цыдæр æнахуыр каст фæкодта театры дуарырдаæм æмæ мыл иннæрдæм йæ къухæй ахæцыд.

— Зæрина, цы дзы цæуы, цыма? Цом-ма фенæм!

— Мæнмæ фæндаггаджы бæрц...

— Абон æз хъæздыг дæн, Рокфеллер мæ цуры магуыргомауæй разынид! — Худгæ йæ мæ фæдыл театры дуарырдаæм баластон. Мæ базары хабæрттæ йын радзурынмæ хъавыдтæн, фæлæ мæ рыгæйдзаг дзабыртæм æркастæн æмæ хорзау нал уыдтæн. Зæрина мæ фембæрста, мæ къухыл мын фæхæцыд, æмæ Терчы был балæууыдыстæм.

— Фелвас сæ, æз сæ ахсон.

— Нæ, мæхæдæг... — Иуварс ацыдтæн, раластон сæ, сæ рыг сын ацагътон. Зæринаæ мын сæ мæ къухтæй акъахта æмæ сæ уайтагъд æхсадæй дурыл хурмæ авардта. Æз та уæдмæ мæ къæхтæ æмæ мæ цыбыр цъындатæ ахсадтон. Хæрз хус нæма уыдысты, афтæмæй сæ акодтон æмæ театрырдæм фæраст стæм. «Пæсæйы фæндон» дзы федтам æмæ тынг хъæлдзæгæй рахыз-тыстæм театры дуарæй, фæлæ мæ уынджы изæры талынг мæты баппæрста: ныр ма нæхимæ куыдæй бафтдзыстæм? Ацафон ма цæй машинæ уыдзæн? Зæринаæ мæм æрбазылди:

— Цæуыл фенкъард дæ? Мæнæ комкоммæ «Магниты» рæзты бауайдзыстæм — сахатмæ нæхимæ уыдзыстæм.

Зæринайы ныхæстæ мæ цыма ныфс бауагътой. Худгæ, ныхæстагæнгæ, уайтагъд хъæуы рухсытæм æрбахæццæ стæм. Ныр та Зæринаæ фенкъард:

— Бабайæн куыд зæгъдзынæн?

Зæрдæ йын бавæрдтон:

— Бабайæн æз зæгъдзынæн: скъолайæ иумæ ацыдыстæм.

Зæринаæ фæхъæлдзæгдæр, фæлæ сæ дуармæ куы бахæццæ стæм, уæд мæ раздæхта.

— Мæхæдæг ын радзурдзынæн, куыд уыди, афтæ. Мæнг ныхас хорз нæу.

Уый кæд уыди?..

Ныр нæм æртæ сабийы хъомыл кæнынд. Сæ хистæр Ладемыр Мæскуыйы ахуыр кæны, иннæ дыууæ — Сослан æмæ Замирæт та нырма скъоламæ цæуынц.

Изæрай фæсæхсæвæр Замирæтимæ иучысыл атезгъо кодтам, йæ ахуыры хабæрттæй йæ цæмæйдæрты афарстон. Куы 'рбацы-дыстæм, уæд мæ цæстгом ахсадтон æмæ мæ уаты чиныгимæ мæхи æруагътон. Зæринаæ дæр уæдмæ йæ изæры архайд фæци æмæ уаты йæ дарæс ивта.

— Дæ чиныджы фæрсты та «æдзæстгом» цæст разынд.

— Уый цæст нæу, уый мæ уд у.

— Дæ уд дæр — æдзæстгом, дæ цæст дæр! Дæхæдæг та — æнæхсæст... Фæлæ мæнæ тагъд каникултæ райдайдзысты æмæ дæм уæд иучысыл æркæсдзынæн!

— Æцæг? Бавдæл-ма æмæ иу къуыри хохмæ нæхи байсæм! Мæн дæр кæд равдæлид...

— Ох, Уари, Уари! Адæм — фæдисмæ, мæ Уари та — хохмæ! Æвæццæгæн мæ нæ равдæлдзæн. Завучæй кæдæй кусын, уый хъуыды кæныс?

— Завучай кусыс? Кæдæй?

— Ёртæ азы! Ныр та мæ директорыæй ивынц.

— Ницæмæн нæ хъæуы! Мæнмæ дæ ныр дæр нал æвдæлы. Фæсте мæм амондзысты — «Дæлæ нæ директоры лæг фæцæуы». Ма сразы у! Нæ сывæллæттæ ныр дæр дыдтайы дæларм сты...

— Дыдта мæнæй хуыздæр арæхсы семæ, æрдзæй йæм цыдæр стыр курдиат ис... Дæумæ гæстæ, мæн руаджы хорз ахуыр кæнынц? Куыннае!! Дыдтайы руаджы! Ладемыр ныр дæр ма Мæскуымæ дыдтайы ныстуантæм æнхæлмæ фæкæсы. Тилифонæй куы сдзура, уæд йæ фыццаг фарста: дыдта уым и? Ёз æмæ дзы ды нымады дæр не стæм.

— Диссаг! Ёз уый никуы æрхъуыды кодтон.

— Дæу не 'вдæлы... Дæ куыст, дæ хъуыддæгтæ...

— Раст зæгъыс, Зæринаæ, рæстæг мын нæ фаг кæны... Цы кæнон?

— Уæдæ дыдтайæн куыд фаг кæны: сывæллæтты хъомыл кæны, рæвдауы сæ, дзаджджын хæринаг нын кæны... Суанг ма сусæгæй цы нывгæнæгимæ архайыс, уый дæр зоны! Айфыццаг сæ ныхастæнгæ ауыдтон...

— Зæринаæ, мæнмæ афтæ кæсы, цыма нæ бинонты цард-амонд иуыл дыдтайыл лæууы. Цы йын дæтты, кæцæй йæм цæуы уыйбæрц хъару? Куыд арæхсы алырдæм?..

Зæринаæ мæ фарсмæ 'рбадт, лæмбынæг хъус фестад, цы уыд, уымæй.

— Арæх сагъæсы бахауын — афтæмæй нын цасы фаг суыздæн? Ёнæ уый куыд уыдзæн нæ цард? Куыд уыдзысты нæ чысылтæ?

— Цы, уый зоныс? Нæ сагъæстæ уал фæуадзæм æмæ дыдтайы хохмæ аласæм! Раст кæм райгуыр, уыцы Хурварсмæ! Йæ кой арæх фæкæны. Ёз дæр мæхи исты хуызы ракурдзынæн.

— Ёмæ сывæллæттæ та...

— Ёнæ уыдон нæ, мæнмæ гæстæ, сдзурын дæр не суадздæн. Ёз цатыртæ, хуыссæнгæртæ скъолайы скъладай райсдзынæн. Ды та хæринагты кой бакæ. Уырдам дæр раздæр иу уад бакæ, фен...

— Хорз. Иуæй-иу хатт мæм афтæ фæкæсы, цыма мын дыууæ мады ис.

— Дзæгъæлы мæ 'ппæлыс! Дыдтайы хуызæн мад мæнæй никуы рауайдзæн.

— Мæн уырны — рауайдзæн, дыдтайы руаджы... Дыдта дæ

на ныуадздзæн! Æз фондзздзæй баззæдтæн æнæ фыдæй. Дыдтайыл та фондз æмæ ссæдз цыди...

— Уый мын дзырдта.

— Агурджытæ йæ уыд, уый дын нæ дзырдтаид. Мæ фыды-фсымæры дæр фæндыд, йæ цард ногæй куы сарæзтаид, уый. Лæппумæ, дам, дæ зæрдæ ма 'хсайæд. Махимæ цæрдзæн, нæхи лæппу уыдзæн...

— Æмæ йын цы дзуапп радта, уый зоныс?

— Нæ зонын.

— Æз, дам, амонджындæр уыдзынæн æви нæ, уый нæ зонын. Фæлæ бæлвырд зонын — дæлæ уый, — мæнмæ ацамыдта, нæ уыдзæн...

— Уари, цы амонджын стæм дыдтаимæ!? Тæрсын — куы нын фæуа, бирæ нын куы нæ ахæсса...

— Цы хорз æрхъуыды кодтай, Зæринае?! Хохы йæ фæллад иучысыл кæд суадзид, фæлæ сывæллæттимæ? Баба сыл бацин кæнид, æхсызгон ын уайд. Аныхас кæн семæ, фæлæ дын сразы уой? Цымæ, мæн хонынц сæ мад, æви дыдтайы? Афтæ мæм кæсы — уый сын хуыздæр, стырдæр мад у.

— Раст зæгъыс, Зæринае: дыдта не стыр хъомылгæнæг мад, ды та — нæ тыццылдæр ахуыргæнæг-мад. Де скъолайы кой мын рагæй нал ракодтай. Нывыл цæуынц...

— Цæуынц, Уари, фæлæ мæм хатгай цыдæр дызæрдыггаг хъуыдытæ фæзыны: цыма нæ царды цыдæртæ раст бындурыл æвæрд не сты, хуыздæр рацаразинаг сты...

— Уæдæ, уæдæ?! Дæ мыггаг та раздæр куыд уыди? Хрущева æви Горбачева? Рацарæзты дæ хай саккаг кæн!

— Хынджылæггаг макуы фæу! Уыдон нæ æгъгъæд фæхын-джылæг кодтой! Æз рæзгæ фæсивæды кой кæнын. Сабитæ нæм фыццаг аз фæззæджы куы 'рбацауынц, уæд сæм уæлдай лæмбынæгдæр æркæсын. Æргом разыны сæ хъомылгæнджыты зондахасты æмвæзад. Иуныхасæй — сабиты удахасты кæсæны зын фенæн нæу сæ хъомылгæнджыты фæрнджын армы фæд, кæнæ æгæрон æгуызæгдзинад. Давджытæ æмæ расыгæнæг уæцъæфты кой нæ кæнын — уыдон сæфт æмæ сæфт! Хуымæтæг фæллойдæнæг бинонтæ сты мæ сагъæсы сæр. Мæнмæ гæсгæ, ам æгуызæг (уый фæлмæн ныхас у!) хъомылгæнджытæ фылдæр сты. Æмæ сабиты сыгъдæг удтыл фæзыны сæ æнарæхст æгуызæгдзинад — сыгъдæг урс гæххæттыл сау æвзалыйæ фыстау. Чи зоны, царды уылæнтæ чердæм ахæсдзысты сабийы ахæм сахъ-

ат «фыстытимæ»?! Ахуыргæнджыты бон æдзух нæ бавæййы уыдон æххæстæй сраст кæнын.

— Зæрина, ам ма бафтау иуæй-иу ахуыргæнджыты гæвзыкк миддунейы æмвæзады тыххæй дæр. Бирæтæ дзы уыцы каджын номæн худинагæй уæлдай ницы хæссынц... Къуымых, цыбырзонд, æнæхсæст ахуыргæнæджы къухы цы бафтдзæн хъомыладон куысты? Мæнмæ гæстæ, ахуыргæнæджы куыстмæ чи тырна, уыдон луарын хъæуы «лыстæг сасирай», стæй сын сæ кад æмæ мызд уæлдæр сисын æмбæлы.

— Нæ, Уари! Фыццаг — «кад æмæ мызд», уый фæстæ — «лыстæг сасир»! Кæннæуæд дзы, «кад æмæ мызд» чи райса, уый нал разындзæн. Ныр дæр сæ фылдæр институты фæстæ скъолатæм нæ тагъд кæнынц — дуканитæ æмæ базартыл ахæлиу вæййынц.

— Ацы вазыгджын хынцинаг фарстатæн æрмæст æппæт æхсæнад ссарид гæнæнтæ, æнæмæнг, паддзахады æххуысæй. Фæлæ, мæнмæ гæстæ, нырма не 'хсæнад цæттæ нæу ахæм фарстатæ хынцынмæ. Кæддæр иу чиныджы кастæн, Америкы индейæгтæ сабиты хъомыладон куыстæн цы бæрзонд аргъ кодтой, уый тыххæй.

— Кæм ис уыцы чыныг? Мæнмæ йæ цæуылнæ равдыстай?

— Ссардзыстæм æй. Фыссæгæн йæ фыд индейæг уыд, йæ мад — поляк. Уый дзы мæ зæрдыл бадардтон.

— Нæ зыдтай, æз ахæм æрмæг кæй æмбырд кæнын, уый?

— Диссертаци дæ зæрды ис?..

— Нæ, чыныг саразын мæ фæнды...

— Хорз фæндиаг... Бантысæд дын! Фæлæ зындонмæ фæндаг цæмæй арæзт у, уый ма рох кæн. Ацы ныхасмæ ма раздæхдзыстæм, мæ чысыл мад?

— Хорз, мæ Уари. Мад нын ис, æз та — дæ чысыл ницæйæг æмбал.

— Мæ гыццыл адджын æмбал! — æмæ йæ мæ хъæбысы æрбакодтон, фæлæ Зæрина йæхи суæгъд ласта, йæ халат акодта æмæ дуарырдæм фæраст.

— Æз сывæллæттæм бакæсон, — æрбадзырдта мæм фæстæмæ.

Йæ фæдыл кæстæйæ аздадтæн — сывæллæттæ йæ цин, йæ мæт! Æз та? Ехх, йæ ныв скæнын мын искуы куы бантысид!!

Фæстæмæ æрбацæуы — мæхи фынай скæнон, мæ цæстытæ ацъынды сты.

— Нæ мæ асайдзынæ — де 'дзæсгом цæст зыны.

— Цæуыл фæсмон кæнын, уый зоныс?
 — Зонын: мæн кæй ракуырдайт, ууыл.
 — Ууыл — никуы... Ныв кæныны дæсныйадыл æрыгонæй кæй нæ фæцалх дæн...

— Ныр дæр дын æрæджы нæма у...

Мæ ахуыры хъуыдагтæ зонгæ нывгæнæгимæ сусæг кодтон, фæлæ мын нæ рауад. Фæливын нæ уарзын, уый дыдта хорз зоны. Æмæ æрæджиау куы 'рбацæуын изæрæй, уæд мæм мады цæстытæ «аджигул» кæнынц. Иуахæмы мын мæ хæдоныл цыдæр ахорæны фæдтæ ссардтой. Гæнæн нал уыд — мæ сусæгдзинад раггом, ома, нывгæнæджы дæсныйадыл кæй ахыр кæнын, уый.

— Омæ дын зын нæ уызæн, мæ Уари? Дæ фирмæйы куыст афтæ 'нцон у?

— Нæу мын зын. Фирмæйы мын цас куыст ис?

Аныхæстæ йын кодтон, зæрдæтæ йын æвæрдтон — мæхи дзы нæ риссын кæнын, зæгъгæ, æмæ цыма сулæфыд, æрæнцад. Фæлæ кæм...

Дыккаг бон изæрæй мæ цуры 'рбадт. Æз æм разылдтæн, бай-хъуыстон.

— Уари, мæ хуры цæст, чи зоны, нывгæныны ис дæ амонд? Курдиат дæр агургæйæ разыны... Æз уымæн ницы 'мбарын. Фæлæ æгæр нæ хæлоф кæныс? Иу хъуыдадагыл уал ныххæц... Дыу-уæрдæм куы суай, уæд куыд уыззынæ? Зын дын куы уа...

— Нæу мын зын, дыдта. Иу куысты бафæллайын, иннæмæй мæ риуыздæг сулæфын. Мæ уд афтæ домы. Царды амонды цин мæм куыстæй, фыдæбонæй зыны... Мæ нывтæй исты мæ ахуыргæнæджы зæрдæмæ куы фæцæуы, уæд иуцасдæр зæххыл нал фембæлын, цыма уæлæты фæтæхын...

Иу бон æм мæ «Уæйыг» равдыстон. Фæкасти йæм, бахъæлдзæг. Ахæм хуызы, дам, ничима равдыста уæйыджы уæрæх гуыры кондимæ йæ зонды 'нахъом æгуызæгдзинад. Нæ фыдæлтæ дæр, дам, фаг аргъ нæ кодтой зонды æгæрон хъаруйæн, уæлдæр æвæрдтой уæнгты гуымиры тых. Нарты кадджыты нæм разæй зыны болат Батрадз, æгæрон тыхы хицæуттæ: Сослан, Уырызмæг, Хæмыц... Се 'хсæнæй Сырдоны сурæт дæр зыны — дæлджинæгæй, бæрнагæй... Цæмæн? Зондджындæр кæй уыди, уымæн?

Ногæй та райста уæйыджы ныв, фæкасти йæм æмæ та дзы раппæлыд. Фæлæ йæм Зæринайы ныв куы равдыстон, уæд фенкъярд. Æппындæр цыма йæ зæрдæмæ нæ фæцыд — иуварс æй

аппарста. Ахæм ныв саразыны фаг, дам, хъарутæ æмæ ахорæнтæ нæма ссардтай. Кусын хъæуы! Кус!.. Чи зоны, искуы дын бантыса...

— Омæ, Уари, дæхи цауыл хæрыс?!

— Рæстæг, дыдта, цаутæ нæ кæны, тæхгæ кæны... Æмæ ме 'гуыдзæгдзинадтимæ нæ фæсдуар «фæнычы фарсмæ» куы афæстиат уон... Уæд...

— Дæ фыды 'рцыдмæ цар! Уый дæр «фæнычы фарсмæ» бадынай тарсти. Дæхи фæндиаг уæнт дæ хъуыддæгтæ!

— Дæу фæндиагæй сын цы уайд, дыдта?

— Мæн фæндиагæй? Ницы! Иу хъуыддаг дæр дзы нал уайд. Мæ цуры «фæнычы фарсмæ» бадис æмæ дыл мæ уырзтæ дарин. Кæсин дæм æхсæвæй-бонай... Дæ фыдмæ кæсынæй нæ бафсæстæн. Æгæр раджи нæ ныууагъта...

— Дыдта! Бирæ йæ уарзтай?

— Мæ удæй фылдæр...

Иуцасдæр аджих, стæй мæм фæзылд æмæ мыл йæ фæлмæн къухтæй ралæууыд.

— Æдзæстæм — Уари!! Куыд мæ ракъахта?!

— Уый хорз у, дыдта! Æхсызгон мын у...

Йæ къухтæ йын æрцахстон æмæ йæ мæ хъæбысы æрбакодтон.

2002.10.09

ХЪÆЛДЗÆГ ХАБÆРТТÆ

НОГ ЧЫНДЗÆН — ЛÆВАР

~ Р

авдис-ма, ног чындзæн лæварæн цы 'рбахастай? — баййардтой Бускайы чындзæхсæвы.

— Мæнæ йын, гъа! — загъта Буска æмæ хъæбæр цым лæдзæг къулæнцой чындзы фарсмæ банцой кодта.

— Æмæ дын уымæй цы кæны?

— Уæдæ йе 'фсины цæмæй нæмдзæн?

СÆРГУЫБЫРÆЙ

Хъалтох хæрдты кæстæ схъæлæй куы цыдис. Æмæ ныр уæнтæхъил æмæ сæргуыбырæй цæуын куы райдыдта...

— Уæлæмæ цы дуртæ æхста, уыдон йæхиуыл уырдыгмæ хауын байдыдтой...

ТÆХУДИАГ

— Тæхудиаг нæу, уæртæ уыцы сылгоймаг йæ рæсугъд цæстытæй кæмæ фæкæсы, уый!

— Уый æз дæн, уæдæ, уыцы тæхудиаг... Дуканийы мын исты тæразыл куы фæбары, уæд мын мæ дыууæ цæстмæ ныккæсы!

БÆГУЫ ФЕХХУЫС

— Цола! Дæ хæдзары сæр дын кæй нæ цалцæг кæнынц, уый тыххæй газетмæ куы фыстай... Ницы дын феххуыс?

— Бæгуы!

— Цы?

— Йæ гонорарæй йын тæдзынæгмæ æвæрынæн тас балхæдтон...

ÆФЦÆГ ÆХГÆД ВÆЙЙЫ..

Садуллæйæн йе 'фсин афтæ:

— Иу хъуыддагæй дыл стыр дис кæнын!

— Уæд цæмæй?

— Зымæг мемæ знæт вæййыс, феххæрыс мæ... Уалдзæг ралæууыди, зæгъгæ, уæд та рæдау æмæ фæлмæн.

— Зымæг æфцæг æхгæд вæййы — фалæмæ дын дæ цæгатмæ алидзынæй нæ фæтæрсын...

ФÆЙНÆХУЫЗОН СÆРТÆ

— Дæ сæр дыууæ хуызон у, — хъазы мæ Пъист. — Урс æмæ гæмæх...

— Дæуæн дæр дыууæ хуызонæ: сау æмæ тутт...

ÆГКАЦАТЫ МАХАР МЫН ДЗЫРДТА...

ХЪÆДДЗАУТÆ

Нæ хъæуккаг Хуымарты Хæсанæмæ уыдис рувасхуыз бæх. Фæлæ йын Зæронд Бæтæхъойыхъæу йе 'ххуырстмæ — хъазахъхъæг Петромæ — хæлæг кодтой, галау ын йæ хæдзары куыстытæ кæй кодта.

Иу райсом Хæсанæ æмæ Петро хъæдмæ ацыдысты, дзындз-аласайы æрдузы хизгæ суагътой, сæхæдæг райдыдтой сугдзуан. Хæсанæ хъæдбынты зилы, бæрзæндты хæссы йæ сæр — агуры сугтæ. Петро сæ æккойæ æмпъухы уæрдонæ цурмæ.

Ссырд рувасау йæ лæф-лæф ссыд... Фæлæ Хæсанæйæн бафсис нæй. Анары йæ илæлæй: «Гъе-е-ей, Петро! Скорей — суда! Здеса дрова — много-го-го!» Фæлæ Петройы уынар никацæй цæуы...

Раци-рабон æмæ сбæрæг: Петро дзындз-аласайыл абадт æмæ далæ Кæсæгмæ афардæг и... Афтид уæрдонæ цæлхыты хъинц-хъинц Зæронд Бæтæхъойыхъæуы уынгты ссыдис, зæгъгæ, уæд æй зон: уый та Хæсанæ йæ уæрдон уалæ хъæдæй æртулы.

КЪУЫЛЫХ ЧЫНДЗХÆСДЖЫТÆ

Хъæуы æртæ раны уыдис чындзæхсæвтæ. Татраты Инал-дыхъо йæ фыртæн ус хаста уалæ Джызæлæй. Æмæ æрбамбырд кодта чындзхæсджыты. Сæ иу — мыггаджы хистæр къуылых Уырысби. Иннæ Сырдоны халдих Куыдзаты Коля, уый дæр — къуылых, хæсты инвалид. Æртыккаг къуылых та разынд се сияхс Гугга Дауыраты...

Чындзхæсджытæ Джызæлы куы 'рхызтысты, уæд сæм адæм кæсынц æмæ худынц. Иу дзынга-лæг дзы йæхи нал урæдта:

— Стæ-ма, ахъазон нæ къуылых чындзхонтæй!..

— Ма кæн, Бæтæхъойыхъæу бæллæхы адæм сты!.. Схъиуæг-гагæй дыл дзы зынг сæмбæлдзæни...

Уый уæддæр йæхи фæнд атардта:

— Уæ хорзæхæй, Бæтæхъотæ, уæ къуылыхты иууылдæр махмæ цы 'рбарвыстат?

Уæд размæ ракъахдзæф кодта Коля, йæ къах барæй йæ фæдыл ласгæ:

— Бахатыр кæнут, стыр Джызæл! Æртæздæм ацыдысты абон чындзхæссæг нæ хъæубæстæ. Къахæй къуылыхтæ сæрæй къуылыхтæм æрхаудтой...

ДЖИГУТКА КАРТОФ

Хъахъхъæдурæ Къуылыты Аккайы æмбисонд ахæм уыд: иу хур, иу къæвда-иу æрцыдис хъæуы цæхæрадаттыл, фæлæ-иу уый хоры бæркад алы аз тугыл аскъуыд... Хоры Уацилла йæм æфсымæры цæстæй касти, æвæццæгæн...

Æрæфснайдта Акка йæ картофы тыллæг ацы фæззæг дæр. Æввонгхор Къокъос дын бур голлагимæ йæ дуармæ æрбалæууыд:

— Хорз картоф уæййаг дæм ис, зæгъгæ, фехъуыстон, Акка!

— Гъемæ дæ хъустæ фæрнæй фæдар! Нæ дæ фæсайдтой... Сарайы бын кæттагæй æмбæрзт картофы кæри йын сæргом кодта. Къокъос йæхионтæ кæныныл схæцыд:

— Акка, мæ хур! Дæ картоф джигутка у... Бирæ йын ма бацагур!

— Джигутка уый у, Къокъоса, æмæ дæм зымæджы картошка куы нæ уа!... — фæстæмæ æрæмбæрзта кæри. Къокъос, афтид голлагæй йæ бындзытæ сургæ, здæхти сæхимæ.

Уалынмæ зымæг къуыззиттæй ныззарыд, Къокъос бакъултæ кодта Аккамæ:

— Иу голлаг мын уæддæр рауæй кæн, Акка, дæ фæхъхъау фæуон! Аргъыл дæ дзурын нал бахъæудзæн...

— Адæм дæ хуызæн зондджынтæ не сты, Къокъоса! Алхæдтой джигутка картоф... Нал и...

Фæлæ Къокъосы цола уындæй йæ зæрдæ бамæгуыр Аккайæн æмæ йын къæртайы дзаг картоф лæвар радта...

БИРÆГЪ КÆМÆЙ ФЕФСÆРМЪР

Бæтæхъойыхъæуккагæй, дам, бирæгъ фефсæрмы...

Хæсты размæ цалдæр лæгæй быдыры кодтой хорласæнтæ: Музыр Дамзаты, Плиты Мæцыхъо, Къубалты Микъала, Куыдзиаты Мухтар... Æз сын — чысыл лæппу — хæцыдтæн галты сæрбосыл — куыристæ мусмæ ластам...

Музыр уыдис нæ хæрæфырт æмæ уымæ уæндондæр разындтæн. Иухатт дын æй куы бафæрсин: бирæгъ, зæгъын, кæмæй фефсæрмы? Æмæ мын рахабар кодта. Уый, дам, уыдис нудæсæм æнусы кæрон. Уыцы заман та бæх адавын æгад хъуыдагыл нымæд нæ уыд... Гъе, æмæ нæхи хъæуккагимæ иу бæхдават цæдис скодта. Давтой бæхтæ æмæ сæ-иу баивтой кæрæдзийы уонтæй...

Цæмæй йыл гуырысхо мачи фæуа, уый охыл æддагон хуыснæг нæхи æууæнкджын лæгæй йæхицæн æрдхорд загъта. Æмæ-иу уымæ æрфысым кодта. Хъæубæсты дæвдтытæ фылдæрæй-фылдæр кодтой, хæрзмыггаг бæхты нымæц та — къаддæрæй-къаддæр.

Фæлæ иу заман туас голлагæй разынд. Ныхасы лæгтæ фысымæн бакой кодтой: «Дæ уазæг ам ис, зæгъгæ, уæд та хъæубæстæй бæх фесæфы...» Йæхи зæрдæ дæр æм иухатт фехсайдта...

Æхсæвыгон дын уазæг æваст цæуыныл сси. Йæ бæхыл абадт æмæ мæйдары аныгъуылди... Фысым дæр йæ бæхыл саргъ сæвардта æмæ Хуыснаджыты Комы йæ размæ фæци. Кæсы, æмæ не 'ууанды йæ цæстытыл: йæ буц уазæг давæггаг бæхыл сахсэн баста. Бацыд æм æмæ йæм бадодой кодта: «Æууæнк харынмæ нæ бæззы!.. Йа, уæууæй, гъе!»

Хуыснаг æрбасатар. Давæггаг бæхы дæр уым фæуагъта. Уымæй фæстæмæ хъæубæсты æмгæрæтты дæр нал ацыди... Æмæ дзырдтой адæм, зæгъгæ, бæтæхъойыхъæуккагæй, дам, бирæгъ фефсæрмы...

ЛÆДЖЫ НЫХАС

Нæ фыдæй-иу арæх фехъуыстон: лæг йæ ныхас куы фæсайа, уæд уымæй Хуыцауы дæр сайы... Нæ мад та мын ацы хабар ракодта. Йæ фыд Ходы Майрæммæ ахæм саргъы бæх уыдис, æмæ барæджы дæр, стæй дугъоны дæр Кæсæгæй суанг Мæхъхъæлмæ зыдтой. Майрæмы æфсымæртæ Зауырбег æмæ Аслæмырзæ та хъуыстгонд бæхдаджытæ уыдысты... Æмæ, цæвиттон, иухатт кæсгон лæгæн фидар дзырд радтой: хъуамæ йын нæхи хъæуæй асатар кæной искæй дугъон. Уымæй дæр тæккæ ахсæв!

Бастæрстой кайдæр бæхдон, фæлæ сæ дугъон уым нæ разынд: йæ хицау ыл къуырибалцы ацыд кæдæмдæр. Катайы бацыдысты бæхдаджытæ. Æндæр гæнæн нал уыд, æмæ иу къухæй иннæ ныллыг кæнын бахъуыд... Ахъаззаг дугъон ма уыдис æрмæстдæр сæхи æфсымæрмæ.

Айтæ-уытæ — нал, фæлæ се 'фсымæры бæхæн уалæ Хуыснаджыты Комы фæсæмбисæхсæв йæ хуыррытт ссыд! Кæсгон уайтагъд базыдта хъуыстгонд дугъоны æмæ йæ къухтæ кæрæдзиуыл ныццавта:

— Уæллай-биллай, это — Майрама конь! Грех я не возьму... — æмæ æфсымæрты æрбахъæбыс кодта... Давджытæ фæстæмæ йæ кæвдæсыл æрбастой бæхы. Се 'фсымæрæн дæр басастысты.

— Бæх ссаргæйæ у, ме 'фсымæртæ! Лæг та йæ ныхасæй лæг у... Æмæ, æгайтма, ирон лæджы ном цæсты нæ бафтыдтат... — загъта Майрæм, стæй хъæубæстæм арвыста хонæг.

Майрæмы кæрты адæм гаджидæуттæ уагътой ирон лæджы номы тыххæй...

ВНУТРИ — НУТРИ

Æххормаг азтæ Арыхъмæ дæр иу сыдæймæлæг лæджы æрбахастой. Йæ ном раст Аника. Уырыссаг дæр нæ уыд æмæ 'ндæр адæмыхаттæй дæр. Кæйдæр кæлддзаг къуымы æрфыс-ым æмæ куыдфæстагмæ басаст йæ зауат хъысмæтыл... Хæрынмæ та — æххормаг бирæгъ: хуыскъæлы голлаг-иу равæлон кодта, бауырнæд дæ!

Иуахæмы дын кæцæйдæр лалымыстыгъд нутри æрбахаста, мæнæ уыры сырð. Сфыхта йæ æмæ йæ æд стæг фæдæле ласта. Йæ гуыбын æддæмæ рахæцыдис. Уалынмæ йæ разы февæрд сохъыр Уыбих. Хæстæг-хæстæг æм бацыдис æмæ йын йæ гуыбыныл йæ къухæй бахæцыд:

— Гъей, Аника! Что там внутри?

— Внутри — нутри... — загъта Аника æмæ æфсæст бухъхытæ скодта.

БÆЛАСКАД — ГУЫППЫ ТЫХХÆЙ..

Касаты Буттыр цыбыркъух лæгыл нымад уыдис нæ хъæубæсты. Нæ йæм бæх уыди, нæдæр — хæрæг. Бон-изæрма-иу хъæддзаутæ йæ рæзты дыууæрдæм цыдысты. Райсомæй — афтид уæрдоны цæлхыты хъинц-хъинц, изæрæй — дзаг уæрдоны цæлхыты хъыс-хъыс...

Æмæ сæм Буттыр хæлæгæй мард... Сфардæг-иу уый дæр фистæгæй уалæ хъæдмæ æд фæрæт. Равæрста-иу æппатæй стылдæр бæлас. Æмæ та-иу æй адзæнгæл ласта...

Иухатт æм загъд кæны хъæдгæс:

— Арæби, Буттыр, нæ дæм бæх уынын, нæдæр — уæрдон... Уæд-иу бæлас калгæ та цæмæн аканыс?

— Афтæ — йæ гуыппы тыххæй... — басаст Буттыр. Æмæ хъæубæсты абон дæр ма æмбисондæн баззад: «Буттыр-иу бæлас йæ гуыппы тыххæй куыд акалдта, уыйау».

АЕНЦОЙ МЫН НАЙ

НОГ АЗЫ АРФÆТÆ

Рæубазыр зæд дыл атæхæд, Ирыстон!
 Нæ Ног аз дын нæуæг хæрзтæ æрхæссæд!
 Æрбауæд де знаг хурæргом, гæныстон,
 Дæ фарны къух ыстъалытæм æххæссæд!

Дæ быдыртæ бæркады къæбиц фестæнт,
 Зындзинæдтыл кæддæрид у уæлахиз!
 Дæ сыхæгтæ кæнæнт дæ цæра, дестæн,
 Дæ адæмы фыдниз, фыдрынæй бахиз!

Дæ кæстæртæ уæнт хурмæтындз, зынгæрдæ,
 Сæ хорз хистæртæн — намысы тырыса.
 Фæндагыл — хызт фыдбылызæй сæ сæртæ,
 Рæстдзинад уæд сæ рухс бæллиц, сæ нысан!

Дæ сылыстæг уæд авдæнгæс тырынтæн,
 Сатанайау фæрныг æфсинтæ сгуыхæнт!
 Мæ Ир, дæ рынтæ бахæрон, дæ рынтæ...
 Дæ арф кæмттæй нын цины зарæг хъуысæд!

Цæхæртæ кал сыгъдæг арвы бын хурау,
 У Уастырджи, нæ хохы зæдты уазæг!
 Сызгъæрин дæ, мæ Ирыстон, цыкура,
 Цæрæд дæ риуы царды цины уалдзæг!

УÆЛМÆРДТЫ

(Мæ мадмæ)

Хур лæзæры урссæр хæхты 'рцытыл.
Ацафон кæуын нæ фæтчы ам.
Сабыр уддзæф атыхсы дæ цыртыл,
Узæлы мыл фæлгæтæй дæ къам.

Снæудзарм и дæ ингæнмæ мæ фæндаг,
У æлгъыстаг, бабын уон, мæ сæр!
О, фæлæ мæ — йе фæнда, нæ фæнда —
Искæд бон дæумæ хъæудзæн уæддæр.

Уым дæр та мыл узæлдзынæ, багъæц,
Мады зæрдæ бараг у, фæлмæн.
Æмæ мæм бынтон æрхуымæй ма кæс,
Бамбар мын мæ рыст уды тæлмæн!

НÆ ЗÆХХЫ РЫСТ

Живи, обожествленный человек,
К величественной участи готовься!
О, будет век — я знаю, будет век! —
Когда твоих грехов не будет вовсе...

Игорь Северянин

Мæн нал рæвдауы рухс хуры тæмæн,
Мæ фын фæлыгъд, æнцойдзинад мын нæй.
Мæ цоты мæстæй сагъæссаг фæдæн,
Кæнынц мæ базар, дихтæ æмæ уæй.

Æз нал дæн, цы, сæ ныййарæг, сæ мад?
Цæмæн сæрра сты тугмондаг сырдтау?
Цы фæци, оххай, Адæймаджы кад?
Цæмæн ысдæн мæ хъæбултæн дзырддаг?

Мæ хъæдгæмттæ сæ хъарм тугæй æхсынц,
Сæ удварн — сæфт, о, нал сæм ис æгъдау.
Куы сæм хъарид мæ уды рис, мæ зын,
Нæ уайиккой кæд кард æмæ фыдау.

Ыссариккой Хуыцауы фæндæй цард,
 Сыгъдæг уарзтыл нæ уаиккой æлгъин.
 Иу иннæмæ нæ цыргъ кæнид йæ кард,
 Мæ рыст зæрдæйæ фемæхсид мæ цин.

Мæ уаз хъæбыс сын фестид уæд дзæнæт...
 Сæ уды рисæй иудадзыг рыст дæн.
 Сæ цæрайыл — мæ судзгæ хъыг, мæ мæт.
 Цæмæн кæнынц æварны сæфт рæстæй?

1993.15.05

«ЦАРДАРАЗДЖЫТÆ»

Цалдæр æмæ æртиссæдз азы коммунистон
 æхсæнад фæцарæзтам. Цæдис фехæлдтой. Ныр
 фæстæмæ капитализм аразæм, фæлæ...

Кафы хæрæг бæхты къæхты хъæрмæ,
 Оххай гæ, æфсургъ ысуын — йæ цин.
 Фæлæ амонд у тæргай æвзæрмæ,
 Йе 'нæрайы хъысмæт æм — æлгъин.

Цард кæд уыдис а зæххыл хæлæгæй?
 Уаллонæн уæлæрвты нæй тæхæн.
 Саухъус хайуан баззайдзæн хæрæгæй,
 Н' аййафдзæн йæ дымгæ дæр бæхæн.

* * *

Дæ тызмæг ракаст — фатау,
 Йæ цыргъ æрттигъыл — марг.
 Мæ сагъæс дæ, мæ катый,
 Мæ амондхæссæг маргъ.

Дæ мидбылхудт — мæ дохтыр,
 Дæ фæлмæн ныхас — мид.
 Дæ судзгæ уарзт — мæ хотых,
 Дæ цинæй дæн рæвдыд!

ФÆРНЫГ ХЪУЫДДÆГТÆ

ÆНÆМАÆЛАТ

Дæхи сæрыстыр ма рахон дæ азтæй,
Дæргъвæтин цард лæджы лæггæнæг нæу.
Дæ зонгæтæй кæд исчи стауа дæу,
Уæд-иу зæгъæд, фæцардтæ, зæгъгæ, растæй.

Цыбыр царды кæй нымадтам хуыздæртыл,
Нæй уыдонæн мыггагмæ дæр мæлæт.
Фæрныг хъуыддæгтæй чи уадзы хæрзвæд,
Фæкувынц уымæн дзыллæтæ сæ сæртæй.

Нæхи Къоста дæр уымæн цæры бирæ,
Кæй йæ нæ уадзы амæлын йæ лирæ.

РÆСТДЗИНАД

Æнæраст митыл дзурæг нал и карзæй,
Сæ цæфтæй та нæ бирæтæ фæсад.
Æхца кæм цæуа адæймаджы разæй,
Рæстдзинадæн уым нал вæййы бынат.

Гъе уæддæр адæм адæм ысты алкæд,
Куырыхон зонд сын рардæуыд æрдзæй.
Рæстдзинад сын сæ удты уадзы арф фæд,
Æмæ сын сайдæн бирæ быхсæн нæй.

Нæй а дунейыл иу фæтк æмæ иу уаг.
Йæ галиу митæ чи рахоны раст,
Уый сау калмæй дæр ратондзæн æфтиаг.
У ахæм лæг дæлимонтимæ баст.

Рæстдзинад та уæлмон зæрдæты хур у,
Дунейы мулк дæр ницы у йæ цуры.

ХАТЫРКУРÆГ

Дæ дзыхæй дыл цæйбæрц æрцыд къæрццытæ,
Бухгалтер дæр нæ фæуид уый нымад.
Хатыркурæг дæр бирæтæм фæцыдтæ
Цъæхтæлмытæй, сæрыскъуыдтæй, фæснад.

Дæ лалым-иу куы радымсти, уæд додой
Кæмæ нæ кодтай, иу ахæм лæг нæй.
Сæ фылдæр дын сыхаджы хатыр кодтой
Æмæ дын барстой, барстой дын зынæй.

Дæхи цур та йæ зонгуытыл куы 'рлæууыд
Кæйдæр тыххæй хатыр курынмæ лæг,
Уæд ын, бецау, нæ ныббарстай йæ рæдыд
Æмæ æрбадт æвзонджы кадыл сæг.

Æз та тыхстæн, куыдтон цыма дæ мардыл,
Мæ хъарæг ныр дæ фæндаггаг фæуæд:
— Хатыр курын куы фæцахуыр дæ царды,
Хатыр кæнын куыд нæ базыдтай уæд?

ЦÆМÆН?

Хъуыдыты арвыл атæхын бæрзонд,
Мæ зонд дзы иу цау базонынæн не сфаг, —
Куыд цыбырдæр у адæймаджы зонд,
Цæмæн у цымæ афтæ даргъдæр йе 'взаг?

Д-æн

Дæу булæмæргъ фæцахуыр кодта зарын,
Хъæриуы хох — зындзинадæн быхсын,
Фыдæлты мæсыг — тымыгътæ сæттын,
Æрвон зæдтæ — зæрдæйы цинтæ уарын.

ДЗÆГЪÆЛДЗЫХ

Дзæгъæлдзыхмæ дæр нал кæнын мæсты,
Йæ дзæнгæдайæн ницы хос и ссарæн.
Кæйдæр сусæггаг дарыны бæсты
Тæвд картоф дæр йæ дзураг дзыхы дардзæн.

ДАВÆГ

Хæлуарæг дæр йæ тын куыд къаддæр уафа,
У уыйас даргъдæр бындзытæн сæ цард.
Ныры дуджы лæг цас фылдæр мулк дава,
Гъе, уый бæрц ын уæлдæр исæм йæ кад.

СЫЗГЪÆРИН КЪУСÆЙ — МАРГ

Мæ уарзт æрмынæг, бахус мын и саст цымау, —
Рæсугъд зæды фыдынд митæн фæрæзтон.
Мæ уарзты бонтæ ныр æнхъæлын, раст цыма
Сызгъæрин къусæй калмы марг ныуæзтон.

ТÆЛМАЦТÆ

СОМИХАГ АРГЪÆУТТÆ

ФÆЛИТОЙ

И

у магуыр лæг ссардта дзæкъулыдзаг сызгъаринтæ. Горæты иу хибар ранмæ бацыд. Фæйнæрдæм акæстытæ кодта. Куы никауыл æрхæцыд йæ цæст, уæд сызгъаринтæ нымайын байдыдта, фæлæ йæ иу ус федта æмæ йæм хæстæг бацыд:

— Æгас цæуай, нæ лæг! Кæм фесæфтæ, дæ хорзæхæй? Кæдæй дæм æнхæлмæ кæсын!

— Хæйрæг дæ, æви мæм цы æрбауырдых дæ? Цавæр ус мын дæ? Мæнæн цæрæнбонты ус куы нæ уыд, уæд мын чи дæ?

— Нæ-æ! Ныр мæ дæхи нал аласдзынæ! Дзæггæл митæ мауал кæн! Мæ лæг нæ дæ?

Дзырд дзырды къахгæ сæ ныхас бацайдагъ æмæ сæ хъуыддаг тæрхондонмæ бахастой. Тæрхоны лæг магуыр лæгмæ бакасти:

— Цæй, дæхи цы ныттынг кодтай, кæд æй дæ ус уæвын фæнды, уæд? Сразы у! Дзæггæл рацу-бацу нал кæндзынæ. Зилдзæн дæм, æхсдзæн дæ.

Сразы магуыр лæг, æмæ йæ сылгоймаг сæхимæ акодта.

— О, о, о! Мæ лæджыхай! Куыд бакуырм дæн! Мæнæ цы чъизи-æнæхсад у дæ уæладарæс! Феппар ма сæ! Æз дын сæ

ныхсон æмæ дæ цынайон! Хъуамæ сыгъдæгæй, арæстæй цæуай!

Лæг раласта йæ дарæс æмæ сæ радта усмæ. Ус лæджы сызгæринтæ фелвæста дзыппæй, цæхсадта дзаумæттæ, сауыгъта сæ синагыл, йæхæдæг алыгъди. Лæг усмæ бирæ фенхъæлмæ касти. Куы нæ зынд, уæд рацыди кæртмæ. Дзаумæттæ хуылыдзæй ауыгъд, фæлæ фæлынд ус дæр æмæ сызгæринтæ дæр нал.

Лæг бамбæрста хъуыддаг. Агурын байдыдта усы, фæлæ уый æндæр сахармæ алыгъд.

Ус уыцы сахараг иу бонджын хæдзары рудзгуыты бын æрбадти. Æрмæст æфсин уыд хæдзары. Радзырдта усмæ:

— Цы кусыс уым, дæлæ ус?

— Дæ нывонд фæуон, мæ къона! Цы фæуон уæдæ? Иунæг дæн! Курын дæ, иучысыл къуым мын радт, мæ сæр кæм æркъул кæнон. Кæрдзыны къæбæрыл дын кусдзынæн цæрæнбонты.

Æфсин бауагъта усы, бахæрын ын кодта æмæ йын иучысыл уат радта. Цалдæр боны фæстæ йæ арвыста базармæ истытæ балхæнынмæ. Базары иу хъæздыг къупецаг фæдзырдта усмæ æмæ йын афтæ:

— Хорз ус! Æз мæ цæст æрхастон дæ хæдзары хицау — æфсиныл. Мæ зæрдæмæ тынг фæцыди. Цас зæгъай, уый бæрц æхца дын ратдзынæн, æмæ мын сараз, цæмæй йæм бахауон!

— Дæс æмæ ссæдз æри, æмæ дын тæккæ ахсæв дæр сараздзынæн.

Къупецаг ын радта æхца, æмæ ус ацыд. Изæры сæм къупецаг фæзынд, æмæ йæ фæлынд ус хæдзармæ бауагъта.

Хæдзары æфсин æй фæрсы:

— Кæй æрбауагътай мидæмæ?

— Уый мæнæ иу мæ хæстæг. Бахсæвиуат кæндзæн æмæ райсом раджы ацæудзæн.

— Нæ, нæ! Æхсæвыгон æз никæй уадзын хæдзармæ! — загъта æфсин. Фæлæ йæ фæлынд ус сразы кодта.

— Уæдæ йæ дæ уаты схуыссын кæн, — загъта æфсин.

Ус лæджы бауагъта йæ уатмæ. Æз, дам, хæдзары æфсинимæ баныхас кодтон дæу тыххæй. Ралас дæ дарæс æмæ йæм бацу.

Къупецаг раласта йæ гæрстæ æмæ бацыд æфсины хуыссæнуатмæ. Фæлитой ус æрбатымбыл кодта къупецаджы дарæс æмæ сæ афардæг кодта.

Къупецагæй æфсин фæтарсти:

— Чи дæ? Цы дæ хъæуы?

— Ды мын куы сразы дæ.... Æмæ дæм æрбацыдтæн...

— Каман сразы дан?

— Дæ æххуырст усæн. Знон ын радтон дæс æмæ ссæдз туманы, цæмæй сæ дæуыл сæмбæлын кодтаид.

— Æ, Хуыцауы æлгыст кæланганæг ус! Цы æрхъуыды кодтай? — базгъордта усмæ, фæлæ ма цы?

Æфсин хъæр сита. Æрбамбырд сты сыхæттæ. Къупецагæн æндæр гæнæн нал уыд æмæ рудзынгыл агæпп кодта афтид мидæггæтты. Æфсин адæмы баххуырста, цæмæй фехъусын кæной фæлитой усы митæ.

Фæстагмæ æрцахстой усы. Раздæр цы мæгуыр лæджы асыгъдæг кодта, уый дæр уым радзырдта адæмæн, ус ын цы бакуыста, уый. Къупецаг æмæ хæдзары æфсин фæлитой усы бакодтой паддзахмæ. Паддзах сæм раæс-баæс фæкодта. Фæлитой ус бамбæрста, паддзахы зæрдæмæ кæй фæцыди æфсин. Паддзахмæ йæхи аивæй баласта æмæ йын афтæ:

— Дæ бæрзонддзинад, паддзах, цыдæр зæрдиаг каст кæныс уыцы сылгоймагмæ?

— Куыд нæ йæм кæсон, дæ хæдзар фехæла, цы рæсугъд у?! Цæрæнбонты дзы ахæм нæма фæдтон! — загъта паддзах.

— Уый мæ чызг у, дæ бæрзонддзинад, — зæгъы ус. — Куы дын æй радтон, уæд мын цы хорзы бацæудзынæ?

— Зæгъ, цы дæ хъæуы, уый?

— Æртæ фондзыссæдз сомы æри.

Радта паддзах æртæ фондзыссæдз сомы, æмæ фæлитой ус афтæ зæгъы паддзахæн:

— Курын дæ æмæ мын феххуыс кæн аивæй рудзынгыл ахизынмæ, науæд мæ мæ чызг куы фена, уæд кæудзæн!

— Агæпп кæн мæнæ уыцы рудзынгыл. Ничи дæ фæндзæн, — загъта паддзах.

Ус куы афардæг, уæд паддзах фæдзырдта сылгоймагмæ:

— Дæ мад дæ мæнæн радта, ды ныр мæн дæ!

— Цавæр мад? Мах ууыл хъæстмæ æрцыдыстæм дæумæ.

Паддзах смæсты æмæ бардзырд радта фæлитой усы æрцахсыны тыххæй. Æрцахстой йæ, æрбакодтой йæ паддзахмæ. Паддзах æй тынг ныххоста, стæй æххуырстытæн загъта, цæмæй йæ батухой нымæты, ахæссой йæ хæрджытыл æмæ йæ денджызы баппарой.

Æххуырстытæ афтæ бакодтой, хæрджытыл æй фæцæйхастой денджызмæ. Нæма бахæццæ сты, афтæ ус йæхи æрæмбæрста, рабадти. Дзуры æххуырстытæм:

— Размæ мауал цæут! Мæн уал ам уадзут. Згъорут фæстæмæ! Зæгъут паддзахæн цины хабар: «Дæ мад райгас, дæ бæрзонд-дзинад! Æз афтæ фæдзæхстон мæ фыртæн, куы амæлон, уæд мæ-иу денджызы баппар». Æххуырстытæ æнхæлдтой, цыма паддзахы мады мард хастой денджызы æппарыномæ.

Фырцинаей йæ уым фæуагътой æмæ, æзфæразæронæй ный-йарц сты паддзахæн хабар фехъусын кæнынмæ — исты лæвæрттæ сын ракæна!

— Паддзах! Арфæ дын кæнæм, дæ мад райгас æмæ мах рар-выста, цæмæй йæ фæстæмæ ардæм æрласæм!

— Уæ хæдзæрттæ фехæлæнт кæннод! Згъорут æм фæстæмæ! Æрцахсут æй æмæ йæ ардæм æркæнут!

Æххуырстытæ ма бæргæ згъордтой сæ тых, сæ бонæй, фæлæ ус дæр æмæ хæрджытæ дæр уым нал уыдысты.

Уæд паддзах йæ цæнгтæ фæйнæрдæм акодта æмæ, фæлитой сылгоймагыл хъæстмæ чи æрбацыд, уыцы къупецаг лæг, сызгъæ-ринты хицау æмæ хæдзары æфсинмæ дзуры:

— Цы уын бакæнон? Мæнæй афтæ чи ахъазыд, уыцы фæлывдæн кæй бон цы у!

Хъæстгæнджытæ сæргуыбырæй сæ хæдзæрттæм айстой сæхи.

РОД

Цардысты зæрдæхæлар æмæ рæдау лæг æмæ ус. Цот сын нæ уыд. Армыдзаг хорздзинад кæмæй зыдтой, уымæн æй мæрты-дзагæй фыстой. Куыстхъом, царынхъом уыдысты, фæлæ сæ сæ цард не 'ндæвта. Цы сты мулк æмæ хъæздыгдзинад, кæуыл ба-цин кæнай, ахæм саби дын куы нæ уа, уæд!

Иу бон куы уыд, уæд сæм сæ кæртмæ бацыд иу дæсны мæ-гуыр лæг. Хæдзары æфсин ын йæ хордзены æнæхъæн мæрт хор ныккодта. Уæд ын дæсны афтæ:

— Æфсин, адæм мын къусызæгтæ дæттынц, ды мын æнæхъæн мæрт куы ныккодтай?

— Æмæ сæ цы кæнын уæдæ мæ исбонтæй? Нæ хæдзар алцæмæй йедзаг, нæ фос быдыры хизынц, чи сæ хæра, уый та нæй! Кæмæн сæ æварæм?

Уæд мæгуыр лæг йæ дзыппæй систа æртæ фæткъуыйы. Æфсинæн сæ радта æмæ йын зæгъы:

— Айс ацы фæткъуытæ. Æртæ бонмæ сæ бахæр иугæйттæй.

Афæдз дæр нæма рацæудзæн, афтæ дын лæппу райгуырзæн.

Райста æфсин фæткъуытæ. Сæвæрдта сæ тæрхæгыл. Изæры сæм нал фæлаууыд. Иу фæткъуы ныррус кодта. Ахæм адджын æм фæкаст, æмæ æртæйы дæр иу хæрд бакодта.

Ууыл рацыди фараст майы æмæ фараст боны — ус ныййардта нæл род. Кæуынтæ, хъарджытæ байдыдта ус. Карздæр æлгыстытæй æлгыты дæсныйы.

Афæдз дæр нæ рацыд, афтæ амард æфсинæн йæ лæг. Род сси дынджыр богъ. Бон-иу фæхызти быдыры, изæры-иу æрцыди хæдзармæ. Дæ изæр хорз, мæ мад, зæгъгæ-иу загъта æмæ-иу схуыссыд къæсæрмæ.

Æртæ азы сæххæст богъыл, афтæ мадмæ дзуры:

— Мæ мад, ныр æз дынджыр дæн. Дæуæн чындз ссарын хъæуы. Райсом раджы ацу паддзахмæ æмæ йын зæгъ афтæ: «Дæ чызжы дын мæ богъ курынмæ хъавы».

Ус фæдис кодта: «Ам цыдæр диссаг ис, æндæра мæ богъ куыд уæнды паддзахы чызджы курынмæ?»

Ацыдис ус. Паддзахы кулдуармæ дурыл æрбадт. Усмæ æрбазгъордтой фæтарынмæ паддзахы кæртгæстæ. Ус бады, æмбарын сын кæны, радзурут паддзахæн, дæ чызджы дын иу ус йæ богъæн куры, зæгъгæ.

Паддзах усмæ фæдзурын кодта:

— Цы мын зæгъынмæ хъавыс, хорз ус?

— Бирæ царай! Дæ хорзæх нæ уа! Мæ богъ дæ чызджы курынмæ хъавы.

— Æмæ цы кæны? Ракурæд, — зæгъы паддзах. — Æрмæст уалын æз æртæ кусинаджы бахæс кæндзынæн. Сæххæст сæ кæндзæн — хорз, куы нæ сæ сæххæст кæна, уæд ын йæ сæр акъуырын кæндзынæн. Ацу, зæгъ дæ богъæн, цæмай мын æрбарвита сызгъæринæй йедзаг тæбæгъ, сызгъæрин тæбæгъæй æмбæрзт куыд уа, афтæ.

Зæронд ус раздæхти сагъæстимæ, хъуыдытæгæнгæ. Богъ изæры æрбацыд хизынай æмæ йæ мады æнкъардæй бадгæ федта.

— Де 'зæр хорз, мæ мад! Афæтæ æнкъардæй цæмæн бадыс, цы дзуапп дын радта паддзах?

— Куыд нæ сагъæс кæнон, мæ лæппу! Куыд ракурæм паддзахы чызджы? Нæ кæрт æд хæдзар куы ауæй кæнæм, уæддæр не сфаг уыдзыстæм ирæдæн.

— Зæгъ-ма, мæ мад, цы домæ паддзах?

— Сызгъæрин тæбæгъы дзаг сызгъæрин, сызгъæрин тæбæгъæй æмбæрзт куыд уа, афтæ.

— Ама уый тыххэй аenkъард дæ, ма мад? Уый аенцон скæнæн у. Изæры райс хъæдын тæбæгъ, ныккæн дзы саумæр, æрæхгæн æй аендæр хъæдын тæбæгъæй, бавæр æй къусчы. Дæхæдæг æм ма бацу, ма йæм бавнал, цалынмæ æз райсомæй сыстон, уæдмæ.

Богъ куыд загъта, мад афтæ бакодта.

Райсомæй куы райхъал сты, уæд кæсынц, æмæ тæбæгътæ сызгъæрин фестадысты, сæ хуылфы саумæр та — сызгъæрин æхцатæ. Зæронд ус сæ ахаста паддзахмæ. Паддзах съл тынг ныддис кодта.

— Ацу æмæ зæгъ дæ богъæн, цæмæй ма чызгæн æрæрвита, къух æмæ судзин кæуыл нæ андзæвæд, ахæм дарæс, — загъта паддзах усæн.

Ус та аenkъардæй æрцыди сæхимæ.

Богъ дæр та изæры уыны йæ мады аenkъардæй:

— Цæуыл аenkъард дæ, ма мад? Уагæры дын цы загъта паддзах?

— Куыд нæ кæнон аenkъард, ма лæппу? Паддзах дæ ахæм дарæс йæ чызгæн домы, æмæ сæ æппæт дунетыл дæр не ссардзынæ.

— Уый зын ссарæн нæу, — загъта богъ. — Изæры стыр тæбæгъы нывæр мæнтæджы сыф, æрæмбæрз æй аендæр тæбæгъæй, бавæр æй къусчы. Ма йæм бацу, ма йæм бавнал, цалынмæ æз нæ райхъал уон, уæдмæ.

Зæронд ус афтæ бакодта.

Райсомæй кæсынц æмæ хъæдын тæбæгътæ фестадысты сызгъæрин, мæнтæджы сыф та — диссаджы дарæс.

Ус та ахаста паддзахмæ уыцы дарæс сызгъæрин тæбæгъты.

Паддзах та усæн дзуры:

— Дæ богъæн зæгъ, ма чызджы акæнæд йæхицæн, æрмæст йæ къæхтæ зæххыл куыд нæ андзæвæй, йæ сæрмæ хур куыд нæ кæса, афтæ.

Зæронд ус та аenkъардæй æрыздæхти сæхимæ.

Изæры та богъ йæ мады æрбаййæфта аenkъардæй бадгæ.

— Де 'зæр хорз, ма мад! Цæуыл аenkъард кæныс? Цы та домы паддзах?

— Цæмæн нæ хъæуы мах, ма лæппу, паддзахы чызг. Ныр та нæ домы, йæ чызджы йын куы хæссай, уæд зæххыл йæ къæхтæ куыд не 'ндзæвæй, йæ сæрмæ хур куыд нæ кæса, афтæ.

— Ууыл ма мæт кæн, ма мад. Изæры стыр голлаг бырæгътæй, хæцъилтæй, æхсныфтæй байдзаг кæн. Бавæр сæ къусчы. Дæхæдæг сæм ма бавнал, цалынмæ æз райхъал уон, уæдмæ.

Мад афтæ бакодта.

Богъ-лæппу æмбисæхсæв фестади. Голлаг йе 'ккой акодта æмæ араст паддзахи галуанмæ. Галуаны дуармæ сусхъæды иу æхсныф æрæппæрста, уый æдде та хæцъилы гæшпæл. Афтæ сунг сæхи хæдзары онг байзæрста зæххыл хæцъилтæ æмæ æхсныфтæ. Бацыд æмæ къонайы цур йæхи ауагъта, бафынæй. Адæм райсомæй кæсынц, æмæ хæцъилтæ фестадысты гауызтæ, æхсныфтæ та сусхъæд бæлæстæ.

Богъ фæсидти зарæггæнджытæ æмæ фæндырдзæгъдджытæм. Араст сты паддзахи галуантæм чындзхæссæг.

Æнæхъæн къуыри фæминас кодтой паддзахи галуанты, стæй сын радта йæ чызджы, æмæ æд чындз æрхæццæ сты магуыр зæронд усы хæдзармæ, заргæ, фæндырдзæгъдгæ.

Æхсæвы богъ йæ царм аппæрста. Ног чындзы цур ахæм рæсугъд лæппу фестад, æмæ цæхæртæ калдта. Чындзы цинæн кæрон нал уыд. Лæппуйы мад дæр фырцинæй ног фестад.

Азтæ рацыд, æмæ хæдзары фæзынди сывæллæттæ. Ус цæмæ куывта, уый федта йæ кæрты.

Иуахæмы та сæм фæзынд, усæн æртæ фæткъуыйы чи радта, уыцы магуыр лæг. Бахоста дуар. Ус æм ракасти:

— Чи дæ, цы дæ хъæуы?

— Мæн ницы хъæуы. Æрмæст мæ базонын фæнды, мæ фæткъуытæ дын цы феххуыс сты, уый.

— О, о! Бирæ дæ фелгъыстон, фæлæ мæн аххос нæ уыди. Лæппу мын дæ зæрдæ загъта, фæлæ ма мын æй роды хуызæнæй цæмæн радтай?

— Уый дæхи аххос у. Æз дын загътон, æртæ фæткъуыйы æртæ бонмæ иугæйттæй бахæр, зæгъгæ. Ды та сæ уыциу хæрд акодтай. Хæлæф кæнын ницæуыл хъæуы. Хуыцауы лæвар уаг æмæ фарнæй истæ у!

— Уæдæ æз цæмæ бæллыдтæн, уый федтон дæ руаджы: сабиты худын æмæ хъазт. Уымæй зынаргъдæр ницы ис мæнæн, — загъта ус. — Уыдонæй æддæмæ дæ цы хъæуы мæ кæрты, уыдон дын дæттын.

— Мæнæн дæр Хуыцау цы сныв кодта, уымæй дарддæр мæ ницы хъæуы. Хæлæф нæ кæнын. Кæд мын иу къусыдзаг дæ цæст уарзы хорæй, уæд хорз, — загъта магуыр лæг.

Ус магуыр лæджы хордзентæ хорæй байдзаг кодта, æмæ йын фæндараст загъта.

БУЛАЕМÆРГЪ

Кæддæр иу паддзах йæ адæмæн саразын кодта аргъуан. Авд азы йæ фæцарæзтой. Паддзах æм кувинмæ куы фæцæйцыд, уæд ахæм уад-тымыгъ сыстад, æмæ адæймаджы улафгъ æхгæдта. Цавæрдæр æнæзонгæ лæг дзуры паддзахмæ:

— Паддзах, хорз аргъуан сарæзтай, фæлæ дзы цыдæр нæ фаг кæны.

Паддзах фехалын кодта аргъуан, æмæ та авд азмæ ног аргъуан сарæзтой. Паддзах та йæм куыд фæцæйцыд, афтæ та уад сыстад, æмæ та йæм æнæзонгæ лæг дзуры:

— Диссаджы хорз аргъуан та сарæзтат, фæлæ та дзы цыдæр нæ фаг кæны.

Фехалын кодта паддзах уыцы аргъуан. Фараст азы фæцарæзтой ног диссаджы аргъуан.

— Ныр ницуал хъуаг уыдзæн мæ аргъуан. Цæуон, бакувон, куыд загъта, афтæ та йæ размæ фæци уыцы æнæзонгæ лæг æмæ зæгъы:

— Паддзах, бирæ азты цы аргъуан фæцарæзтай, уымæн æмбал нæй, диссаджы рæсугъд у, фæлæ йæм ныр дæр ис иу аипп.

Паддзах ацахста лæджы æмæ йæ ныууыгъта:

— Зæгъ, цы хъуаг ма у мæ аргъуан! Ныр мын æй æртыккаг хатт халын кæныс!

— Дæ диссаджы аргъуаны ма хъæуы булæмæргъ, — загъта лæг æмæ æрбайсæфти.

Æрбаздæхти паддзах йæ хæдзармæ. Уыдис ын æртæ фырты. Дзурынц æм:

— Цыдæр маст дæ бацыди.

— Мæ аргъуаны хъæуы булæмæргъ, æмæ йæ кæм агурон?

— Мах æй ссардыстæм, — загътой фырттæ.

Сбадтысты сæ бæхтыл æмæ араст сты булæмæргъ агураг.

Бахæццæ сты иу ранмæ. Кæсынц: фæндагтæ цæуынц æртæрдæм.

Барджытæ æрлæууыдысты. Сæ размæ та фæзынд уыцы æнæзонгæ лæг:

— Кæдæм дарут уæ фæндаг, лæппутæ?

— Булæмæргъ агураг цæуæм, фæлæ нæ зонæм, кæцы фæндагыл ацæуæм?

— Уæртæ уæрæх фæндагыл чи ацæуа, уый кæнæ раздæхдзæн, кæнæ нæ. Дæллаг фæндагыл чи ацæуа, уымæн фæстæмæ раздæхæн нæй.

— Цæуылна?

— Ацæудзыстут æмæ бахæццæ уыдзыстут донмæ. Булæмæргы хицау уыцы дон маргæй фæхъæстæ кодта, æмæ дзы маргъ нæ фæнуазы. Сыхмах дзы бануазут æмæ-иу зæгъут: «Охх, цæй хорз дон у!» Донæй ахизут æмæ сæмбæлдзыстут дидинагыл. Йæ хицау æй сындзджын скодта. Æртонут, басмудут æм æмæ зæгъут: «Охх, дзæнæты дидинаг!» Ацæудзыстут дарддæр, фендзыстут баст бирæгъ, йæ цуры — уæрыкк. Бирæгъы цур кæрдæг, уарыччы цур — дзидза. Сыхмах дзидза бирæгъы цур сæвæрут, уарыччы цур та — кæрдæг. Фæцæут дарддæр. Уæ размæ — кулдуар. Йæ иу фарс гом, иннæ — æхгæд. Æхгæд фарс байгом кæнут, гом фарс сæхгæнут. Бацæут мидæмæ. Фендзыстут иу чызджы фынайæ. Уый булæмæргы хицау у. Къуыри фынай веййы, къуыри хъал. Кæд сæххæст кæнат мæ амындтытæ, уæд рахæсдзыстут булæмæргы, кæд нæ, уæд нал раздæхдзыстут.

Хистæр æфсымæр ацыди уæрæх фæндагыл. Бахæццæ иу галуанмæ. Хъуыды кæны: «Цæмæн цæуон малæты фæндагыл. Ацы галуаны исты куысты ныллæууон æмæ дзы ацæрон».

Астæуккаг æфсымæр ацыд астæуккаг фæндагыл. Афтыд фæсхохмæ. Федта цæхæртæ калгæ егъау галуан. Æрхызт йæ бæхæй. Ербаста йæ, йæхæдæг дыргъдоны кæрдæгыл æрбадти. Фæзынд æм цавæрдæр сау лæг. Æрцафта йæ уисæй, æмæ лæппу тымбыл дур фестад.

Кæстæр æфсымæр араст дæллаг фæндагыл. Фембæлдис донны, дидинагыл, бирæгъыл, уæрыккыл, кулдуарыл. Æнæзонгæ лæг ын куыд бацамыдта, афтæ бакодта. Бацыди галуанмæ. Кæсы æмæ уыны диссаджы рæсугъд чызджы хуыстæ. Раппæррæст кодта йæ къалатийæ булæмæргъ. Абадти чызджы риуыл, ныззарыд йæ мин зæлланггæнаг хъæлæстæй. Чызг бафынай. Паддзахы кæстæр фырт ацахста булæмæргы, аба кодта чызгæн æмæ фæстæмæ фæраст йæ фæндагыл.

Райхъал чызг. Кæсы, æмæ булæмæргъ уым нал. Ныхъхъæр кодта:

— Кулдуар, ма сæ ауадз!

Дуар чызгмæ дзуры:

— Хуыцауы фæндонæй ме 'хгæд фарс гом у, мæ гом фарс та — æхгæд!

Чызг та сиды:

— Бирæгъ, уæрыкк, хæцут къæрныхыл!

Уыдон æм дзурынц:

— Хуыцауы фæндонæй бирæгъæн дзидза радта, уæрыккæн — кæрдæг!

— Сындзидинаг, хæц съл!

— Ды мæ сындзæй байдзаг кодтай, уый та мæ дзæнæты диднаг скодта!

Чызг та ныхъхъæр кодта:

— Дон, æрцахс къæрныхы!

— Цæмæн æй ахсон? Ды мæ маргджын скодтай, уый та мæ цардыхос скодта!

Чызг абадт йæ бæхыл...

Уæдмæ лæппу æрхæццæ, фæндаг ын чи бацамыдта, уыцы лæгмæ. Арфæ йын ракодта. Бафарста йæ йе 'фсымæртæй.

— Нæ, нæ фæзындысты, — дзуапп ын радта лæг.

Лæппу йæм йæ булæмæргъы радта, йæхæдæг ацыд уæрæх фæндагыл. Æрцыд иу стыр сахармæ. Сихор скæнынмæ бацыд иу ранмæ. Кæсы æмæ уыны: йæ хистæр æфсымæр уым æххуырстæй кусы. Кæстæр æй аивæй расайдта. Æрцыдысты сæ фæндаг-амонæг лæгмæ.

Ног та ацыди лæппу астæуккаг æфсымæры агурæг. Цæуы æмæ фæсхох ауыдта егъау галуан. Бацыди дыргъдонмæ. Æрбадт иу бандоныл. Фæзынд æм сау дынджыр лæг, фæхъæр кодта:

— Уыцы бынат исты уæгъд у? Цы йыл æрбадтæ?

Лæппу фæцарæхст. Сау лæджы уис раскъæфта æмæ йын дзы йæхи æрцафта. Уый дур фестад.

Лæппу уисæй ралæууыд дуртыл. Дуртæ адæм фестадысты, лидзынц фæйнæрдæм.

Æфсымæр æрлæууыд, базыдта йæ кæстæры. Æрцыдысты фæндагамонæгмæ.

Æртæ æфсымæры райстой сæ булæмæргъы æмæ фæцæуынц сæхимæ. Дон нуазын сæм æрцыди. Бацыдысты цъаймæ. Кæстæр æфсымæры ауагътой цъайы. Дон систой, фæлæ лæппуйы цъайы ныууагътой. Æрцыдысты сæхимæ: «Нæ кæстæр æфсымæр фæмард. Мах ссардтам æмæ дын æрхастам, нæ фыд, булæмæргъ».

Булæмæргъы аргъуаны бакодтой. Заргæ нæ, фæлæ ма тыххæй улæфыд, магуыр.

Чызг дæр æрхæццæ уыцы паддзахмæ:

— Кæм ис, мæ булæмæргъ мын чи рахаста, уыцы лæппу?

— Мах, — загътой хистæр дыууæ æфсымæры.

— Цы федтат фæндагыл?

— Ницы, — загътой дыууа хистæры.

— Сымах нæ уыдыстут.

Чызг æрцахста дыууа æфсымæры æмæ сæ ахæстоны бакодта. Байста сахар æмæ дзы æрцард.

Хуымонтæ лæппуйы цъайæ сластой. Æрцыди сæхимæ. Нæ дзы йæ фыды уыны, нæ йе 'фсымæрты. Адæм ын хабар радзырдтой. Лæппу суæгъд кодта йæ фыды, йе 'фсымæрты.

— Æз æрхастон булæмæргъы, — зæгъы чызгæн.

— Цытæ федтай фæндагыл?

Лæппу радзырдта: доң, бирагъ, уарыкк, дидинаг æмæ дуары тыххæй, стæй загъта:

— Дæ русыл та — мæ ба!

— Ды дæ мæн аккаг, — загъта чызг.

Ацыдысты аргъуанмæ. Ныззарыди булæмæргъ рæсугъд хъалæстæй. Аргъуан ныррухс. Худынц къултыл зæдты нывтæ. Чындзæхсæв скодтой. Цæрынц абон дæр.

СЫРХ ХЪУДЖЫ ТАУРÆГЪ

Мæгуыр хъомгæсæн уыди чызг æмæ лæппу. Уыди сæм иу сырх хъуг дæр. Бинонтæ цардысты сабыр цардæй, фæлæ сывæллæтты мад амард, æмæ лæг дыккаг ус æрхаста. Фыдыус разынд фыд-зæрдæ адæймаг. Сидзæр хо æмæ æфсымæры нæ бауарзта.

Уæд хъомгæс йæ сывæллæтты æрвитын байдыдта хъомимæ быдырма: хъахъхъаной хъом æмæ сæ фыдыус ма уына. Хо æмæ æфсымæр быдыры хъомтæ хъахъхъæдтой, куыдтой, тарстысты...

Уæд сæм сæ хъуг бацыдис æмæ сын загъта:

— Ма тæрсут, сывæллæттæ, нæ фесæфдзыстæм. Æз уæ бæсты хъом хъахъхъæндзынæн.

Сырх хъуг æцагдæр бон-изæрма хъахъхъæдта хъом. Изæрыиу сæ æртымбыл кодта æмæ-иу сæ чызг æмæ лæппу æртардтой.

Фыдыус сывæллæттæн райсомæй лæвардта æрмæст фæйнае кæрдзыны къæбæры. Сырх хъуг сæм-иу бацыд æмæ сын йæхи дуцын кодта. Гъемæ сывæллæттæ сæ кæрдзын хордтой æхсырма.

Цасдæры фæстæ фыдыусæн райгуырди чызг. Куы бахъомыл, уæд æй йæ мад иннæ хо æмæ æфсымæримæ æрвитын байдыдта хъомгæсæй. Фæлæ йæхи чызгæн алы райсом дæр лæвардта фондз дзулы.

Сырх хъуг хо æмæ æфсымæрæн загъта:

— Уадз æмæ уый дæр хæра ме 'хсырай, фæлæ сыхахæн ад-
джын уыдзæн, уымæн та — маст!

Фыдыусы чызг мæллæг кодта, хо æмæ æфсымæр та — хæрз-
хуызæй рæзыдысты. Уæд фыдыус иу хатт йæ чызджы бафарста:

— Дæуæн алы бон дæр фондз дзулы куы дæттын, уыдонæн та
кæрдзыны къæбæртæ, уæддæр — æнæниз, ды та мæллæгæй
хъæрзыс!

Чызг йæ мадæн загъта:

— Сырх хъуджы æхсыр мæнæн маст кæны, уыдонæн та ад-
джын у.

Фыдыус йæ лæгæн дзуры:

— Нæ сырх хъуджы куы аргæвдæм, уæд нæ чызг сæнæниз
уыдзæн.

— Тæригъæд у хъуг, — загъта лæг.

— Æмæ дæ чызг тæригъæд нæу?

Лæг дæр фæстагмæ сразы хъуг аргæвдыныл.

Сывæллæттæ ницы зыдтой, фæлæ хъуджы æнкъардæй куы
федтой, уæд æй бафарстой:

— Афтæ æнкъард цæмæн дæ?

— Мæ дзæбæх сабитæ, уæ фыдыус домæ уæ фыдæй, цæмæй
мæ аргæвда.

— О, нæ дарæг мадау нын куы дæ! Мах балæгъстæ кæндзыстæм
нæ фыдыусæн, йæ къахы бынтæн ын пъатæ кæндзыстæм, цæмæй
дæ ма аргæвдой!

— Нæ, нæ хъæуы, кæннод уæ бафхæрдзæни. Фæлтау афтæ
бакæнут: мæн куы аргæвдой, уæд сусæгæй уæ цæстæмтæ мæ
тугæй байсæрдут — уæ цæстæмтæ цæхæртæ скалдысты сыз-
гъæринау, мæ сæфтджытæ æмæ мын ме стджытæ сæмбырд кæнут
æмæ сæ-иу кæвдæсы баныгæнут!

Сывæллæттæ кæуынц. Хъуг сын загъта:

— Ма кæут. Цомут мæмæ. Ам ис иу зæронд ус æмæ уын уый
баххуыс кæндзæн.

Акодта сæ зæронд усмæ æмæ йын дзуры:

— Мæнæ дæм æрбакодтон мæ сывæллæтты. Мæ мæлæты
размæ дæ курын, бауарз сæ!

— Хорз, — загъта ус.

Хъуг сывæллæттæн йæ сæрæй йæ сыкъа ралыг кæнын кодта:

— Хæрын уæм куы цæуа, уæд-иу мæ сыкъа бацъирут æмæ уы-
дзыстут æфсæст. Быдыры та уын æххуыс кæндзæн ацы зæронд ус.

Райсомæй хъуджы аргæвстой.

Сидзæр хо æмæ æфсымæр къусы дзаг хъуджы тугæй ахастой сусæгæй, сæ цæсгæмттæ дзы байсарстой, æмæ тынг срасугъд сты. Фыдыусы чызг хæрын байдыдта хъуджы фыдæй, фæлæ йын маст кодта. Хо æмæ æфсымæрæн та хъуджы фыд уыдис адджын. Чызг æмæ лæппу сæмбырд кодтой хъуджы стджытæ, сæфтджытæ, сæр æмæ сæ баныгæдтой кæвдæсы. Хæрын сæм-иу куы цыд, уæд-иу кæвдæсæй систой сырх хъуджы сыкъа, асдæрдтой-иу æй æмæ-иу бафсæстысты.

Хъомгæсы бинонты сеппæты дæр ахуыдтой чындзæхсæвмæ. Фыдыус æрмæст йæхи чызджы сарæзта хорз дарæсæй æмæ йæ акодта йемæ чындзæхсæвмæ, иннæты нæ ауагъта.

Уæд кæвдæсæй райхъуысти сырх хъуджы хъæлæс. Фæзынд æм зæронд ус. Ракъахта кæвдæс æмæ дзы систа диссæджы рæсугъд дарæс. Скодта сæ сидзæр хо æмæ æфсымæрыл, акодта сæ чындзæхсæвмæ. Уым хо æмæ æфсымæр сбадтысты сæ фыдыусы комкоммæ, фæлæ сæ уый нæ базыдта. Каст æмæ дисæй марди: «Цы рæсугъд сты!»

Чындзæхсæв куы фæци, уызджытæ куы рахæлиу сты, уæд зæронд ус хо æмæ æфсымæры дзæбæх уæладарæс аивæй раласта æмæ та сыл сæ зæронд дарæс скодта. Хо æмæ æфсымæр хъæлдзæгæй сæхимæ азгъордтой æмæ схуыссыдысты. Фыдыус сæм бацыд æмæ сыл хъæртæ кæны:

— Цы ныффынæй стут, хуыссæджы дзæкъултæ! Æз чындзæхсæвы цы сабиты фæдтон! Чызгыл уыдис æвзист къахыдарæс, лæппуйыл та — сызгъæрин! Æниу сæ уæладарæс та! Милуантæй дæр сæ нæ балхæндзынæ!

Фыдыус дыккаг бон аг байдзаг кодта еууæй æмæ сидзæр хо æмæ æфсымæрæн загъта:

— Кæутæ кæнут, цалынмæ ацы аг уæ цæссыгæй нæ байдзаг уа, уæдмæ! — йæхæдæг та йæ чызджы хорз сарæзта æмæ йæ акодта чындзæхсæвмæ.

Сидзæртæм та фæзынди зæронд ус, скодта та сыл хорз уæладарæс, æмæ та чындзæхсæвы хорз сæхи фæдтой.

Фæцыдысты сæ хæдзæрттæм адæм. Зæронд ус дæр сидзæрты ракодта. Цады былтыл фæцæйцыдысты. Чызгæн йæ иу басмахъхъ доны ныххауди. Чызг зæронд усмæ дзуры:

— Нана! Мæ басмахъхъ доны ныххауд!

— Ма йыл хъыг кæн. Тагъдæр цæугæут, цалынмæ уæ фыдыус не 'рбайæфта.

Æрбацыдысты хæдзармæ. Зæронд ус раласта сидзæрты дзæбæх дарæс, бамбæхста сæ.

Æрбацыд фыдыус æмæ та йæ пырх калы сидзæртыл:

— Цы хуыссут, фына́й пъæззытæ! Зноны сабитæ та уыдысты чындзæхсæвы, æрмæст хуыздæр, рæсугъддæр дарæсы!

Сабитæ сæхи фына́й скодтой, сусæгæй сæхимидæг худтысты.

Паддзахы фырт райсомæй бæхгæстæн бæхты акæнын кодта дондарæнмæ. Бæхтæ донмæ æрысмудынц, фæлæ нуазгæ — нæ. Ракодтой бæхты фæстæмæ. Радзырдтой хицауæн хабар. Паддзахы фырт фæцыд йæхæдæг. Кæсы æмæ доны цыдæр æрттивы: сисын æй кодта æмæ — басмахъхъ. Йæ фыдмæ йæ бахаста æмæ зæгъы:

— Мæ фыд, ацы басмахъхъ кæуыл ссæуа, ахæм чызг мын ссар. Куы нæ ссарай, уæд цæргæ дæр нæ кæнын.

Паддзах æрæмбырд кодта æппæт чызджыты дæр йæ кæртмæ. Не 'рцыд æрмæст сидзæр чызг, фыдыус æй нæ рауагъта:

— Кæдæм цæуыс дæ бызгъуырты! Мæнæ мæхи чызг ацæудзæн. Ацыд йæ чызгимæ паддзахы кæртмæ.

Паддзах æппæт чызджыты къæхтыл федта басмахъхъ, фæлæ сæ никæмæн бабæззыд.

— Æппæт чызджытæ дæр ам сты?

— Æрмæст ма не 'рцыд иу æгуыдзæг чызг.

— Æркæнут æй ныртæккæ!

Æркодтой сидзæр чызджы. Басмахъхъ уый къахы аккаг разынд, æмæ паддзахы фырт уæд бацин кодта: «Ацы чызг уыдзæни ме 'фсин!»

Уым дзыллæтæ сxor-хор кодтой: «Цæмæн дæ хъæуы ахæм ницæйаг!»

— Æз ацы чызджы курын! — скарста паддзахы фырт.

Уæд райдыдтой фæрсын сидзæр чызджы: чи дæ, цы дæ?

Чызг сын радзырдта:

— Ис мын зæронд фыд, фыдыус, йæ чызг. Ис мын иу мадæй райгуыргæ æфсымæр дæр.

— Æмæ дæ иннæ басмахъхъ кæм и?

— Уый æрмæст мæ нана зоны.

Чызг сæхимæ æрцыди. Фыдыус баззади паддзахы кæрты æмæ лæппуйæн йæхи чызгæй æппæлы.

Сырх хъуджы сæр сидзæр чызгмæ фæдзырдта:

— Де 'фсымæры арвит паддзахы фыртмæ æмæ йын зæгъæд: изæры нана æрцæудзæн æмæ дын мæ хойы ратдзæн.

Чызг загъта йе 'фсымæрæн.

Изæры чызгмæ æрцыд паддзахы фырт.

Нана чызджы хорз дарæсы сфæлыста æмæ йæ арвыста чын-
дзы.

Фыдыус къуырийы фæстæ фæцыди паддзахмæ æмæ дзы ра-
куырдат, цæмæй йæ чындзы дыууæ бонмæ рауадза йæ цæгатмæ.
Паддзах рауагъта чындзы. Фыдыус йæхи чызджы рæсугъд дарæ-
сы сфæлыста æмæ йæ акодта паддзахмæ, цыма уый у йæ чындз,
йæхæдæг раздæхт сæхимæ.

Изæры паддзахы фырт базыдта, йæ усы йын кæй баивтой,
уый, æмæ йæ радзырдта йæ фыдæн.

Паддзах фæтардта фыдыусы чызджы.

Æркодтой сидзæр чызджы фæстæмæ.

*Ирон æвзагмæ сæ раивта
Æлдæттаты Виктор*

ХÆСТОН ФÆНДÆГТЫЛ

Х

æсты уæззау уаргъ хæссын байдытон æвдæсаздыдæй — 1942 азы 4 июны. 12 сахатыл 120 сиддонæй ацыдыстæм Æрыдоны æфсæнвæндаджы вагзалмæ. Ам нæ сæвæрдтой гом вагæтты æмæ нæ Даргъ-Къохы дыууæ дихы фæкодтой. Нæ иу хай арвыстой Грознайырдаæм, иннæ хай та (æз уым уыдтæн) — Ростовырдаæм. Нæ хъæуæй мемæ уыд æрмæстдæр иунæг лæппу — Родионов Михаил.

Дыккаг бон райсомæй нæ поезд Тихорецкмæ хæстæг тыгъд быдыры æрлæууыди. Рахызтыстæм вагæттæй. Рæнхъ нæ слæууын кодтой. Сарæзтой æфсæддон хæйттæ. Родионовимæ бахаудтам иу взводмæ. Нæ взводы командир уыд æрыдойнаг Æлбегаты Барис, лейтенант.

6 июны аходæны фæстæ фæзындысты уæзласæн автомашинæтæ. Æрбаластой цатыртæ, æфсæддон уæлæдарæс æмæ къахыдзаума. Машинæтæ равдæлон кодтам æмæ æвæрын байдыдтам цатыртæ. Нæ взводы уыдис 30 салдаты. Радтой нын æртæ цатыры. Райдыдтой нæ ахуыры бонтæ. Иу минут дæр нын уæгъд рæстæг нæ уыд. Ахуыр кодтам æфсæддон уагæвæрдтæ, стæй алыхуызон хæцæнгæрзтæй æхсын. Алы бон дæр нæ аходæны фæстæ комиссартæ, политинформатортæ зонгæ кодтой фронтты уавæримæ.

5 августа ахсавы 11 сахаты амæ ардæгыл райхъуысти фæдисы хъæр: «Тагъд фестут амæ иттæг ифтонгæй рæнхъ æрлауут!» Фондз минутмæ нæ батальон лæууыди рæнхъæй. Бамбарын нын кодтой, немыцы æфсæдтæ Ростов кæй райстой амæ хæцæг æфсадæн æххуысмæ цæуын кæй хъæуы.

Райхæлдтам цатыртæ, машинæты сæ савæрдтам, нæхæдæг Ростовырдам араст стæм фистæгæй. Ростовмæ нæ бирæ нал хъуыд, афтæ ног бардырд радтой, цæмæй, цы фæндагыл æрбацыдыстæм, ууыл хурыскæсæнырдæм ацæуæм. Азмæлæнтæ нал уыди лидзæг адæмæй, фосæй, æфсæддон хæйттæй, автомашинастæй. Тæвд амæ рыгæй хъуыртæ æхгæдтой. Бирæтæ-иу бауадзыг сты.

Фæстейы аздадысты Кропоткин, Армавир. Æстæм бон сихорыл æрбахæццæ стæм Георгиевскмæ. Горæтгæрон иу сахат нæ фæллад суагътам, стæй дарддæр нæ цыды кой кодтам. Куыддæр горæтæй рахызтыстæм, афтæ ныууасыдысты заводты, паровозты гудоктæ амæ фæдисы сиренæтæ. Уый уыд уæлдæфон фæдис.

Мах нæ цыды кой кодтам. Нæ командиртæ цыма уынгæ дæр амæ хъусгæ дæр ницы кодтой, афтæ сæхи дардтой. Уæдмæ цыппар немыцаг мессершмидты æваст нæ сæрмæ фæзындысты. Цалдæр зылды æркодтой амæ атахтысты. Райхъуысти фæдисы хъæр: «Уæлдæф! Тагъд фæпырх ут амæ кæрæдзийæ дæрддæф рæтты зæххыл æрхуыссут!» Родионовимæ кæрæдзийы къухтыл хæцгæйæ лидзæм фæндагæй иуварсмæ. Иу фондзсæдæ метры бæрц куы азгъордтам, уæд та ногæй цыппар хæдтæхæджы нæ сæрты асыффытт ластой. Мах зæххыл дæлгоммæ ахуыссыдыстæм амæ æнхъæлмæ кæсæм, дарддæр цы уыдзæн, уымæ. Уалынмæ немыцаг уæззау бомбæппарæг хæдтæхæджыты гуыв-гуыв тынгæй-тынгдæр хъуысын байдыдта. Сæ хъæрæй уæлдæф амæ зæхх æмриздæджы рызтысты. Мæнæ нæ сæрмæ æрбахæццæ сты. Æз дзы 35 банымадтон, фæлæ бомбæты æхситт куы айхъуыстон, уæд мæ къухтæй мæ сæрыл ныххæцыдтæн амæ зæхмæ мæхи нылхъывтон. Бæстæ арвистон фестæди. Зæхх мæ быны хæрдмæ хауди.

Фыццаг зылдæн немыцаг хæдтæхæджытæ сæ бомбæтæ æнæвгъау æркалдтой æфсæнвæндаджы вагзал, сойы завод амæ горæтыл. Нæхиуæттæ сæ æхстой зенитон сармадзантай. Иу хæдтæхæг дзы æрæппæрстой, иннæ, фæздæгкалгæ арвы цъæхы атади. Дыккаг зылдæн ма цалдæр сармадзаны гæрахы райхъуыст, стæй бамынæг сты: æвæццæгæн сыл бомбæтæ æрæппæрстой. Æртыккаг хатт хæдтæхæджытæ сæхи ныллæгдæр

æруагътой æмæ бомбæтæ æркалдтой горæтыл. Горæт арт æмæ фæздæгæй нал зынди.

Нæ командиртæ бардзырд радтой: «Тагъд рæнхъ слæуут!» Банымадтой салдæтты. Иу дæр нæ нæ фæхъуыд, æмæ рацыдыстæм.

15 августы сихæрттыл Беслæныхъæумæ схæццæ стæм æмæ æртæ сахаты нæ фæллад суагътам. Нæхимæ базылдыстæм æмæ Малгобекмæ араст стæм фистæгæй. Иу авд километры бæрц ма нæ хъуыд, афтæ æрлæууыдыстæм. Бардзырд та радтой: «Ацы ран уæхи æрфидар кæнут!» Загътой нын: нæ батальон лæвæрд æрцыд 52 артдивизимæ.

Дыккаг бон фидæрттæ аразын байдыдтам.

Бонæй-бонмæ уавæр карздæр кодта. Æфсæддон хæйтты нымæц фæфылдæр. Сентябры æмбисмæ алы сырхæфсæддон дæр ифтонг уыд, знагыл фæуæлахиз уæвынæн цыдæриддæр хъуыд, уыдонæй.

Бацайдагъ сты карз хæстытæ Æрджынареджы. 27 сентябры немцы бацахстой Елхот.

Уымæн йæ дыккаг бон мæм фæдзырдтой не 'фсæддон хайы штабмæ. Ацыдыстæм нæ взводы командир лейтенант Æлбегаты Барисимæ штабмæ. Уым мæм æркæстытæ кодтой æмæ нæ Барисимæ, сгарджыты къорд кæм уыд, уырдам арвыстой. Фæндагыл мын Барис бамбарын кодта, цæй тыххæй мæм фæдзырдтой, уый: «Немыц Елхот куы райстой, уæд дзы æмбырд кæнын райдыдтой styr хæстон тыхтæ. Уый тыххæй та хъæуы сбæлвырд кæнын уавæр. Нæ полчы афицертæм фæдзырдтой, цæмæй ссарой æвзонг салдат, ирон, хъæу чи зоны, ахæм. Æз равзæрстон дæу. Дæ бакастмæ гæсгæ дын 13 — 14 азæй фылдæр раттæн нæй. Уæдæ дæхи дæр нæма дасыс».

Ныхасгæнгæ бахæццæ стæм бынатмæ. Æлбеджы-фырт блиндажмæ бацыд. Æз æдде баззадтæн. Мæ хуызæн хъуымызбыл сырхæфсæддонтæ ма дзы лæууыд авд. Иугай нæ хонын райдыдтой мидæмæ. Фæстаг уыдтæн æз. Блиндажы бадтысты майор, лейтенант æмæ Æлбеджы-фырт. Æфсæддон уагæвардмæ гæсгæ куыд æмбæлы, афтæ доклад кæнынмæ хъавыдтæн, фæлæ мæ майор фæуæрдта.

Райдыдта мæ фæрсын уырыссагау: «Как фамилия, имя, отчество? Какого года рождения? Из какого села? Сколько членов семьи? Образование? Есть ли родственники в Эльхотово? Был когда-нибудь в Эльхотово?» Йæ фарстæн ын дзуаппытæ куы

радтон, уæд мæ рарвыста. Иу дæс минуты фæстæ та мæ лейтенант ногæй мидæмæ бакодта. Майор мæм алырдыгæйты бирæ фæракас-бакас кодта, стæй загъта: «Мы позвали тебя по очень ответственному вопросу и, могу сказать, очень опасному для жизни. Хотим направить на разведку в село Эльхотово не в приказном порядке. Идите и хорошо подумайте».

Иуцасдæр рæстæджы фæстæ Æлбеджы-фырт рацыд æмæ мæ фæрсы: «Цæй, цы фæнд дæм ис? Майор дын куыд загъта, афтæ дæ бон у бакæнын?» Æз бамбæрстон: Барисы тынг нæ фæнды мæ ацыд. Æмæ йæ афарстон: «Æмæ дæу та куыд фæнды?» Уый дзуаппы бæсты йæ сæр батылдта. Ома, нæ мæ фæнды. Уæд ын æз загътон, ирон лæппу кæй дæн æмæ мæ сæрмæ кæй не 'рхæсдзынæн афтæ бакæнын. Барис ахæм дзуапмæ æнхъæлмæ нæ каст æмæ иуцасдæр сагъдауæй аздади, стæй мын ныхъхъæбыс кодта æмæ блиндажмæ бацыди.

Фæдзырдтой мæм. Майор лейтенантæн бардзырд радта: «Бацæттæ кæн цыппар æфсæддоны æмæ, цы амал ис, уымæй сæ рæвдздæр арвит сæ хæс æххæст кæнынмæ!»

Майор сыстад æмæ ацыди. Лейтенант (Хæтæгтæй уыд — емау-уаг), æдде цы сырхæфсæддонтæ лæууыд, уыдон сæ æфсæддон хайттæм арвыста æмæ мемæ иронау дзурын байдыдта: «Æз цæуын. Ды ам банхъæлмæ кæс. Бирæ нæ бафæстиат уыдзынæн».

Æцæгдæр, уайтагъд фæздæхт иу æфсæддонимæ. Æфсæддоны хъæбысы уыди цыдæр зæронд дзаумæттæ. Лейтенант мын мæ дарæс раласын кодта, æмæ скодтон уыцы зæронд, æмпъызтытæ дзаумæттæ. Куы срæвдз дæн, уæд лейтенант мæ алыварс цалдæр зылды æркодта: «Ныр дæ дæ мад дæр нал базондзæн». Ракодта мæ, иннæ старджытæ кæм уыдысты, уырдам. Рæнхъ æрлæууыдыстæм. Старджыты къорды раздзогæй снысан кодтой хистæр сержант Овчинников Василийы. Загъта нын, цы паролæй пайда кæндзыстæм нæ кæрæдзиймæ дзургæйæ, уый. (Æз — Цæргæс, ме 'мбалттæ та лæппынтæ — «Орел и орята».) Æрбацыди майор (йæ мыггаг ын нал хъуыды кæнын), æмæ нын нæ цæттæдзинад куы сбæлвырд кодта, уæд лейтенантæн бардзырд радта: «Æвæстиатæй старджыты къорд арвит!» Полуторкæ кæй хуыдтой, ахæм автомашинайы гуыффæйы сбадтыстæм æмæ Даргъ-Къохы балæууыдыстæм. Ардыгæй фистæгæй нæ амынд бынатмæ ныццыдыстæм. Уый уыд, ныртæккæ Æрджынареджы цы мемориалон комплекс ис, уымæй иу километры бæрц хурыскасæнырдæмдæр хъæдбыны хæмпæлты. Æхсæвиуат дæр уыцы ран бакодтам.

Райсомæй аст сахатыл хъæдрабынты, куыд мын бацамыдтой, афтæ Елхоты элеваторы фæрсты бахызтæн, Сталины ном чи хаста, уыцы уынгмæ æмæ цауын байдыдтон хурыскасæнырдæм. Цы федтон, уыдон зæрдыл бадарын уыд мæ хæс. Хъæуы кæронмæ мæ бирæ нал хъуыд, афтæ тигъыл лæугæ ауыдтон дыууæ немыцаг афицеры. Сæ иу — бæрзонд æмæ къæсхуыр, иннæ — ныллæг æмæ бæзæрхыг, танкисты дарæсы. Цæуылдæр хъæрæй зæрдиаг ныхас кодтой, æмæ сæ цурты куыд ссыдтæн, уый нæ бафиппайдтой. Уалынмæ «партизан», зæгъгæ, хъæр мæ хъустыл ауад, фæлæ цыма ницы фехъуыстон, афтæ мæ цыды кой кодтон, æцæг мæ цæст уыдонырдаг дардтон, æмæ куы ауыдтон, танкист йæ хуымпырымæ архайы, уый, уæд æрлæууыдтæн. Ме 'ргом уыдонырдаг аздæхтон. Танкист мæм йæ къухæй ацамыдта, ома ардаг рацу. Бацыдтæн сæм. Бафиппайдтон: танкист къуылыхнозджын у. Иуцасдæр мæм æдзынæг фæкасти, мæ алыварс æрзылд æмæ та ныхъхъæр ласта: «Партизан!» Йæ хуымпырмæ фæлæбурдта, фæлæ йын къæсхуыр немыцаг афицер йæ къухтæ ацахста. Ногæй та мæм йæ цæстытæ ныдззагъул кодта танкист. Хæстæг мæм æрбацыд æмæ, ме уæхскыл цы дзæкъул уыд, уый тонæгау ракодта. Райхæлдта йын йæ ком, цы дзы уыди, уыдон зæхмæ æркалдта. Нæ зыдтон, мæ дзæкъулы мын цавæр хæринæгтæ сæвардтой, уый. Уым та уыд ирон кæрдзыны æрдæг, цыхты цыппæрæм хай æмæ цæхх урс хæцъилы тыхтæй. Танкист цудытæгæнгæ дзуццæджы æрбадт æмæ сæм лæмбынæг фæкасти, стæй сыл нытту кодта, сыстад æмæ мын мæ бæрзæйæн ахæм цæф фæкодта, æмæ ницыуал бамбæрстон. Ме 'муд куы 'рцыдтæн, уæд дыууæ афицеры кæрæдзиимæ хъуырдухæнгæнгæ ауыдтон. Къæсхуыр ын йæ дамбаца байста. Йæ гилдзытæ йын йæ дзыппы сæвардта. Танкист мæнырдæм фæзылд æмæ мыл йæ къæхтæй ралæууыди. Фыццаг цæф мæ гуыбыныл сæмбæлд, æмæ мæ цæстытæ атартæ сты. Дыккаг цæф суад мæ галиу сæрыфахсыл, æмæ цы 'рбадæн, уый нал базыдтон. Иу рæстæг мæхи æрæмбæрстон. Хуыссын мæ галиу фарсыл кауы рæбын хæмпæлты. Скастæн арвмæ — стъалытæ хъазынц. Кæм дæн, уый базонæн, зæгъгæ, мæ сæрыл куы схæцыдтæн, уæд мæ галиу сæрыфахс ныкъкъæрцц кодта, æмæ та цыдæр æрбадæн. Цасдæр рæстæджы фæстæ та мæхи æрæмбæрстон æмæ сындæггай мæ галиу сæрыфахсыл мæ къух æрхастон. Куыд рабæрæг, афтæмæй мын немыцаг афицер йæ цырыхъхъы фындзæй ме 'фсæр асаста, æмæ дæндæгтæ дæр мидæмæ базгъæлдысты. Ме 'взаг мæ дзыхи

нал цыд. Галиу цæст дæр ныррæсыди, фæлæ дзы уынгæ кодтон. Дарддæр мæ къухæй мæ буар старын байдыдтон, æмæ-иу мæ галиу фарсмæ кæм бавнæлдтон, уым судзгæ рыст скодта. Цыбыр ныхасæй, уыцы лæгсырд мæ йæ цырыхъхъæй уырды хост фæкодта æмæ мæ кауы рæбын хæмпæлтæм баппæрста. Райдыдтон мæ галиу фарс мæ къухтæй сæрфын. Сындæггай стыныл архайын. Тыхамæлттæй мæ къæхтыл слæууыдтæн. Мæ цæст ахастон мæ алыварсты æмæ сындæггай хурыскæсæнырдæм цæуын. Куыддæр хъæугæронмæ рахызтæн, афтæ мæ сарты сыфсыфгæнгæ ныллæджыты атаhti хæдтæхæг У-2. Уалынмæ бæстæ рæмыгъд сси: хæдтæхæг бомбатæ æрæппæрста, мæн цы хæдзары цур фæнадтой (Сталины уынды, 13 номыры), ууыл. Уым уыди немыцы æфсæддон хæйттæй кæцыдæры штаб.

Бæстæ гуыпп-гæрах сси. Иууылдæр æхстой хæдтæхæг, фæлæ уымæн иуцасдæры фæстæ Даргъ-Къохырдыгæй йæ моторы хъæр райхъуысти. Немыц иу сахаты бæрц се 'хсынæй нæ банцадысты. Уыцы рæстæг æз иу къудзийы рæбын мæхи æруагътон, æмæ æхст куы басабыр, уæд рараст дæн. Цæуын хъуыд элеваторы рæзты. Цалынмæ мæй не скасти, уæдмæ хъуамæ ахызтаин немыцы хъахъхъæнджыты 'хсæнты. Хæрды мæ цыппæртыл быргæ стыр зынтæй бахæццæ дæн мæ фæндагмæ. Иу сахаты æрдæджы бæрц мæ фæллад суагътон. Немыцы хъахъхъæнынады сарты хизгæйæ цыппар цæсты æмæ цыппар хъусы дæр фæг нал уыдысты. Ацы ран, афтæ зæгъæн ис, уыди мæ амондæвзарæн. Мæхи Хуыцау æмæ Уастырджийыл бафæдзæхстон æмæ цæуын.

О Хуыцау! Табу дæхицæн! О Уастырджи, мæ куывд мын фехъуыстат, æмæ сымах руаджы мæлæтæй фæрвæзтæн. Æрбахызтæн нæхи арæнтæм æнæ фыдбылызæй!

Ныр мын тас нал уыд æмæ зæххыл дæлгоммæ æрхуыссыдтæн. Хуыссæг мæ фæцæйахста æмæ сыстадтæн. Ныр мæ ме 'мбæлттæм цæуын хъуыди бынмæ, фæндагмæ. Ам та тынг уырдыг уыдис, æмæ мæ ныфс нæ хастон. Стæй ахъуыды кодтон: цы уа, уый уæд! Æмæ сындæггай бынмæ бырæгау цыдтæн. Уалынмæ мæ мæ галиу къах фæсайдта æмæ дæлæмæ тулын байдыдтон. Цы 'рбадæн, уый та нал базыдтон. Мæхи æрæмбæрстон Даргъ-Къохы — машинæйы гуыффæйы.

Фæрвæзтæн ме 'мбæлтты руаджы: къуыбырæй куы ратылдтæн, уæд мæ хъæрзын айхъуыстой æмæ мæ сæ къухтыл схастой. Даргъ-Къохы цавæрдæр æфсæддон хай лæууыд, æмæ мæм уырдыгæй дохтыр æрбакодтой. Уый мæм базылди. Мæ дæндæгтæй чи

змæлыд, уыдон раппæрста, мæ цæфтæ мын бабаста. Быдырон санитарон хайы мæ æрæвæрдтой. Иуцасдæры фæстæ æрбацыдысты старджыты командир, лейтенант Хæтæджы-фырт æмæ Æлбегаты Барис, семæ уыди нæлгоймаг-дохтыр æмæ санитарон хо. Фæракæс-бакæс мæм кодтой, стæй командир дохтыры бафарста: «Рынчынаен дзурæн ис, æви нæй?» «Йе 'взаг рæсыд у, æмæ йын дзурæн нæй, — загъта дохтыр. — Стæй йе 'фсæр дæр саст у, ноджы йæ дæндæгтæй галиуырдыгæй бынæй цыппар нал и, уæле та — æртæ. Йæ галиу цæсты тут ныббадт. Йæ фæрстæ, уæлдайдæр та галиу фарс, сты тынг цæфтæ».

Майор ныхъхъус. Уæд лейтенант хатыр ракуырдат дохтырæй æмæ мæ фæрсы иронау: «Дæ бон бауыздæн, Елхоты кæм цы федтай Сталины уынджы, уыдæттæ гæххæттыл равдисын?»

Мæ рахиз цæстæй йын бамбарын кодтон, о, зæгъгæ. (Галиу цæст баст уыд). Майор бамбæрста хъуыддаг, æмæ йæ цæстом барухс. Лейтенант йæ планшетæй систа гæххæтт æмæ йыл даргъ æмраст хахх акодта, ома уый у Сталины уынг. Йæ хурныгуылæн кæрон ын элеватор ацарæзта. Æз ын йæ ручкæ ракуырдатон æмæ нысантæ æвæрын байдыдтон: танктæ, сармадзанта, штаб æмæ а. д. Майор, æз куыд фыстон, афтæ «так-так» кодта. Хатгайиу, молодец, зæгъгæ, дæр загъта. Куы фестæм нæ куыст, уæд майор дохтыры бафарста:

— Цы уæ зæрды ис рынчынаен?

— Арвитын æй хъæуы æвæстиатæй Грознамæ, рынчындонмæ.

Майор лейтенантæн бардзырд радта:

— Старджытимæ цы машина уыд, уым æй сæвæрут æмæ йæ тагъд аласут!

Майор мæ цуры æрлæууыд æмæ мын арфæ ракодта уæлдæр командæгæнджыты æмæ йæхи номæй. Мæ къух мын райста æмæ загъта:

— Цы хъæбатырдзинад равдыстай, уый тыххæй паддзахадон хæрзиуæг райсынмæ æвдыст æрцæудзынæ. Дзæбæхæй нæм сæмбæл!

Уыцы бон мæ сæвæрдтой Грознайы æфсæддон рынчындоны. Ам хуыстæйæ дæр та, чысыл-ма бахъæуа, бæллæхы ма бахауон. 10 октябры немыцы уæззау бомбæппарæг хæдтæхджытæ фыццаг хатт æркалдтой бомбæтæ Грознайыл. Иу дзы фехæлд, æз цы рудзынджы цур хуыссыдтæн, уымæй иу 10 метры æддæдæр. Бомбæйы схистæ æмæ уылæн æрбатыдтой рудзынг æмæ мæныл æрхауд. Хуыцау хорз, æмæ йæ сынтæджы къух мæ сæрыл æрха-

уын не 'руагъта. Иу уаты цы сырхæфсæддонимæ уыдтæн, уый йæ амондæн уыцы рæстæг уым нæ фæци, уыйеддæмæ йæ бомбæйы схъистæ скарстайккой. Йæ сынтагæй æнæхъæнæй ницыуал аздади. Æндæр уатмæ мæ аивтой.

Уыцы бон Грозна фæздæджы бын фæци. Сау пиллон калдтой, нефть цы стыр резервуарты уыд, уыдон. Бон баталынг. Фæздæг улæфæнтæ æхгæдта.

Цалымæ рынчындоны уыдтæн, уæдмæ немцы хæдтæхджытæ нал фæзындысты. Мæ раздæры æфсæддон хаймæ нал бахаудтон. Хъуыддаг афтæ рауад, æмæ ме 'фсæддон хайы мæнмæ нал æвдæлди. Немыц бырстой Грознайы нефтмæ. Малгобек байстой, фæлæ сын уымæй дарддæр нал бантысти размæ бырсын.

Иу хистæр лейтенант æмбырд кодта, рынчындонæй кæй æрвыстой, уыцы сырхæфсæддонты. Æрæмбырд кодта 19 адæймаджы æмæ нæ 1942 азы 25 октябры ахуыдта йе 'фсæддон хаймæ. Уый та уыди Грознайæн йæхи мидæг. Æфсæддон хай арæстæуыди фыццаг хатт. Ротæйы фæг адæм куы æрæмбырд, уæд ын хистæр лейтенанты (йæ мыггаг — Березин) снысан кодтой командирæй. Нæ ротæйæн йæ ном та: 44-æм хицæн паддзахадон бастдзинады ротæ. Уыди дзы ирæттæ дæр. Црауæй — Бутаты Басил æмæ Бицъоты Валодя, Кировыхъæуæй — Сихъоты Хадзымурат, Батрадз æмæ Анатоли, Джиоты Хазби. Кæй ранымадтон, уыдон иууылдæр уыдысты иу взводы. Фæлæ ма нæ ротæйы разынди къорд иронь: Хъæдгæронæй — Датъриты Таймураз (Тайму) æмæ Зорыхъоты Аслæнбег (Газакк), Ольгинскæйæ — Хадыхъаты Измаил æмæ Тыбылаты Сослан, Алагирæй — Кæсæбиты Солтан, Дзæуджыхъæуæй — Тотойты Микъала, Цыколайæ — Дзоццойты Гаврил. Иу бæзæрхыг, бæрзонд лæппу ма нæм уыди Тауиттæй, йæ ном ын нал хъуыды кæнын.

Кæй ранымадтон, уыдон æртæйæ фæстæмæ (Бутаты Басил, Тотойты Микъала æмæ Дзоццойты Гаврил) уыдысты 1924 — 1925 азты гуыр, бинонтæ сын нæма уыд, Абон ма æгас сты Хадыхъаты Измаил, Бицъоты Валодя, Сихъоты Хадзымурат. Тауитты лæппуйы хъысмæт нæ зоньн.

Нæ ротæйы штаб уыди Салийы, нæ взвод та Сержен-Юрты хъæуы. Хæсты рæстæг, уæлдайдæр немцы æфсæдгæ Цæцæнмæ куы 'рбахæстæг сты, уæд бандиттæ æргом хæцын байдыдтой советон цардыуаджы ныхмæ.

Нæ взвод уыди хъæуыхицауы хæдзары. Иуахæмы бандиттæ бавдæлдысты æмæ адавтой хъæуыхицауы. Къуырийы фæстæ

фæзынд изæрдалынгты — афтид мидæггаг дзаумæтты æмæ къалосты. Бандиттæ йæ рауагътой ахæм дзырдæй: «Дæ хæдзары дыууæ боны æмгъуыdmæ иунæг сырхæфсæддон дæр куыд нал уа, афтæ! Науæд æд бинонтæ æрвыст æрцæудзынæ уæлмæрдтæм!» Хъæуыхицау махæй ракуырдат, цæмæй йæ хæдзарæй ацæуæм. Взводы командир бадзырдта ротæйы штабмæ. Штабæй бардзырд радтой: «Æнæ мах бардзырдæй рацæуæн нæй! Хæдзары алыварс уæхи гæрзифтонгæй æрфидар кæнут. Хъæуыхицау æмæ йæ бинонтæн зæгъут: цалынмæ фарста лыггонд æрцæуа, уæдмæ сæ хæдзарæй куыд ничи рацæуа, афтæ!»

Бардзырд сæххæст кодтам, фæлæ нын дыккаг бон нæ лæппутæй иуы амардтой — Сихъоты Батрадзы. Цалдæр боны йæ фæцагуырдат, стæй йæ халæттæ æмæ цъиахты хъæрмæ гæстæ ссардат. Баныгæдтам æй Сержен-Юрты уæлмæрдты. Рухсаг уæд!

Батрадзы чи амардта, уыдоны æрцахстой: чидæр ын йæ дзаумæттæ Салийы базары уæй кодта, æмæ сæ уый руаджы базыдтой. Уыдысты фондзæй, æмæ сеппæты дæр фехстой.

Не 'фсæдтæ размæ бырсын райдыдтой, æмæ мах ротæ дæр йæ хæстон хæстæ æххæст кæнынмæ бавнæлдта. Дзæгъæлы нæ баззади дзырдæн: «Бастдзинад æфсады цæстытæ æмæ хъустæ сты». Нæ ротæ æнæкъуылымпыйæ баста уæлдæр Командагæнынады Ставка, Цæгат Кавказы фронты цы æфсæддон хæйттæ хæцыд, уыдонимæ. Дивизитæ æмæ полчыты командагæнджыты дæр бастам Ставкæимæ.

1943 азы 10 майы станицæ Крымскаяйы фæцæф дæн, æмæ мæ аластой Краснодары æфсæддон рынчындонмæ. Иу бон мæм рынчынфæрсæг æрбацыди нæ ротæйы командир Березин æмæ мын загъта: «Зоныс æй, нæ ротæ Краснодары кæй ис, уый? Ныр та æрвыст цæуы 2-æм Украинаг фронтмæ». Æртæ боны фæстæ мæ (1943.27.06.) рафыстой рынчындонæй, æмæ нæ ротæ бацагуырдтон. Йæ номыр ын баивтой, сси №16 — ОРПС.

Ацы фронты хæцгæйæ ахызтыстæм Румынæй Венгримæ, æмæ 1945 азы 14 февралы Венгрийы сæйраг горæт ист куы 'рцыд, уæд нæ уырдыгæй арвыстой Дард Хурыскæсенмæ. Уæлахизы боныл сæмбæлдыстæм тайгайы.

СФÆЛДЫСТАДОН БЫНТÆ

НИГЕР (ДЗАНАЙТЫ Иван)

А

цы ахъаззаг уац у Нигеры фæстагдæр зонадон куыстытæй. Мыхуыры рацыди 1946 азы «Рæстдзинад»-ы 254 номыры. Зæфцы фыдæй æви æндæр исты аххосæй нæ бахауд авторы уацмысты æртæтомон «æххæст æмбырдгондмæ».

Уац фыст у, Нигер Абайты Васо æмæ æндæртимæ Нарты эпосы иугонд текстыл куы куыста, уæды рæстæджы. Нигер æвæры ахсджаг фарст: цы сты Нарты каджыты поэтикон æууæлтæ, æмæ сын цы ахадындзинад ис аив литературæйы рæзты. Поэт фарстæн цы дзуапп дæтты, уымæн уыдис куыд зонадон æмæ теоретикон, афтæ практикон нысаниуæг дæр. Ахуыргонд раиртæста каджыты поэтикайы хицæн фæрæзтæ, сæ аивады миниуджытæ. Йæ хатдзæгтæ сты эпос арфдæр æмбарынæн, дунеон ахадындзинад ын кæй ис, уый зоннынæн.

Уæлдай зынаргъ у йæ дыккаг нысаниуæг. 30 — 40-æм азты ирон фысджытæ парахатæй æмæ нардуатæй пайда кодтой фольклорон æрмæгæй, арæх комкоммæ фæзмьдтой каджыты æмæ таурæгъты арæзт, сфæлдыстадон куыст ивтой эпигоны куыстæй. Ахæм тенденци зиан хаста литературон аивадæн, къуындæг кодта сфæлдыстадон авналæнтæ, ног ахорæнты бынат ахстой цæттæ ныхас æмæ зынд-

гонд фæлгонцтæ. Нигеры уац хъуыдис æхсызгон æмæ фæзынд йæ афоныл, уый уыд ныстуан, уый амонь, фольклорæй куыд пайда кæнын хъæуы, уыцы метод, йæ хицæн мадзæлттæ.

60-æм азты кæрон æз фыстон диссертаци «Фольклорон традицтæ ирон советон поэзийы». Уæд мын Нигеры уац хорз ахъаз фæци проблемæтæ бамбарынаг, раст аналитикон метод ссарынаг. Пайда дзы кæнын ма абонь куысты дæр. Хъæуы йæ ногæй мыхуыр кæнын, цæмæй йæ зонной наукон æхсæнад æмæ ног литературон фæлтæртæ дæр.

Джыккайты Шамил.

НААХЪУЫТ-НАЛМАСÆЙ ФИДАУЦДЖЫНДÆР

Аивдзинадæн йæ сæйрагдæр бæрæгтæнæн у фæлгонц (образ). Фæлгонц (кæнæ фæлгонцтæ) цас æххæстдæр уа (уой), уыйас уацмыс аивдзинадæй ваййы хуыздæр, бæрзонддæр.

Нарты каджыты цы адæймæгты фæлгонцтæ ис, уыдон сты тынг æххæст, индивидуализацигонд æмæ монументалон. Дыууайæн дзы кæрæдзиимæ схæццæ кæнæн нæй: Уырымæг у Уырымæг, нæдæр Хæмыцы хуызæн у, нæдæр Сосланы, кæнæ Сырдоны. Сатана у Сатана, нæдæр Агуындæйы хуызæн у, нæдæр Бедухайы.

Нарты каджыты алы фæлгонцы дæр æвдыст цæуы хицæн миниуæг, кæнæ хицæн миниуджытæ.

Нарты каджытæ тынг хъæздыг сты сюжетай. Каджыты иугонд текстты ис сæдæйы бæрц хицæн сюжеттæ. Æмæ хъуыддаг, бирæ сюжеттæ дзы ис каджыты, зæгъгæ, уый мидæг нæй. Сюжеттæн сæ бирæ нæу хъуыддаг кæнæг, фæлæ сæ хъæд. Сюжетæй сюжеты 'хсæн бирæ зæхх ваййы. Уацмысæн йæ сюжет цас рæсугъддæр, цас диссагдæр уа, уыйас уацмыс ваййы хуыздæр.

Нарты каджыты æхсæн иу дæр ахæм нæй, æмæ йæ сюжет зæрдæмæ кæмæн нæ фæцæуа, диссаг чи нæ уа.

Нарты каджытæй алы кадæг дæр, хицæнæй райстæйæ, у сæрмагонд æххæст уацмыс, сюжеты элементтæ — райдиан, архайды нывæст, кульминаци æмæ кæронбæттæн кæм ис, ахæм. Нарты каджыты сюжеттæ сты алыхуызон. Нарты каджыты сюжеттæн се стыр миниуджытæй иу у уый, æмæ дзы тынг бирæ ис, æгас дунейы зынгæдæр эпосты æмæ поэтикон уацмысты цы диссаджы æппæтдунеон элементтæ ис, ахæмтæ. Зæгъæм: Уырымæг æмæ сохъыр уæйыг — Одиссей æмæ Полифем; Сослан æмæ Хызы фырт — Ахиллес æмæ Гектор; Уырымæг æмæ Сатана Нарты куыд хуыдтой, уый, «Калевалæ»-йы чындзæхсæвмæ куыд хонынц, уый; Сослан Мæрдтыбæсты — Данте — «Божественная комедия»; Нарты сау рувасдармы кадæджы Уырымæджы æмбисонд — Апулей — «Сызгъæрин хæрæг»; Ацæмæз — Орфей кæнæ Вейнемейнен æмæ афтæ дарддæр. Нарты каджыты ис бирæ æппæтдунеон мотивтæ: Батрадз у æндон, йæ тъангæй фæстæмæ, Сослан у æндон, йæ уарджыты сæртæй фæстæмæ, — Ахиллеса завæт; Уырымæгæн йæ зæнæг йæхи къухæй бацыдысты мæрдтæм — Кронос хæры йæ цоты; Батрадз зæххы æмуæз дзæкъул исы — Микула Селянинович — «Тяга земли».

Нарты каджытæ æххæст сты композицион æгъдауæй. Алы кадæгæн дæр йæ хицæн хæйттæ кæрæдзиимæ баст сты, куыд æмбæлы, афтæ, алцыдæр дзы ис, аивады домæнтæм гæстæ йын цы бынаты уæвын æмбæлы, уыцы бынаты, æмæ йæ уыцы бынатæй куы фæиртасынчындæуа, уæд кадæгæн йæ аивдзинад фехæлдзæн. Афтæ у алы æххæст аивадон уацмысы хъуыддаг дæр. Зæгъæм, Къостайы уацмыс «Сидзæргæс»-ы иу строфайæн йæ бынат аивгæйæ, уацмыс æппæтæй дæр фехæлдзæн.

Нарты каджытæн сæ алкæцыдæр у хæдуагъд; нæй дзы исты аппарæн, нæй сæм исты бафтауæн. Хуымæтæг, æнцонамбарæн æмæ рæсугъд — уый у Нарты каджытæн сæ композицион бæрæггæнæн.

Нарты каджыты мидæг архайджыты миниуджытæ бæрæггонд цæуынц сæ дзыхы дзырдтæй нæ, фæлæ архайдæй. «Батрадз хъæбатыр у», «Батрадз раст лæг у», зæгъгæ, ахæм бынаттæ никуы ис Нарты каджыты; Батрадзы уыцы миниуджытæ æвдыст цæуынц йæ миты, йæ хъуыддагты. Афтæ иннæ миниуджытæ дæр.

Æмткæй зæгъын хъæуы уый, æмæ Нарты каджыты сæйраг бынат ахсы архайд, — ныхасы фæрцы нæ, фæлæ архайдæй фæрцы

æвдыст цауынц цаутæ. Архайд цауы тагъд, хохæй хохмæ къах-дзæфтагæнагау. Нарты каджытæн сæ стилы хицæндзинад у уый, æмæ дзы ныхас даргъ нæу, фæлæ цыбыр æмæ сыгъдæг. Цыма æнæвдæлон уыдысты каджытæн се 'рымысджытæ, уый хуызæн лыстæгдзинадты кой нæ кæнынц, иуай-иу ныхас дæр йæ кæронмæ нæ ахæццæ кæнынц — уый сæр нал фæхъæуы, уымæн æмæ архайдæн бæрæг ваййы, цы уыд æмæ цы уыдзæн, уый.

Нарты каджытæн се 'взагæн æмбал нæй: хъæздыг æмæ сыгъдæг, æнцонамбарæн æмæ нывæфтыд, цыргъ æмæ ахорæнджын. Фæлæ иу хъуыддаг: нывæфтыд æмæ ахорæнджын дзырд-тыл тынг рæдау не сты Нарты каджытæ, дæттынц сæ бæрцæй, æмæ уымæ гæстæ сæ ахадындзинад кæны тынг бирæ.

Нывæфтыд ныхæстæ, эпитеттæ, куыд загътон, афтæ, арæх не сты Нарты каджыты, фæлæ дзы цы ис, уый æгъгъæд у; бæрцæй цы нæ уа, уым кад нæй, уым уæз нæй, уый цæсты нæ ахады. Нарты каджыты нывæфтыд ныхæстæ, эпитеттæ, барæнтæ, метафорæтæ æмæ æндæр ахæмтæ сты сæ бынаты, æмæ, арæх кад не сты, уæддæр сæ ахадындзинад у тынг æмæ тынг бирæ.

Нарты каджыты æвзаг синтаксисырдыгæй дæр у иттæг хорз, хуымæтæг, лæгъз æмæ æнцонамбарæн: «Нарты гуыппырсартæ æмбырдæй бадтысты сæ къæлæтджын бадæнты, тæрхæттæ код-той сæ дзыллæйы тыххæй.

— Нарт Нарт уæд уыдысты, арв сæ нæрын уæд нæ уæндыди, æмæ малын куы зыдтой сæ дзыллæйы сæрыл, алчи дзы хæцын куы фæрæзта йæхиуыл. Нарт Нарт уæд уыдысты, æмæ нæртон лæджы дзыхæй рæстдзинад йеддæмæ куы ницы ирвæзти. Нæ дзыллæ дзыллæ уæд уыдысты, æмæ сæ сæр сæрмæ куы хастой», — афтæ радзырдта æмбырды иу хистæр («Нарты æмбырд»).

Гъе, цауыл æрдзырдтон, уыдон сты, куыд æмбарын, афтæмæй æмткæй Нарты каджытæн сæ аивдзинадæн йæ сæйраг æууæлтæ.

Нарты каджытæн сæ аивдзинад хъуамæ фæзына ирон лите-ратурайыл. Цæмæй афтæ рауайа, уый тыххæй нæ фысджыты бамбарын хъæуы Нарты каджыты аивдзинады сæйраг æмæ бындурон æууæлтæ.

Нарты каджытæй хицæн дзырдтæ исын, хицæн нæмттæ, эпи-теттæ, барæнтæ æмæ метафорæтæ исын, — уый æгъгъæд нæу, чи зоны æмæ пайда дæр нæ хæсдзæн. Базонын, бамбарын хъæуы каджытæн се стилы хицæндзинадтæ кæрæй-кæронмæ, æмæ сæ пайда кæнын хъæуы афтæмæй.

Зæгъæм Къостайы тыххæй. Къоста Уырымæджы кой кæны,

кæнæ Сырдоны æмæ йæ уацмыстыл Нарты таф уымæй зыны, зæгъгæ, хъуыддагæн афтæ æмбарæн нæй. Къоста бамбæрста Нарты каджытæн се стили хицæн миниуджытæ — фæлгонцæй, сюжетай, композицийæ, æвзаджы хаттæй, æмæ афтæмæй фæзынди сæ тæваг Къостайы уацмыстыл. Райсæм Къостайы уацмыс «Хетæг». Уый, æнæмæнг, фыст у Нарты каджыты стили, суанг ма йæ барст дæр у Нарты каджыты бындурыл арæст. Зæгъæм:

Адæм æмхуызон кæм не сты æппæлынмæ.

Дзурынц: æвзæр, дам, æппæлы йæхицæй.

Хорзæй фæзæгъынц: æппæлы йæ тудджынай;

Чи та йæ фыдæлтæй, чи та йæ чындзæй.

(«Хетæг»)

Дзырдтæ — сыгъдæг, хуымæтæг, синтаксис дæр афтæ — лæгъз, æнцон — æмбарынаг дæр æмæ дзурынаг дæр. Хъуыды — йæ уагыл; сыгъдæг æмæ фæд-фæдыл. Йæ барст (размер) арæст у Нарты каджыты бындурыл.

Къоста Нарты каджыты стильмæ тынг хæстæг кæй бацыди, уый ноджы тынгдæр бæрæг кæны йе 'ннæ уацмыс «Уæлмæрдты», зæгъгæ, уымæй.

Фæлгонцæй, дзырдуатæй, æвзаджы хъацæнтæй, барстæй æмæ æндæр аивадон миниуджытæй ацы уацмыс фыст у Нарты каджыты уагыл, Нарты каджытæ фæзмгæйæ нæ, фæлæ сæ уагыл.

Афтæ пайда кæнын хъæуы Нарты каджыты формæйæ, сæ аивадзинадæй.

ЛИТЕРАТУРАЙЫ ФАРСТАТÆ

МАМИАТЫ Изетæ

ФЫССÆДЖЫ ÆРМДЗÆФ

(Авторы цæстæнгас æвдисыны
фарæзтæ Агънаты Гæстæны
сфæлдыстады)

Цыбыртæгондæй

Ф

æстаг азты æппæт уæрæсейаг литературон процессы, уымæ ирон дзырдаивады дæр, уынаæм цымыдисаг фæзындтæ. Ивгъуыд æнусы 60-æм азты фыст уацмысты автортæ цардмæ цæхгæр цæстæнгас дардтой, карз домæнтæ сæм уыд. Ууыл дзурæг уыдысты «хъæууон прозæйы» æууæлтæ дæр: цаутæ æмæ характерты поэтикон лиризаци кæнын, фыдæлты æгъдæуттæм лæмбынæг хъусдард, сæ бавæрыныл архайын. Уый фæстæ бæлвырд фæбæрæг аразгæ тыхконд объективондзинадмæ тырнын. Фыссæджы нал фæндыд зонд амонин, æппæтæн тæрхон хæссын. Архайды ранывæстæй хъуамæ чиныгкæсæг йæхæдæг разæнгард кодтаид — æнæ искæй æххуысæй — рæстырдæм хъуыды кæнынмæ.

Критиктæ «цыппоразонты прозæ» кæй рахуыдтой, уым барджынаы æрбынат кодта литературон «антигерой» («амбивалентон хъайтар» дæр ма йæ хонынц, ома хорз æмæ æвзæры 'хсæн арæн йæ удыхъæды цæхгæр бæрæг кæмæн нæу, ахæм).

Ирон литературæйы ахæм хъайтары фæлгонцимæ арæх æмбæлæм Агънаты Гæстæны сфæлдыстады. Раст зæгъгæйæ, йæ радзырдты фыццаг чынг «Кæстæр чындз»-ы фыссæг æндæр ахорæнтæй пайда кодта.

Персонажты миддуне сбэлвырд ваййы архайды бындурлы, сә характеристика у ирд әмә иувәрсыг. Мәнә Гобецоны әвидыц сурәт сәрәй кьәхтәм (радзырд «Гобецоны хьыбылтә»): әнцъылдтә тәнтъихәг цәсгом, даргъ цыргъ роцъо, әнәдәндаг дзых, фыдуынд цьәх цәстытә әмә тәнәг бур әрфгуытә, «әгасәй дәр фыдцъылызарәзт». Иудзырдәй, сатирикон сурәты әууад фәрәзтә. Гәстәны курдиат уыдоны руаджы, мыййаг, нә фәбәрәг. Радзырды ис хуызджындәр ахорәнтә: искәй кьуымтәм «джигулгәнәджы» каст, йә цымыдис әмә цәрдәг фезмәлд — «йә хуынкъәй хәринагтур цы мыст суайы, уыйау куы иуырдаг, куы иннәрдаг атыбар-тыбур кәны, чысыл цәлхытыл тулағау, әмә йәхион йәхи куы фәвәййы, уәд әваст айсәфы». Ам нырма юмори фәрәзтәй пайда кәны фыссәг, фәлә дарддәр бавналдзән әгъатыр сатирәйы мадзәлттәм.

Гобецонән йе стырдаг мәт у, кәцәй цы ратона, ууыл. Йәхәдәг та — тынг мәрддзәст.

Гобецон у әлгъины классикон тип. Йе 'мхалдих бирә ис дунеон литературәйы: Бальзачы Гобсек, Әлгъин Рыцарь, Плюшкин, нәхимә — Челе. Әрмәст Гәстәны персонаж цыма уыдонәй ноджы хьәбәрзәрдәдәр, ноджы әгъатырдаг у, афтә мәм кәсы.

Иунәджы цастә хьәуы, уәддәр Гобецон әнцой нә зоны: «цәры, әвәрәнтә кәны». Дзәвгар әм ис фос дәр, фәлә сын холлаг фаг нә дәтты, уәхәдәг амал кәнүт, зәгъгә. Гобецоны хьыбылтә «фырмәлләгәй сбур сты», дзойтә кәнынц. Әмә йын сә иуы мард әнәнхәләджы пайдайаг куы фәци, уәд йә сәрымагъз хьуыдыты знәт згъордәй сәнкьуыст. Хьуамә иннәты дәр исты хуызты хәдтулгәйы цәлхыты бынмә бакала, стәй уәд шофыртәй дывәр-әртывәр аргъ әркурдзән!

Гобецон тагъд-тагъд нартхоры нәмгуытә уырдыджы айтыд-та, хьыбылтәм сусәг хьәләсәй фәсидт... Стәй йә хьәхьхәәнән бынат әрцахста әмә әнхәлмә кәсы. Уалынмә машинәйы хьәр ссыди, сылгоймаджы зәрдә фырцинәй скафид... йә цәстытә бынтондәр ныдззагъыр сты, хьрихьуппы кьубалы хуызән йә кьубал размә радаргъ кодта...

Цас экспресси ис хьайтары змәлды, куыд хорз әвдыст цәуынц йә лыскъ уды тырнәнтә!

Авторы цәстәнгас йә хьайтармә арвәй бәрәгдәр у. Афтә у хьуыдаг, зәгъгәм, йә иннә уацмыс «Фәстаг бәх»-ы дәр. Дыууә раны дәр персонажты удыскондән фәлварән басгуыхы цәрәгойимә ахастытә. Зәронд Хьуыдайнатән йә бәх Згъар

йе 'рыгон бонтәй ардәм иузәрдион, әнәсайд әмбалау сси. Суанг йә сусәг зәгъинәгтә дәр фыццаг уымән радзуры. Цыдәр уд-хәстәгдзинад хатәм ам адәймаг әмә бәхы 'хсән (зәрдыл әрләууыңц бәлвырд литературон аналогитә: Ч. Айтматовы «Хәрзбон, Гюльсары!», Г. Матевосяны «Алхо», «Къамбец» әмә әнд.). Иуырдыгәй цәуы агомыг хайуаны «ләгау-ләджы» тох йә царды сәраппонд, иннәрдыгәй — адәймаджы хивәнд зәрдәйы архайд. Фәстагмә чиныгкәсәджы хъуыдыты уыцы ныхмәләуд сырәзы символон нысаниуәджы онг: цивилизацийы зондхъуаг, әнәфсарм зәнәг мары әрдзон царды гармонии, әмә йын «ма кә» зәгъәг нәй!

«Фәстаг бәх»-ы Гәстән спайда кодта, фәстәдәр йе сфәлдыстады паракатәй чи райтың, ахәм аивадон мадзалай: әвдисы фәйнәхузон цәстәнгасы дунемә, сә иуы бындур — эгоизм әмә аразгә уаг, иннәйы — адәймагуарзон әнкъарәнтә, зәхх әмә әрдзмә хъәбулы уарзт, фәлтәрты бастдзинады фарң, царды әцәг нысаныл сагъәс. Әвдисы сә цауты руаджы, сәйрагдәр та — хъайтарты хъуыдыкәнынад әмә әнкъарәнты змәлдәй. Фыссәг йә сурәтты хайджын кәны әмхузон бартәй, уыдонәй алчидәр тырны чиныгкәсәджы йәхи рәстдзинадыл баууәндын кәнынмә.

Уацау «Фәстаг бәх»-ы әххәстәй сбәлвырд фыссәджы сфәлдыстады сәйраг миниуәг: адәймаджы миддуне, йә зонд әмә йын йә зәрдәйы әмбәхст къуымтә әвдисын. Ууыл әй ахуыр кодтой Мәскуыйы Горькийы номыл Литературон институты зыңгә уырыссаг фыссәг С. Залыгины дәсныиады әрмәдзы. Уыцы рәстәг базонгә «цыппоразонты» фәлтәримә дәр — А. Битов, В. Маканин, В. Крупин...

Уыдон әмә Юрий Казаков, Юрий Трифонов, Сергей Залыгин се сфәлдыстадәй ирон прозаикы разәнгард кодтой хи сәрмагонд әрмдзәф агурынмә, бәрзонд аивад рәстәмбис әгъуыз фыстытәй иртасынмә.

Ссәдзәм әнусы әвдайәм азты литературон быцәуты тәваг фәзынд, әвәццәгәң, Агънаты Гәстәнән уырыссаг әвзагыл цы чингуытә рацыд, суанг уыдоныл дәр — «Утро Нового года» (1975) әмә «В гостях у сына» (1983). Тәлмацгәнджытә (Л. Асанов, Г. Баженов) сәхирдыгонау «фәбәлвырд» кодтой радзырдыты фылдәр хайы мидис. Кәцыдәр аивадон хабәрттә «хыгдарыны хос» уыдысты, әмә сә ацух кодтой, чысыл цыдәртә та ма сәхицәй бафтыдтой. Афтәмәй уацмысы социалон-фәткон ак-

центта сә бынаттай фенкъуыстысты, амæ фалгонцты мидис сзыгъуыммæ. Сзыгъуыммæ, зæгъга, характерты мидхъуырдухæн, мидкатай æнæдызæрдыгæй ивд æрцыд хорзы нысанæй («Ный-йæраг», «Æнахуыр изæр», «Цин» амæ ин.).

Агънаты Гæстæны уæды азты фыст уацмысты нырма хæрз уалæнгай (кæнæ та — æппындæр нæ) æвдыстæуы цаутæ амæ характерты социалон уидæгтæ (уыцы уавæр иумæйаг у æмткæй «цыппоразонты» прозæйæн). Уый хыгъд дзы фыссæг лæмбынæг йæ хъус дары цардыуагон æрвылбоны хабæрттæм, сæ лыстæг змæлдмæ; хъайтары ахæстытæм бинонты 'хсæн, сыхæгтимæ, куысты амæ а. д.

Фæлæ, С. Залыгины загъдау, кæд цыфæнды хуымæтæг сты Агънаты Гæстæны радзырдты сюжеттæ, уæддæр сæ цыдæр ахсджиаг апп ис: уый у адæймаджы удыхъæд, йæ мидуавæр. Персонажы æрвылбоны митæн, хицæн архайдæн аргъгæнгæйæ, нæ цæстыл ауайынц йæ удыхъæды миниуджытæ æнæхъанæй, сомбоны йæ хидарыны уаг егъаудæр, вазыгджындæр цардфæлварæнты.¹

Гæстæны уацмысты архайынц алы кары амæ æхсæнадон фæлтæрты минавæрттæ. Фыссæг дæсны ныв кæны адæймаджы психологон æууæлтæ, алыхуызон цардуагон уавæртæ. Йæ радзырдты æмбæлæм уазалзæрдæ, хиуарзон бинонтимæ («Бинонты маст», «Цымыдис сывæллон»), алцыдæр рагацау биноныг барст кæмæн у, ахæм карьеристтимæ («Сыхæгтæ», «Фембæлд», «Сусæг хъæлæс»), цытмондаг, дыдзæстгом лæджы удыхъæдимæ («Цин»), чъынды, æлхъывд адæм — пайдайы цагъарты къуындæг дунеимæ («Æнахуыр изæр», «Хистæр æфсымæр», «Чындзæхсæвы размæ», «Тигъамайæг»), царды чи нал цæуы, уыцы æгъдæуттыл æнувыд лæджы фыдæнхъæлцтимæ («Æргом ныхас»), уарзтцух сылгоймаджы драмæимæ, хи сæрмагонд амонд ссарыны кæм хæдæфсарм, кæм рог амæ къæйных фæлварæнтимæ («Славик, йæ мад амæ æнæнхъæлæджы уазæг», «Фембæлды агъоммæ», «Фæсногбон æхсæв» амæ æнд.) Гæстæны литературон персонажтæ фыдгæнджытæ, науæд æхсæнады æгъдау-халджытæ, мыййаг, не сты. Уый нæ, фæлæ сæм ис фæзминаг миниуджытæ дæр. Сæ иутæ — къухай æвæджиау дæсны, фæллоыл, бинонтыл æнувыд, иннæтæ зæрдиагæй узæлыц æрдзы цотыл, уарзынц театр, музыка... Ис сæм бæлвырд моралон

¹ Залыгин С. Об авторе // Агнаев Г. Утро нового года: Рассказы. — М.: Современник, 1975. — Ф. 5.

принциптæ дæр. Фæлæ сæ фыссæг цы царды уавæрты æвдисы, уым, мах сæм хорз зæрдæ дарæм, уый аккаг нæ разынынц, æнцонты сын нæ равзарæм се 'цæг цæсгом. Райдианы нæм рæстуд адæм фæкæсынц. Куыд дарддæр, афтæ рæстдзинад йæхи бæлвырд кæны. Цы хуызы?

Фыссæджы аивадон мадзæлтæ алыхуызон сты. Хъайтарыл арæх комдзог рацæуы йæ мидхъуыдыйы зæрдæхсайгæ рассæнд-бассæнд («Æнахуыр изæр», «Цин», «Бинонты маст», «Хистæр æфсымæр», «Тигъамайæг»). Хаттай цаутæн аргъ кæнæм æнахъом сабийы тыхст мидуавæры («Славик, йæ мад æмæ æнæхъæлæджы уазæг» æмæ æнд.), кæнæ ацæргæ æууæнк сайæн («Ныййарæг») фæлгæтты; хъайтары бæллиц æмæ æцæг уавæры 'хсæн контрасты руаджы («Тæккæ даргъдæр лекци», «Фембæлды агъоммæ», «Сыхæгтæ») æмæ а. д.

Мидхъуыды у адæймаджы æцæг цæсгом æргомгæнæг фæрæз. Ацы аивадон мадзалæй Агънайы-фырт дæсны спайда кодта радзырд «Бинонты маст»-ы. Фыццаг бакастæй афтæ зыны, цыма Варварæ æмæ Николайы хуызæн фæлмæнзæрдæ, искæй рисæнкъарæг адæм бирæ нæй. Сæ гæдыйыл афтæ кæм тыхсынц, уым сæм лæджы хъыг, æвæдза, куыд арф бахъардзæн! Фæлæ Варварæйæн йæ гæды адæймагæй зынаргъдæр у. Ёрмæст уый рис æмбары йæ хъуына зæрдæ, адæймаджы хъыг æм нæ хъары.

Фыссæг ныв кæны зындзард, зындзырд, искæмæн амонд чи никуы фенын кæндзæн, ахæм хиуарзон адæймаджы сурæт. Фæлæ ма фыссæджы курдиатæн ноджы иу æвдисæн — чиныгкæсæг дæр Уаспийæн тæригъæд кæй кæны, уый. Æнамонд, магуыр лæг — удыскондæй, мидсагъастæй, бæллицты къудайæ.

Радзырд «Хистæр æфсымæр»-ы дыууæ лæппуйы хæрз æнахъом сидзæрæй баззадысты, царды сагъæс, царды мæт сæ раджы бацыд. Хистæр æфсымæр Хъайсын фыдæбон бирæ кæны, фæскуыст дæр афæстиат ваййы, кæмæн йæ тракторæй дзыхъхъ скъахы, кæмæн къанау, кæмæн йæ кæрт алагъз кæны. Капекк капеккыл æвæры, æмæ йæ хæдзар дæр ницы хъуат у. Ацы нывтæй йæм авторы ахаст уабæрæг нæу, кæд нæм Хъайсыны фæлгонц суанг райдианæй бæлвырд литературон аналогитæ (зæгъæм, Ёрнигоны «Челе»), æвзæрын кæны, уæддæр. Хъайсыны миддуне æххæстæй сбæлвырд ваййы, йæ кæстæр æфсымæр æм æхцагур куы фæзыны, уæд: æварæнтæ кæнын — ноджы æмæ ноджы, куыд амал ис, афтæ фылдæр...

Хъайсын йæ мидхъуыдыты Мысостыл фаутæ æвæры. Фæлæ уыцы мидмонологжы фæрцы нæ цæсты раз сысты бынтон æндæр

адаймаджы сурæт: фæлмæнзæрдæ, бинонты æнувыд, аивад йæ уадæй фылдæр чи уарзы, ахæм нырыккон ахуыргонд лæг.

Афтæ хъайтар йæ мидхъуыдытæй, йæ архайд, йе сныхасæй комдзог цæуы йæхиуыл.

Ацы сфæлдыстадон фæрæз ирдæй зыны Гæстæнæн йæ гуырахстджындæр уацмысы дæр. Фыд æмæ фырты 'хсæн ныхмæвæрд ахастдзинæдтыл амад у уацау «Уазæгуаты». Сæ иу рæстзæрдæ, æргомдзырд, адæмуарзон. Йæ дæргъвæтин царды мидæг йæ намысы сæрты никуы ахызт, æнæзæрдæхудт фæллоуæ йæхицæн ном скодта. Иннæ дæр — куыстыл æнувыд, бæрнон бынаты лæуд. Фæлæ — компромисстæм æмхиц, карьерайыл æнувыд адаймаг.

Раст сты Гæстæны сфæлдыстад иртасджытæ: ацы сæйраг хъуыды фæлтæрты быцæу, «намысджын хъæу» æмæ «æнæуаг сахары» æхсæн ныхмæлæудимæ баст нæу. Фыссæг дзуры, йæ бындуры бирæ арфдæр æмæ вазыгджындæр быцæутæ кæмæн ис — социалон, политикон, адаймаджы намысы, — рæстæджы ахæм ахсджиаг фæзындыл.

Царды алыхуызон фадæттæ æмæ фæрæзтæ æмдугоны царды — ацы проблемæ ахсджиаг у уацау «Мæйы фæстаг бонты» дæр. Фыссæг æвдисы фарны уидæгтæй иртæст æхсæнадон царды кæуинаг фæстиуджытæ. Дуне уынæм сæйраджыдæр иу бинонты цæстæй: фыд Сæрæби, мад Винерæ, сæ чызг Дзирæ йæ куыд æнкъарынц æмæ йын куыд аргъ кæнынц, афтæмæй.

Уацмысы композици амад у ныхмæвæрды бындурыл: хи характеристикæ æмæ хъуыддаджы æцæг уавæр, мидхъуыды æмæ мидуынаффæйы 'хсæн ныхмæлæуд, раздæры цæстæнгасы нысаниуæг архайдæ кæрон æмæ а. д. Сæрæбийы философийы уагæвæрдтæй иу ахæм у: амондæн бындур хъæуы. Сæрæбийы фыд фыййау нæ, фæлæ колхозы сæрдар кæнæ æндæр бæрнон кусæг куы удаид, уæд йæ цот, бæрзонддæр ранмæ цы фæндæгтæ цæуынц, уыдоныл схæрд кодтаиккой. Ныр та сын, йæ бон куыд у, афтæ сæ фидæн сыгъдæг кæны: сахары сын фатер балхæдта, уæлдæр ахуырæдтæм æхца фæфыста, сæ ахуыргæнджытимæ рагацау балымæн, хорæфснайæнты сæм æххуысмæ куы фæзындысты, уæд, æмæ сæ алы æфсæнтты хынцы. Йæ цот ахуырма æвзыгъд сты, фæлæ скъолайы уыдонæй сæрæндæртæ дæр уыд, æмæ уыдонæн та институтты дуæрттæ æхгæд разындысты.

Сæрæбийы царды иннæ уагæвæрд — адаймаг йæхицæн хуыцау у. Дæ цард куыд аразай, афтæ цæудзæн. Æмæ йæ цоты сомбон рагацау конд у: лæппу наукайы фæндагыл ацæудзæн.

Сәраби дәр ын феххуыс кәндзән. Чызг дәр йә амонд куыссара (районы хицауы фыртимә), уәд әй йә ног бинонтә ахуыргәнәджы куыстыл ныууадзой, уый бауырнинаг нәу... «цыма йә фәндаг аспирантурәмә цәуы».

Уацауы конфликты мидис сәргом вәййы суанг йә фыццат рәнхытәй. Стыр бәлләх сәмбәлд ацы бинонтыл: мад әмә фыд сә сәртә бәрзонд кәмәй хастой, сә царды фидыц чи уыд, уыцы чызг Дзирә сә әнәтут әргәвст акодта, нә бахъахъхәдта йә чызгон намыс, рәдыд ыл әрцыд. Әмә цахәм рәдыд! Йә фыды карән чи у, уыцы Төмүрболатимә — районы фыццат секретаримә.

Бинонты драмә әвдыст цәуы, сәхицәй йә чи куыд уыны, афтәмәй.

Сәраби дывәр зәрдаёйуаг, дыдзәсгом митыл ахуыр у. Суанг ма йә мидмонологты дәр йәхи фәливы. Уый хъуыдымә гәсгә, Дзирәйы худиная хъәр ма рауәд, әндәр алцы дәр йә гаччы сбаддзән. Винерәйы цард та уый адыл зындон фестада. Нәу йә бон сывәлләтты әнәхин цәстытәм комкоммә кәсын. «Йәхи дәр әмә та уыдоны дәр сайдзән. Дыууә адәймаджы фестдзән, сә иу мидбылаты худгә дзурдзән, иннә кәудзән».

Сәраби куысты фәллад нә зоны, фәлә уый — уәлдәр бынат әнхәл, хицауады цур хи равдисынән. Винерә та зәрдаёйы тәгтәй баст у сьолаимә. Зәрдиагәй риссы, ахуырады хъуыдаг нывыл кәй нәу, ууыл.

Винерә канд йә кәаимә ахастыты әнудәй нә удхар кәны. Хәдзары куыстытә йын йә тых бынтон асастой. Әнәхъән рәгъау сә кәрты. Винерә йәхи афтә хаты, цыма сә фос нал сты, уәд уый дәр ацы хәдзары нал хъәуид, «йәхимә сә уацайраджы хуызән кәсы».

Сәраби Винерәйыл цыма тынг тыхсы, афтә зыны йә мидхъуыдытәй. Уайдзәф ын кәны, зәгъгә, дәхимә фәкәс, дә хъуыры дәр-иу исты ауадз. Фәлә Винерә куы ской кодта, нә фосәй ауәй кәнәм, нал сыл әххәссын, зәгъгә, уәд ләг иннардаәм фәфәлдәхт.

Сылгоймаджы мидхъуыдытәй рабәрәг вәййы, адәм хәләг цы бинонтәм кәнынц, уыдон хъәрмуд рагәй кәй нал сты, уый. Кәддәр-иу Сәраби Винерәйы сау хъоппәг цәстытәм куы фәкомкоммә ис, уәд-иу дзы фәрох алцыдәр. Уарзты уылән-иу әй систа йә уәлныхты, әмә-иу ләппу амонды фәйлауәнты йәхи надта. Царды әппәт хәрзтә — иуырдыгәй, Винерә —

иннардыгәй. Ахәм уыд йә царды формула уыцы бонты. Фәлә рәстәг рацыд, әмә Сәрәби әрәвронг. Бирә цәмәдәртты аивта йә цәстәнгас. Зоны, хорз хәстәг цәджындз у. Темырболатимә ахастытә дәр ыл базыртә уымән басагътой. Сәрәби әрыгонәй йе 'нкъарәнты фәдыл ацыд әмә дзы хорзәй цы ссардта?! Йә каистә та йәхицәй гәвзыккдәр, әнәхъару, әнәсәрән. Алцәмәй дәр Сәрәбимә у сә каст. Темырболат... Уый камәнфәнды дәр сбәззид хәстәгән! Сәрәби йын йе 'ппәт хабәрттә дәр зоны. Ныр районы фыццаг ләг у, фәлә йә фидән ноджы бәллиццагдәр у.

Винерәйи азымы дары, къәрцхъус мад нә разындтә, хъуамә дә чызджы хъуыдытә цәстәнгасәй кәсын зонис, зәгъгә. Винерә Сәрәбийи хъуыдытә дәр хорз әмбары, фәлә йәм коммә сдзурын нәма уәндыд, цалынмә сыл ацы әнамонд хабар әруәз кодта, сә чызджы худинаг әмә тәригъәд әй хәрзәнәнцой фәкодтой, уәдмә. Ёрмәст уәд стыдта йә масты къәрмәг, әмә цыхцырәй нылләууыдысты уайдзәф әмә хәрамы ныхәстә: «Нә бинонты цард нын фехәлдтай... Мән дәр әмә дә цоты дәр фенамонд кодтай!»

Афтә Винерәйи мидхъуыдытәй (цаутәм дыккаг цәстәнгасәй) базонәм, нә зәрдә цәмә әхсайдта, уый әцәг хабар кәй у. Йә чызг әмә Темырболаты 'хсән ахастытә аминдгәнәг Сәрәби йәхәдәг кәй уыд.

Дзирәйи мидмонологтәй та сбәлвырд Темырболаты әцәг цәсгом. Цәхгәр хицән кәны, Сәрәби нын әй цы хуызы сныв кодта, уымәй. Мад дәр йә тәригъәд хъары әдзәсгом ләджы фәлывд мийән. Азымы йә дары. Гъа, чызг әрыгон у, тәмәссон, фәлә уый та — йә фыды карән, бинонты хицау, — куыд ницәуыл ахъуыды кодта?..

«Сусәг хъуыдыы» темә фәзыны уацауы кәронмә әввахс. Фыссәг әй цадәгтай райхалы. Цыдәр әрдәгскойтә чыныгкәсәджы сагъәсы баппарынц. Иу ран: «Йә хъуыды йәм ацы хатты хуызән зын зәгъән никәд кәсы. Әнә зәгъгә та йын нәй». Иннә ран: «Иу хъуыды йәм ис, әмә куыд уыдзән? Дуне иннардем куы рафәлдәха, уәддәр ын Темырболатмә әнә бацәугә нәй». Ноджы дарддәр: «Йә хъуыды. Винерәйән дәр әй нә загъта. Хъуыддагмә алырдыгәй кәсы, алыхуызон дәр әй бары, әмә йәм әппәты растдәр уыцы хъуыды кәсы».

Йә алы къахдзәф дәр уырзәй старын ахуыр персонаж хъавы афтә сарәхсын, «уәхст дәр әмә физонәг дәр куыд нә

басудзой... Сәрәби, йә җәуәнтлы җы хидтә ис, уыдоныл зонгә-зоннын арт нә бандзардзән...»

Уәдә җы йә зәрды ис? Ирон ләгән сәрмә 'рхәссинаг хъуыдаг нәу, әмә йә Сәрәбийы җәстгом суанг йәхиҗән дәр комкоммә зәгъын нә хъаҗы. Уәвгә хи фәливыныл ахуыр у! Нырыонг җы нә җъизи митыл сразы, уәддәр ын зын у йә бакәнын. Әмә йәхиҗән ныфсытә әвәрә: «Әгәр, әгәр тыхсы йәхимидәг. Никуы ницы әрҗыд? Зәххон ләг җы нә бавзәрста, ахәмәй исты әвзәрә? Әмә уәдә йәхимидәг җы ныссуйтә!»

Куыд хъуамә ма ныссуйтә уа, кәд әмә хъавы Төмырболаты хъусы баҗәгъдын, җәмәй уый Дзирәйы ракура... йә фырт Хетәгән. Уәвгә йә уырны, Төмырболат дәр йәхи хуызән зондҗын ләг у, әмә сразы уызән.

Фыссәдҗы ахаст аҗы персонажмә әмбәхст хуызы әвдыст кәй җәуы, уымәй бирә тыхдҗындәр кәны, чыныгкәсәдҗы зәрәйы җы фәд ныууадзы, уый — разәнгәрд әй кәны уаҗмысы җаутә әмә архайдҗытәм хи җәстәнгәс әвдисынмә. Җәмәй бамбара, уаҗмысы хъайтар әмә йә ныффыссәг авторы зонда-хаст иу кәй не сты.

Уәдә афтә. Агънаты Гәстән йә уаҗмысты персонажтәм йә ахаст комкоммә не 'вдисы, фәлә афтә зәгъән дәр нәй, әмә чыныгкәсәдҗы йәхи бар ныууадзы. Фыҗҗадҗыдәр арәхстдҗынай спайда кәны сюжет әмә композици аразыны фәрәзтәй.

Уыдон әххуысәй фәлгонҗтә, стәй җауты социалон әмә психологон мидис әххәстдәр рауайы. Иу хабармә уаҗмысты архайдҗыты фәйнахуызон җәстәй фәкәсын кәны автор, әмә уый фәрҗы чыныгкәсәг әрҗәуы бәлвырд хатдзәгмә. Фыссәг әргом не 'вдисы йәхи ахаст җаутәм, фәлә чыныгкәсәдҗы җадәгтай йәхи зондыл бафтауы, уымә та афтә фәкәсы, җыма дзы автор җы хатдзәгтә домы, уыдонмә йәхәдәг әрҗәуы.

Ирон дзырдаивады авторы позици әмбәхст хуызы әмбарын кәныны формәтә традицион не сты. Әвәҗҗәгән, уый аххосәй йә рәстәдҗы быҗәйуаг рауад, зәгъәм, Къостайы «Фсати», Нигеры «Мулдар», кәна Коҗойты Арсены «Җы 'рҗыди Фәзы-хъәуы әмбисәхсәв»-ы фәлгонҗты мидис. Абоны чыныгкәсәг зивәггәнгә әмбәлы әргом комментаритыл, авторы әнәдизәрдыг тәрхоныл җаутә әмә характерты фәдыл. «Хәрзәууылд» хатдзәгтә йын дәлдзиныг кәнынҗ йә хъуыды әмә әнкъарынады гәнәнтә. Бонифәстагмә, җард йәхәдәг — йе 'ппәт вазыгдҗын фәзиләнтимә — алкәд иунысанон дзуаппытән нә быхсы.

Агънаты Гæстæны литературон хъайтартæ дæр фылдæр хатт чиныгкæсджыты иу хъуыдымæ не 'ркæнынц. Алчи сын аргъ кæны йæхи фæлтæрддзинад æмæ эстетикон цæттæдзинадмæ гæстæ. Раст зæгъгæйæ, афтæ дæр ваййы, фыссæг йæхæдæг куы сдзырдаг кæны уацмысы кæцыдæр фæзилæнтæ — мидныхмæлæуд хъуыдытæ, характеры æууæлтæ. Фæлæ уыцы уавæр, чи зоны, персонажæн йæ дывæрццыг («амбивалентон») æрдзыхъæдæй цæуы, ома фыссæгæн — зонгæ-зоныны — йæ аивадон цæстæнгасы фæстиуæг у.

Иумæйгæй ис ахæм хатдзæгтæ скæнæн. Фыссæг йæхи аиуварс кæны персонажты хи раргом кæныны хъуыддагæй. Фæлæ уый, кæй зæгъын æй хъæуы, фæдфæливæнау у. Автор цы аивадон дуне фæлдисы, уым йе 'вастæй ницæмæн ис æрцæуæн. Ком-коммæ кæй не 'мбарын кæны йæ ахаст, йæ цæстæнгас, уый уацмысты архайджыты кæны уæлдай хуызджындæр, тынгдæр агайынц сæ сурæттæ чиныгкæсæджы, домынц дзы хъуыдыйы æнæрынцой куыст, суанг каст куы фæуа чиныг æмæ йæ куы сæхгæна, уый фæстæ дæр ма.

Авторы позици æмбæхст хуызы æвдисыны фæрæзтæ Агънаты Гæстæны аивадон æрмадзы уæлдай актуалон уыдысты 70-æм — 80-æм азты райдайæны. Фæлæ фыссæджы сфæлдыстадон «æз», иу ран лæугæйæ, хъуына кæны. Романта «Фæстаг æхсæв» (1987), уацау «Дысоны фын» (1999) æмæ æндæр уацмысты уынæм ныхаснывæсты хуызтæн сæ эволюци. Фыссæджы хъусдард адæймаджы мидуаг æмæ архайды мидис иртасынмæ фæарфдæр, ирдæр æмæ фылдæр хуызтæй сæрттывттой йæ нывкæнынады ахорæнтæ. Йæ уацмысты фæзынд ног литературон тип. Зынгæ фæвазыгджындæр сæ жанрон-композицион фæлыст дæр (роман-зæрдæргомгæнæн ныхас, уацау-мысиаг, «цæстæй ракасты» драмæ æмæ аф. д.)

Æрвылбоны лыстæг цаутæ æвдистæйæ, Агънаты Гæстæны бон баци егъау æмæ риссæг æхсæнадон фарстытыл æрдзурын, йæ хъайтарты удхъизæмарæй мах здахы царды нысан æмæ адæймаджы номыл сагъæстæм.

60 азы дзырды дæсныйæн — хурхæтæны рæстæг у. Гæстæн, зæрдæйы фæндиаг дын бантысæд ирон культурайы хæзнадонмæ азæй-азмæ дзаг хуынтæ æрвитын!

ЧИНГУЫТЫ ДУНЕ

ДЗИЦЦОЙТЫ Юри

ИРОН УЫЦИ-УЫЦИТЫ НОГ РАУАГЪД

Цагат Ирыстоны гуманитарон æмæ социалон иртасæнты институт рауагъта ирон адæмон уыци-уыциты æмбырдгонд. Чиныг сарæзта ацы институты зонадон кусæг Тменаты Дзерассæ. Дзерассæ рагæй кусы ирон адæмон сфæлдыстад æмбырд кæныныл. Рецензи цы чиныгыл фыссын, уый у ирон уыци-уыциты æппæты æххæстдæр рауагъд: æдæппæтæй дзы ис 966 уыци-уыцийы. Кæй зæгъын æй хъæуы, ирон уыци-уыцитæ се 'ппæт не ссардтой бынат ацы чиныджы, фæлæ йæм цы æрмæг бахауд, уый дæр ирон адæмон сфæлдыстады ацы къабазæн иумæйаг аргъ скæныны фаг у.

Чиныджы æрмæг дихгонд у хицæн рубрикæты: «Зайæгойтæ», «Царæгойтæ», «Мæргътæ» æ. а. д. Уый руаджы ирон уыци-уыцитæ биноныггонд æрцыдысты æмæ æнцон арæн сты чиныгкæсæгæн. Уымæй дарддæр ма Дзерассæ сарæзта фиппаинагтæ æмæ зынаæмбарæн дзырдты глоссарий. Чиныджы хорз миниуджытыл банымайын хъæуы уый дæр, æмæ ам сты канд ирон уыци-уыцитæ нæ, фæлæ ма дыгурæттæ дæр. Уымæй дæр дзы алкæмæн дæр ис уырыссаг æвзагмæ тæлмац, æмæ уый руаджы ацы чиныг бакæсыны фадат уыдзæн, суанг иронау чи нæ зоны, уыдонæн дæр.

Ирон æвзаджы лексикайыл кусджытæ Дзерассæйы чиныджы ссардысты иттæг цымыдисаг æрмæг. Æркæсæм иу-цалдæр цæвиттонмæ.

Ирон æвзаджы амонæн номивджытæ а æмæ у ныхмæвæрд сты, æмæ æппæты арæхдæр æмбæлынц номивæг *цъ*-имæ иугондæй (*ацы, уыцы*). Фæлæ номивæг *а* хицæнæй дæр æмбæлы: *а лæппу, а чызгæ*. а. д. Ахæм хуызы раджы кæддæр æмбæлди йæ ныхмæлæууæг номивæг дæр, фæлæ дзы абоны ирон æвзаджы ахæм хуызы ничиуал пайда кæны. Уыйхыгъд уыци-уыциты æхсæн ис ахæм: «А ком, у ком сырх хъуццытæ» (ома уагъылытæ), æмæ йæ Дзерассæ раст тæлмац кæны «В этом ущелье, в том ущелье красные коровы».

Уымай дарддæр ма чиныджы дзæвгар ис стæм хатт æмбæлæг дзырдтæ æмæ дзырдты нысаниуæгтæ: *бæпъæни*, *апп-опп*, *бахъæ* (ф. 31), *хуыскъæл* «топинамбур» (ф. 41), *Ирæдоны æфцæг* (ф. 54), *додора* (?), *пупу* (?) (ф. 56), *алабыза* (ф. 61), *хапæлерæ* «неряшливый» (ф. 66), *урсой*, *сырхой* (ф. 76), *хæдхъуыр* «цыбырхъуыр» (ф. 82), *цапыр-цупыр*(?) (ф. 102), *гулу* «коротышка» (ф. 115) æ. а. д. Ис дзы дзырдты æнахуыр форматæ дæр: *хуым-хуымæг* (ф. 97), ома *хым-хымæг*, *æвраз* (ф. 99) ома *æврагъ*, *æнгуырой* (ф. 124), ома *æрмгуырой* æ. а. д. Ахæм æнахуыр форматæй иу æмбæлы чиныгаразæгæн йæхи тексты дæр, фиппаинагты æхсæн: *æу-уæрццæг* (ф. 186), ома «ногдыд æууæрст пысырайæ арæст хæринаг». Ацы дзырд Ирыстоны фылдæр рæтты зонынц *æууæрцъ*, зæгъгæ, ахæм формайы (Миллер В. Ф. Осетинско-русско-немецкий словарь, т. I, ф. 233; Брытъиаты Е. Уацмыстæ, т. I, ф. 44, т. II, ф. 85). Æмбæлы Хуссар Ирыстоны дæр, Чысангомæй дарддæр (ам мæхæдæг ныффыстон формæ *æввылцъ*). Формæ *æууæрццæг-ыл* фембæлдтæн фыццаг хатт.

Нарты каджытæ чи иртасы, уыдон дæр Дзерассæйы чиныджы ссардзысты цымыдисаг æрмæг. Ам ис нарты Сатана, Уырымæг æмæ æндæр нæртон хъайтарты кой. Нарты каджыты сын цы миниуджытæ ис, уыци-уыциты сын арæх уыцы миниуджытæ нæ ваййы. Мæнмæ æппæты цымыдисагдæр фæкаст персонификацигонд Уацамонгæйы фæлгонц: «Нарти Уацамонгæбæл сæдæ хæдони» (ф. 44). Ирон каджыты Уацамонгæ адæймаджы хуызы никуы бацауы, фæлæ уыйхыгд Артуры циклы ис иу персонаж — Амагнон, зæгъгæ, æмæ, америкаг фольклористæ С. Литылтон æмæ Л. Мэлкор куыд зæгъынц, афтæмæй ацы ном дæр æмæ йемæ баст фæлгонц дæр цауынц Нарты каджытæй, баст сты Уацамонгæимæ.

Нарты каджыты Сатанайы цæссыгтæ уарынимæ ассоциаци кæнынц. Уыци-уыциты æхсæн та æмбæлæм ахæмыл: «Гыцци куыдта æмæ йæхи донмæ тыдта» (ома уарын) (ф. 16).

Цымыдис чиныгкæсæг ноджы бирæ цыдæртæ ссардзæн Тменоны арæст чиныджы. Хъыгагæн, иуæй-иу рæтты мæ зæрдæ фехсайда Дзерассæйы тæлмацтæм. Зæрдæхсаинаг бынæттæн сæ фылдæр хай баст у дыгурон тексттимæ. Æркæсæм сæм æмæ сын, гæнæн уæвгæйæ, сраст кæнæм сæ тæлмац.

Арвæрдыны тыххæй дыгурмæ ис ахæм уыци-уыци: «Курдалæгони сагъадахъæй ратахтæй, æваст гъæдирахснæги рони фæммедæг æй». Дзерассæ йæ уырыссаг æвзагмæ афтæ тæлмац кæны: «Из колчана Курдалагона лук вылетел, да за пазуху лес-

ной чащи мгновенно вонзился» (ф. 13). Ам фыццаджыдæр уый зæгъын хъæуы, æмæ дыгурон тексты æрдыны (лук) кой нæй, æмæ йæ Дзерассæ контекстæй систа. Дыккаджы та уый, æмæ «лесная чаща» кæцæй фæзынд, уый бæрæг нæу. Цæвиттон, дыгурон *Гъæдарæхснаг* амоны «лесная чаща» нæ, фæлæ «дух лесов, леший» (Миллер В. Ф. ОРНС, I, ф. 413; Абаев В. И. ИЭС, I, ф. 534). Ирон диалекты йæ эквиваленттæ сты «Хъæд-сур», «Хъæды хицау», «Хъæдус-барæгджын» (Ирон адæмы сфæлдыстад, II, ф. 455, 655) æмæ «Хъæдох» (Миллер В. Ф. ОРНС, I, ф. 436). Ардæм æнæмæнгæй хауы теоним «Хъæрæс» дæр — «хъæды бардуаг» (Калоты Х. «Рæстдзинад», 1994, №10). Æмæ уæдæ, уæларвон бардуаг Куырдалæгоны сагъадахъæй ратæхгæйæ, мифон æрдын тархъæды роны не смидæт ис, фæлæ — хъæды бардуаджы роны.

Дыгурон уыци-уыци «Нæ син къæхтæ ес, нæ базуртæ, нæ кема, уотемæй ба накæ кæнунцæ» чиныджы афтæ тæлмацгонд у: «Ни ног, ни крыльев, ни морены, а сами вплавь передвигаются» (ф. 14). Ам дзырд цæуы мигътыл æмæ æмбæрстгонд нæу, «морена» ардæм цы бар дары, уый. Дыгуронау кема «морена» нæ амоны, фæлæ «лодка» (иронау — чема).

Раст тæлмац нæу, чемаимæ баст чи у, æндæр ахæм дыгурон уыци-уыци дæр: «Денгиз нæй, будур нæй, кемай си нæ рацæудзæнæн, дæ къахбæл дæр си нæ рауайдзæнæ». Дзерассæ йæ афтæ раивта: «Не море, не луг, как по твердому грунту не ступишь, шаг ногой не сделаешь» (ф. 25). Ацы рæдыд тæлмацимæ баст у йæ дзуаппы тæлмац дæр: «цад», «озеро», зæгъгæ. Афтæмæй та ам дзырд цæуы æндæр цадыл — «лужа»-йыл. Уыци-уыцийæн йæ мидис уый мидæт ис, æмæ дондзад нæдæр денджыз у, нæдæр быдыр, æмæ, денджызы чемайыл куыд баленк кæнай, афтæ дзы нæ баленк кæндзынæ, быдыры къахæй куыд ацæуай, афтæ дæр дзы нæ ацæудзынæ.

Чиныджы 26 фарсыл дыгурон «мингъæлæсин», ома «тысячеголосый», тæлмацгонд у куыд «тысячерукий». Чиныджы 32 фарсыл та дыгурон уыци-уыци «Баба ниййарæзта нæмуг, исирæзтæй дзи хори хæццæ мæсуг» (ома æхсынæн) Дзерассæ афтæ раивта: «Баба посадил зернышко. Выросла башня наподобие солнышка». Фæлæ ам растдæр уайд «достигающая солнышка» тæлмац кæнын. Чиныджы 77 фарсыл дыгурон гулу рагъ тæлмацгонд у куыд «острый гребень». Фæлæ дыгурон гулу «острый» нæу — «безрогий» амоны. 146 фарсыл дыгурон «мереттаг бæмпæг æма циндиссаг æфсæйнаг» тæлмац сты куыд

«имеретский хлопок, сирийский металл». Ам фыццаджыдæр уый хъауы зæгъын, æмæ Имереты «хлопок» никуы уыди, дзырд цауы, Имеретæй нæ, фæлæ Мереты фæндагыл (хъауы ном Гурмæ æввахс) кæй ластой, ахæм бæмбæгыл, ома «вата»-йыл. Дыккаг уый, æмæ «циндис» «Сири» нæ амоны. Дыгуронау Сирийы ном «Сам» у. Циндис та, мæ хъуыдымæ гæстæ, у, Мереты хъаумæ хæстæг цы гуырдыаг хъау ис, Шиндис, зæгъгæ, уый ном. Чиныджы 151 фарсыл дыгурон дзырдбаст «æндзæри бадунцæ цъеутæ» тæлмацгонд у куыд «сидят птицы стойкой». Фæлæ дыгурон *æндзæр* «стая» нæу, фæлæ — «равнина».

Чиныджы 176 фарсыл ис иттæг цымыдисаг уыци-уыци. Фæлæ текст, мæ хъуыдымæ гæстæ раст фыст не 'рцыди: «Тамани будури уадзефтауæни йес авдтегъон мæсуг (...) Алли æфсæддон дæр гъауай кæнуи уадзефтауæн (...) Цал æхсти кæнунцæ уадзефтауæни гъауайгæстæ алли изæр дæр?» Ам апеллятивы хуызы цы «уадзефтауæн» æмбæлы, уый Дзерассæ уырыссаг æвзагмæ æнæ тæлмацæй ныууагъта: «На Таманской равнине есть семиугольная боевая башня (...)». Хъуыддаг уый мидæг ис, æмæ ацы дзырд апеллятив нæу, фæлæ у нæртон сылгоймаджы сæрмагонд ном — Уадзефтауæ, зæгъгæ (Памятники народного творчества осетин, II, 1925, ф. 52 — 54; Ирон адæмы сфæлдыстад, I, ф. 281). Уадзефтауæ цы сюжеты архайы, уымæн йæ иннæ вариантты æмбæлы æндæр ном — Акула, зæгъгæ, æмæ уый дæр цæры «Тамани будури» æрхуы мæсыджы (ПНТО, II, ф. 26; Малити Г. Ирæф. 1973, ф. 273). Апеллятивы хуызы ном Уадзефтауæ æмбæлы В. Ф. Миллеры дзырдуаты дæр (III, ф. 1251), æмæ йæ уый афтæ тæлмац кæны: «заклинание, проклятие, заговор, проповедь». Æвæццæгæн, ардæм хауы «Мах дуджы» (1987, №12, ф. 83) æмбæлæг фразæ дæр: «Уæзæфтау — кадыл, намысыл хæст сылгоймаг».

Уадзефтауæ сæрмагонд ном кæй у, уый фыццаг хатт загъта Абайты Васо (Осетинский язык и фольклор, ф. 72). Æмæ уæдæ, цы дыгурон уыци-уыцийы кой кæнын, уый, æвæццæгæн, афтæ фыссын хъауы: «Тамани будури Уадзефтауæни йес авдтегъон мæсуг» æ. а. д.

Кæронбæттæны ма уый зæгъдзынæн æмæ, кæд дыгурон текстæ Дзерассæйы арæзт чиныджы ранæй-рæтты раст тæлмац не сты, уæддæр Тменон рæдау хуын æрбахаста ирон аив дзырды къæбицмæ.

ИРÆТТÆ — КУЫСТАГУР

Ирон адæм Ирыстонæй куыстагур цæуын раджы райдыдтой. Фæлæ XX æнусы райдайæны куыстагур цæуын сси æхсæнадон фæзынд. Зæхх сын фæг кæй нæ уыд æмæ уыйадыл хъуæгтæ кæй æййæфтой, уый аххосæй сæхи раппар-баппар кодтой. Фыццаг цыдысты æввахс бæстæтæм — Азербайджанмæ, Гуырдзымæ, Уарæсемæ. Фæстæдæр та дард фæсарæнтæм райдыдтой цæуын, суанг Америкæ æмæ Канадæмæ. С. М. Киров 1918 азы афтæ фыста: «Ирæттæ капитализм рагæй зонынц, канд фыдыбæстаг капитализм нæ, фæлæ фæсокеанаг капитализм дæр. Бирæтæ дзы цалдæргай азты цардысты Америкы, Канадæйы æмæ, капиталистон эксплуатаци цы у, уый бавзæрстой сæ уæлæ».

Ирæтты фæнæн уыд Екатеринодары (ныр Краснодар), Тифлисы, Бакуйы. Уымæ цыфæнды куыстыл дæр разы уыдысты. Сæ иутæ-иу тагъддæр æрыздæхтысты сæ хæдзæрттæм, се 'ннæтæ — æрæгмæдæр. Фæлæ-иу, бынтондæр æцæгæлон бæстæты чи баззади цæргæйæ, ахæмтæ дæр уыди. Арæх-иу мæлгæ дæр акодтой уыцы дард бæстæты.

Цардысты уæззау уавæрты, уымæ кодтой фыргуыст, фæлæ уæддæр сæ нымæц азæй-азмæ кодта фылдæрæй-фылдæр æмæ фыццаг уырыссаг революцийы азты бынтон сбира и.

Ам зæгъын хъæуы уый, æмæ ирæттæ куыстагур кæй цыдысты сæ райгуырæн уæзæгæй, уыцы историон фæзындмæ йæ хъус ничи дары æмæ йæ иртасыныл ничи тыхсы, афтæмæй ахсджаг хъуыддаг у. Æрмæст 1906 — 1907 азты Цæгат Ирыстонæй афтид АИШ-мæ ацыди куыстхъом нæлгоймæгтæн сæ 10 — 12 проценты, кæнæ та 5 мин адаймагмæ 'ввахс.

Куыстагур цæуæг хъуамæ уыдаид æнæниз æмæ фидар уæнгты хицау, ус кæмæн уыди, уый дæр æй йемæ нæ кодта. Æдæппæтæй цалдæр ироны ацыди Америкæ Цæгат Ирыстонæй, йæ усы йемæ чи акодта, ахæмтæ: æрыдойнаг ахуыргæнæг Гæбу-

ты Алихан, хъæдгæройнаг Борæдзаты Тотрадз, стæй Ачеты Афæхъо Æрхоны зылдæй æмæ ма ноджы цалдæр ироны.

1910 азы «Терчы къæлиндар» куыд фыста, уымæ гæстæ, Ирон зылды цы 120 мин царæджы уыд, уыдонæй 50 мины царди хæхты. Æмæ сæ алы хæдзармæ дæр хуымзæхх хауди 0,82 дæсæтины. Фæлæ иуæй-иу рæтты та (зæгъæм, Мызургомы, Дагомы, Гæлиаты) хæдзармæ хауди æрмæстдæр 0,33 дæсæтины. Уый тыххæй фыссæг æмæ публицист Цæголты Георги фыста, ома Ирыстоны хæхбæсты хуымзæхх ис царджытæн æрмæст сæ 14 проценты фаг. Уымæ гæстæ хæхты зæхх уыди, куыд фæзæгъынц, туджы аргъ. Зæххытæ сыгъдæг кодтой æрвылуалдзæг дуртæй, ласæнтæй. Хастой сæм сыджыт æмæ фаджыс, фæлæ уæддæр хохаг бинонтæн сæ хор 2 — 3 мæйы фаг йеддæмæ нæ кодта. Уымæ гæстæ цæуын хъуыди куыстагур, цæмæй бинонтæн мамæлайы къæбæр уыдаид, уый тыххæй.

АИШ æмæ Канадæмæ чи цыди, уыдонæн уыди дыууæ фæндаджы. Иуыл дзы цæуын хъуыди поезды немыцаг горæт Гамбургмæ. Уырдыгæй науыл — комкоммæ Нью-Йоркмæ 17 — 18 боны дæргъы. Иннæ фæндаг та уыди Владивостокыл. Уырдам цыдысты поезды 20 боны, уырдыгæй науыл 12 боны АИШ-ы ныгуылæн штаттæ æмæ Канадæмæ.

Дыууæ фæндаджы дæр уыдысты дард æмæ уæззау. Фæндаджы хæрдзтæ æмæ хæринагæн хъуыди æппынкъаддæр 200 сомы. Уымæй дарддæр уыцы бæстæты миграцион æгъдауттæм гæстæ алы æрцæуæгмæ дæр хъуамæ уыдаид 100 сомы æхца, науад ын науæй рахизыны бар нæ лæвæрдтой. Цæмæй АИШ кæнæ Канадæмæ араст уыдаид хохаг лæг, уый тыххæй йæм хъуамæ уыдаид æппынкъаддæр 300 сомы. Уый уыди уæды аргътæм гæстæ бирæ æхца, æмæ, кæй зæгъын æй хъæуы, алкæй къухы не'фтыди. Чи иу йæ фосы муртæ уæй кодта, чи æфстау иста. Æхцаджынтæ дæр-иу уæлдæрæй-уæлдæр кодтой, цы проценттыл лæвæрдтой æфстау, уый. Æнæ проценттæ æфстау ничи лæвæрдта. Зæгъæм, хъæдгæройнаг Дзуццаты Алыксандр цæмæй Америкæмæ фæндаггаг æрæмбырд кодтаид, уый тыххæй йæ фыд Дзакко ауæй кодта хорз саргъыбæх 120 сомыл, иннæ æхцатæ та хæс райста. Джызæйлаг Доййаты Габери та йæ дуцгæ хъут ауæй кодта, стæй ма хæс райста проценттыл. Бæтæхъойыхъæуккаг Джыбылаты Хъауырбег 150 сомы райста стыр проценттыл Къубалты Мæцыхъойæ. Ахæм цæвиттонтæ бирæ æрхæссæн ис. Хъæздыг бæстæтæ алы рæтты, уымæ Уæрæсейы дæр, дардтой сæрмагонд аген-

тадтæ. Уыдон сын агуыртой куджытæ æмæ сын сæ æрвыстой. Зæгъæм, ахæм куыстуат уыди горæт Либавайы (АИШ), йæ ном хуынди «Уырыссаг-америкаг океаны наудзæуæн агентад». Агентады чиновниктæ Уарæсейы алы рæттæй æрвыстой куджытæ Либаваæмæ. Уым сын арæзтой фæсарæйнаг паспорттæ, стæй уыцы паспорттимæ цыдысты алы штаттæм.

Агентады куджытæ æппæлыдысты Америкæй, хъæздыг æмæ хорз бæстæ, дам, у, æнцонæй дзы бирæ æхца бакусæн ис. Суанг ма, бæлццатæн цы дзæбæх уавæртæ уызæни науы, уыдонæй дæр æппæлыдысты.

1908 — 1910 азты АИШ-ы агенттæ сæ хъус тынгдæр æрдардтой Кавказы адæмыхæттытæм. Кавказы уыцы рæстæджы уыди змæст уавæр. Паддзахады цæстæнгас фæкарздæр и бынæттон адæмтæм фыццаг революцийы фæстæ. Æмæ уагътой сæ фыдæлты зæхх ирон адæм æмæ цыдысты океаны сæрты дард æцæгæлон бæстæтæм.

Либавайы агентадæн Ирыстоны цы хайад уыди, уымæн йæ куджыты фылдæр хай уыдысты ирæттæ, кæсын дæр чи нæ зыдта æмæ фыссын дæр, ахæмтæ. Уыцы хайады куыстой, зæгъæм, Арсæгты Сæрæби æмæ Симон, Тубеты Агуы-Бечыр, Хъараты Темырыхъо, Едзиты Саханджери, Зæгæлты Никъала æмæ бирæ æндæртæ. Уыдон разил-базил кодтой хъæутыл, агуыртой, цæуыны зæрдæ кæмæ уыд, ахæмты, къордтæ сæ арæзтой æмæ æрвыстой Либаваæмæ. Уым æрцæуджыты уыдтой дохтыртæ, кæд сæ исчи хæцгæ низæй рынчын уыд, уæд æй фæстæмæ здæхтой. Уымæй уæлдай сын сæ хъуыддæгтæм касти пъæлицæ — АИШ-мæ нæ уагътой анархистты, стæй «хицауадæн йæ бынатæй раппарæн ис, ууыл чи æууæндыд, кæнæ уыдоны фарс чи хæцыди», ахæм адæмы. Зæгъæм, 1910 азы Голифаксмæ (АИШ) æрцыд ирæтты къорд. Уым сын уыд æртæ боны карантин, стæй «Хада-ты Берди æмæ ноджы иу иронæн сæ цæстыты цыдæр низ кæй раиртæстой дохтыртæ, уый тыххæй сæ горæтмæ нæ ауагътой. Фæстæмæ сæ здæхын бахъуыди Лондонмæ».

Цæгат Ирыстонæй АИШ æмæ иннæ дард бæстæтæм цас ацыди, уымæн бæстон банымайæн нæй: Терчы областы хицауы къæнцылары, сæрмагондæй фæсарæйнаг паспорттæ кæм лæвардтой, ахæм хайад нæ уыд. Стæй бирæтæ цыдысты æнæ паспорттæй. Сусæгæй-иу ахызтысты арæныл. Бирæтæн та паспорттæ дæттын æмбæлгæ дæр нæ кодта. Не 'мбæлди, зæгъæм, Уырысы æфсадмæ æрсидынафон кæмæн уыд, кæнæ политикон

æгъдауæй зæрдæхсаинаг чи уыд, йе та йæ азтæ кæмæн нæма амьдтой, уыдонæн. Ахæмтæ цыдысты сусæгæй. Зæгъæм, зджыдагтæ Цæгæраты Хæчъассæ æмæ Цыдаты Елмæрзайæн паспорттæ нæ радтой Дзæуджыхъæуы, уымæн æмæ сæ службæйы афон æрхæццæ. Æфсадмæ цæуын та сæ фæндгæ нæ кодта — сæ бионтæ цы бахордтаиккой, уый нæ уыди. Уæд сусæгæй фæцыдысты Дард Хурыскæсæнмæ, фæлæ сæм фæсарæйнаг паспорттæ кæй нæ уыд, уымæ гæстæ сын билеттæ нæ лæвардтой. Уæд баныхас кодтой матростимæ, æмæ, æвзалы калд кæм вæййы, уырдаæм ныббырыдысты, афтæмæй ацыдысты Японмæ, уырдыгæй та — Америкæмæ.

1912 азы АИШ-мæ Лескенæй ацыдысты дыууадæсæй. Бæхуæрдоныл ныххæццæ сты Котляровскæйы станцæмæ. Уырдыгæй Варшавæйы (уæд ма уый уырыссаг горæт уыд) балæууыдысты, фæлæ дзы дыууæмæ — Хидирты Тæтæри æмæ Дреты Саламмæ — фæсарæйнаг паспорттæ нæ уыд, уымæ гæстæ сæ уырдыгæй дарддæр нал ауагътой. Иннæтæ Германмæ ацыдысты. Уæд Тæтæри æмæ Салам ссардтой агент, бафыстой йын фæйна 50 сомы, æмæ сæ уый бæхуæрдоны, уæле съл хос самадта, афтæмæй аласта Польшæйы арæныл. Уым баиу сты се 'мбæлттимæ æмæ фыццаг Гамбургмæ ацыдысты, стæй та — АИШ-мæ.

Бирæ зынтæ бавзæрстой, 1912 азы Бæтæхъойыхъæуæй цы 9 лæджы ацыд, уыдон дæр — сæ сæргъы Зыгъуытаты Хъази. Фæсарæйнаг паспорттæ сæм нæ уыд, афтæмæй сæ зæрды уыди Либавамæ бафтын — уым куыстой се 'мзæххонтæ æмæ сæм æрвыстой. Фæлæ æнæ паспортæй наумæ билет чи дæтты! Æмæ уæд сфæнд кодтой: хъуамæ арæныл сусæгæй ахизой æмæ уал Гамбургмæ бафтой. Баххуыс сын кодта сæ хъæуккаг Хъараты Темырыхъо — уый куыста Либавайы агентады. Баныхас кодта бынæттон цæрджытимæ, æмæ сæ уыдон ахизын кодтой арæныл, æхца сæ райстой, афтæмæй.

Ахæм хабæрттæ-иу бирæ уыд.

Ирæттæй Цæгат Америкæ æппæты фылдæр афтыди 1912 азы — иу минæй фылдæр. 1910 — 1912 азты æрмæст Дур-Дурæй АИШ æмæ Канадæмæ ацыди 50 лæджы, Чырыстонхъæуæй — 60, Пысылмонхъæуæй дæр — иу уый бæрц, Лескенæй — 40, Хъæдгæронæй — 50-йæ фылдæр, Заманхъулаæй — 40, Беслæнæй — 70, Алагирæй — 60 æмæ Æрыдонæй — 100-йæ фылдæр. Ирæттæ фæсарæнтæм цыдысты стыр къордтæй — кæм-иу иу хъæуы лæгтæ бамбырд сты, кæм та суанг — иу комы лæгтæ дæр.

Уыди-иу афтæ дæр, æмæ иу бинонтæй 3 — 4 бæлццоньы кæд араст и куыстагур. Зæгъæм, 1912 азы АИШ-мæ ацыдысты Бæтæхъойхъæуæй Джыбылаты Батойы фырттæ цыппарæй — Петр, Темболат, Бота æмæ Михал. Уыдонæй ма æртæ азы фæстæ æрыздæхт иуæг — Петр, иннæтæ Америкы цæргæйæ баззадысты. 1913 азы АИШ-мæ Лескенæй ацыдысты Боллоты æртæ æфсымæры — Илас, Дæхцыхъо æмæ Муха. Уыдонæй дæр фæстæмæ æрыздæхт æрмæст иу — Илас. Сечерæй ацыдысты Сугъараты æфсымæртæ — Бицкъо, Дзибо æмæ Бага, Хуымæллæгæй — Агтайты лæппутæ — Темырболат, Хъæбыл æмæ Хауда, Заманхъулæй — Хъæстуаты Солтан, Дедыго æмæ Кипо, Пысылмонхъæуæй — Хъарданы Аслæнбег, Хъауырбег æмæ Залынджери, Дур-Дурæй Дзидзойты æртæ æфсымæры — Никъала, Батырбег æмæ Берди, стæй сæ фыдыфсымæры лæппу Мали. Уæдæ Гæлиатæй та Гадзауты æртæ æфсымæры афæндарæст сты — Михел, Данел æмæ Гæбиц. 1912 азы Мæхческæй АИШ-мæ абалц кодтой Тауытты Алыксы æмæ йе 'фсымæр. Цалдæр азы фæстæ, æхца сæм куы бамбырд, уæд æрыздæхтысты Ирыстонмæ, фæлæ Америкæ сæ зæрдæ æхсайдта æмæ уæд уырдæм афæндарæст кодтой Алыксийы дыууæ фырты — Уырысхан æмæ Гуййманы.

Зæгъын хъæуы уый дæр, æмæ фæсарæнтæм куыстагур æрмæст ирæттæ нæ цыдысты, фæлæ Дзæуджыхъæуы зылды иннæ адæмхæттытæ дæр. Уый тыххæй 1912 азы «Терские ведомости» фыста: «Хохаг ирæттæ Цæгат Ирыстоны Америкæ куыстагур кæй цæуынц, уый бафæзмыдтой иннæ адæмтæ дæр. Ацы сæрды Алагиры цæрæг имеретæгтæй (гуырдзиагтæ. — Дз. В.) уырдæм куыстагур ацыди дæсæй фылдæр, семæ ноджы уыд иу уырыссаг лæппу — йæ мыггаг Зеленский». Афтамæй 1912 — 1915 азты Алагирæй Цæгат Америкæ ацыди 80 имеретаджы, дæсæй фылдæр та — уырыссагтæ.

Уыцы рæстæг тынг хъуыстгонд чи уыд, бирæ бæстæтыл чи фæзылд куыстагур, уыцы Дзæрæхохты Хадзы-Мурат фыста, 1906 азы дард Калифорнийы «бирæ уырыссагтæ кæй уыд куыстагур», уый тыххæй. Горæт Сиэтлы (Вашингтоны штат) «нæхиуаттæй (ирæттæй. — Дз. В.) уыди бирæ». Уыди дзы уырыссагтæ æмæ мæхъхъалæттæ дæр.

Уæрæсейы паддзахады фæллойгæнæг адæм кодтой, зæгъæн кæмæн нæй, ахæм хъизæмайраг цард. Цæгат Ирыстоны хуыздæр зæххытæн сæ фылдæр хай лæвæрд уыди хæстон-хъазахъхæг-

ты ǎмǎ памешикты кǔхтǎм. Иннǎтǎ нымǎд цыдысты кǎзнайы исбоныл. Цǎмǎй ирǎттǎ ǎмǎ иннǎ хǎххон адǎмтǎ ǎнǎхыпп-сыпп сǎ хысмǎтыл разы уыдаиккой, уый тыххǎй ирон хǎуты ǎхсǎн арǎзтой хǎзахǎхǎг станицǎтǎ. Уыдоны руаджы пад-дзахад ǎххǎст кодта йǎ колониалон политикǎ.

Уǎдмǎ Ирыстоны быдираг хǎуты зынын байдыдта рǎстǎгмǎ царджытǎ. Уыдон уыдысты ǎнǎзǎхх хохǎгтǎ, бар сын нǎ уыд, афтǎмǎй лыгъдысты быдырмǎ. Быдираг хǎуты дǎр сын ницы бартǎ уыд ǎмǎ фырмагуырǎй сǎ хыутǎ хордтой. Рǎстǎгмǎ царджытǎ бирǎ уыд Алагыры, Хǎдгǎроны, Кǎорайы, Урсдо-ны, Сындзыхǎуы, Дур-Дуры, Лескены, Елхоты, Беслǎны. Уыцы ǎнǎзǎхх, ǎнǎбар рǎстǎгмǎ царджытǎ сǎ хыус фǎсарǎнмǎ кǎй дардтой, уым диссǎгǎй ницы уыды.

Бирǎ ирǎттǎ куыста уыцы рǎстǎджы Скǎсǎн-Китайы ǎфсǎнвǎндаджы арǎзтады Харбины. Уырǎм цыдысты канд саукусǎг адǎм нǎ, фǎлǎ, исты ахуыр кǎмǎ уыды, ахǎмтǎ дǎр. Зǎгǎм, уым уырыссǎг ǎвзǎджы ахуыргǎнǎгǎй куыста зынд-гонд фыссǎг Тогуызты Газакк (йǎ литературон псевдоним: Илас Ёрнигон).

Зǎгътон ма йǎ, 1906 азǎй фǎстǎмǎ фылдǎрǎй-фылдǎр кǎнын байдыдтой, Цǎгат Америкмǎ чи цыды, уыцы ирǎтты кǎрдтǎ. Фыццаг уырыссǎг революцийы фǎстǎ фǎкарздǎр и Уǎрǎсейы паддзǎхы политикǎ. Фǎтыхджындǎр и реакци Тер-чы областы дǎр. Хицǎуттǎ ǎгъатырǎй ǎфхǎрдтой хохǎгты — хǎуа-нǎхǎуайǎ сǎ ахстой, мардтой. Хǎутǎм ǎрвыстой ǎфхǎрǎг кǎрдтǎ.

Дзǎуджыхǎуы ǎфсǎнвǎндаджы кусджыты куыстурǎд куы ныссабыр, уǎд фистǎгǎфсǎддон хǎйттǎ ǎмǎ хǎзахǎхǎг кǎрдтǎй арǎзт ǎрцыды «сǎрмагонд комитет», стǎй «хǎстон-ǎххуысǎнǎг поезд». Уыдон ифтонг уыдысты пулеметтǎ ǎмǎ сармадзантай. Куыстурǎды архайджытǎй 1200 тард ǎрцыдыс-ты сǎ куыстǎй. Сǎ фылдǎры та сын ахǎстоны баппǎрстой. Уыцы хыуыдǎгтǎ иууылдǎр ахǎз уыдысты, ирǎттǎ фǎсарǎнмǎ кǎй ивылдысты, уымǎн.

Зǎгǎм, заманхыуылаг Карсанаты Габо уыды 1905 азы Дзǎуджыхǎуы ǎфсǎнвǎндаджы кусджыты куыстурǎды архайджытǎй. Ахсынǎй кǎй тарсти, уымǎ гǎстǎ 1907 азы мǎнг доку-ментимǎ ацыды Дард Хурыскǎсǎнмǎ. Уым гǎртамы руаджы самал кодта паспорт ǎмǎ йын уǎд байгом и фǎндаг Америкмǎ.

Дыууадǎс азы дǎргыы куыстагур рахау-бахау кодта фǎса-

раенты, уæлдæр кæй кой кодтам, уыцы Дзæрæхохты Хадзы-Мурат. Æмæ цы нæ бавзæрста! Арæзта æфсæнвæндаг, хъæд калдта, спъалытæ лæгъз кодта, уыд æргъомхæссæг. Уый фæстæ бафтыди Мексикамæ, уым тропикон хъæдты йæ уæрджытæм доны куыста æфсæнвæдаджы арæзтады, ахуыр кодта хъæддаг бæхтæ. Йæ арæхст æмæ йæ хъаруйæ Хадзы-Мурат дисы æфтыдта, йæ алыварс чи куыста, уыдоны. Фæлæ мæстыгæр кæй уыди, æнæраст митæ кæй нæ барста, уымæ гæстæ нæ фидыдта хицауадимæ æмæ та-иу хауæггаг фæци. Уыцы хъуыддæгты тыххæй Мексикайæ алыгъди Америкæмæ. Уым Лос-Анжелосы уынгты къахта къанæуттæ, Сан-Францискойы куыста наутæаразæн заводы, уый фæстæ сси шахтер. «Сызгъæрины тæфсæг» кæй хуыдтой, уыцы азты куыста Аляскæйы сызгъæринагурæнты.

1906 — 1907 азты АИШ æмæ Канадамæ ацыдысты Хъызынты Хъасболат (Чичи), Цалиты Муха, Цæллаты Гена, Хæниты Дафа, Хамикъоты Дзима æмæ ма ноджы чидæртæ. Уыцы рæстæджы афтыд Америкæ Зураты Филипп (Дзекка) дæр. Зурайы-фырты хъуыддаг афтæ рауади: каст фæци Дзæуджыхъæуы реалон училищæ. Революцион цауты архайæг кæй уыд, уый тыххæй йæ 1907 азы æрцахстой æмæ йæ Сыбырмæ ахастой, хъуамæ дзы тыхкуыст фæкодтаид, стæй уым базадаид цæргæ. 1910 азы алыгъди Сыбырæй, ахызт океаныл, Чикагойы каст фæци техникон институт æмæ бирæ азты фæкуыста инженерæй. Ирыстонмæ нал сыздæхт.

Политикон хъуыддæгты сæм азым кæй хастой, уый тыххæй АИШ-мæ алыгъдысты Сындзыхъæуæй Абиты æфсымæртæ Ламбег æмæ Хъæрæмæз. Салыгæрдæнæй — Баскаты Хадзымæт, Мæхческæй — Хамикъоты Дзима, Лескенæй — Хъараты Хъасболат æмæ Дрис, Дур-Дурæй Дзотты Басил æмæ Бадзиты Тæрхъан, Мæстинокæй — Бесаты Дзеге. Ирыстонæй уымæн фæхауæггаг сты, æмæ тох кодтой Бадилатæ æмæ иннæ æлдæртты ныхмæ. Кæй ранымадтам, уыдонæй бирæтæм уыди революцион зондахаст, уыдысты бунтгæнджытыл нымад. 1905 — 1907 азты Садоны æрзæткъахæнты зæгъай, Мызуры æмæ Фæсналы æрзæтыссæн фабрикты зæгъай, — чидæриддæр куыстурæды архайдта — се 'ппæт дæр хаст æрцыдысты, политикон æгъдауæй зæрдæдарæн кæуыл нæй, уыдоны номхыгъдмæ. Æмæ ахсынæй тæрстæйæ чи Уæрæсемæ лыгъд, чи та — фæсарæнтæм.

Йæ фæндаг уæззау æмæ дæрдтыл æрзылди хъæдгæройнаг 17-аздыд лæппу Кучиты Мырзахъанæн. Æрыгон лæппуйæн рагæй уыд йæ зæрды дыууæ бæхы балхæныны фæг æхца æрæмбырд канын

— иу дзы уæрдоны куыд ифтыгътаид, иннæ та йын саргъы бæх куыд уыдаид. Цæмæй йæ бæллиц сæххæст кæна, уый тыххæй Мырзахъан араст и куыстагур. Бахауди Францмæ. Кодта алы уæззау куыстытæ, йæ удыл нæ ауæрста, цæмæй тагъддæр бамбырд кæна фæндаггаг æмæ ацæуа Америкмæ. Æхца куы бамбырд кодта, уæд уал æй фыццаг цæуын хъуыд Англисмæ. Америкы йæм æнхæлмæ кастысты йе'фсымæртæ æмæ йæхиуæттæ, раздæр чи ацыд æмæ уым чи æрбынæттон, ахæмтæ. Англисмæ хорз бæргæ бахæццæ, фæлæ уымæй фалæмæ йæ фæндаг ныддагъытбайлаг и. Цæвиттон, 1912 азы раст 10 апрелы Кучийы-фырт цæмæй Америкмæ тагъддæр бахæццæ уа, уый тыххæй сбадти тагъддзу нау «Титаник»-ыл. «Титаник» фæдæлдон, — уый уыди XX æнусы трагедитæн сæ тæккæ æвирхъаудæртæй иу. Кучийы-фырты, куыд фæзæгъынц, Хуыцау, æвæццæгæн, нæ сæфта. Фервæзти, рынчын-донæй куы рацыд, уæд ын дуне æхца бафыстой фæдзæхстады компанийы. Æмæ 1914 азы хъæздыгæй æрбаздæхт Ирыстонмæ. Æртынам азты йын бинонтæ дæр уыди, хæдзар дæр, бæхтæ дæр, фæлæ уый хицауады зæрдæмæ нæ фæцыди. Кулачы ном ыл баппæрстой, æрцахстой йæ æмæ йæ Сыбырма ахастой. Уым фæци йæ царды фæндаг хъæдгæройнаг лæппуйæн.

Ам ма зæгъын хъæуы уый дæр, æмæ Ирыстоны зæхмæ баптизм (протестантизмы иу къабаз, дзуар æфтауын уадзы æрмæст хæрз хъомылæй) æрбахастой уыцы куыстагур адæм. Уыдонæй иу уыди джызæйлаг Дадиянаты Темыр. Уый Америкы базонгæ барон-баптист (гуырзæй немыцаг) Вальдемар фон Икскюлимæ, «Кавказаг уацаутæ» чи ныффыста, уымæ. Афтамæй Дадияны-фырт æрмæст йæхæдæг не сси баптист, фæлæ ма уыди Ирыстоны йæ парахатгæнæг дæр.

Бирæ, тынг бирæ адæм фæцыди Терчы облæсттæй АИШ-мæ, Канадæмæ, иннæ бæстæтæм. Бирæтæ сæ уым баззадысты цæргæйæ. Ныр уым цæрынц сæ байзæддаг. Нал сын ис ирон мыггæгтæ æмæ ирон нæмттæ, бирæтæ, æвæццæгæн, зонгæ дæр нал кæнынц, сæ фыдæлты зæхх кæм и, уый.

Уæдæ нæ ныхас афтæ балхынцъ кæнæм: Цæгат Ирыстоны XX æнусы историйы ахъаззаджы бынат ахсы, Ирыстоны адæмтæ фæсарæнтæм куыд цыдысты, уыцы фарст. Æнæ уый Цæгат Ирыстоны историйæн нæдæр кæронмæ сахуыр кæнæн ис, нæдæр дзæбæх базонæн.

УИДÆГГÆ

ХЪАМБОЛТЫ Тамерлан

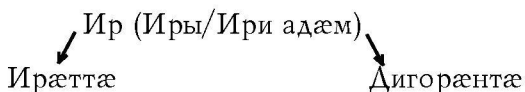
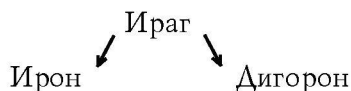
НÆ АДÆМЫ НОМЫ ТЫХХÆЙ

Нæ адæмы царды æмæ ирзонынады чи ныффидар, уыцы терминологон системæмæ куы 'ркæсæм, уæд æм ис бирæ къух-бакæнæнтæ. Куыд зонæм, афтæмæй ирон адæмы хицæн субэтникон къордтæн абоны онг иумайаг ном нæма ис. Уыцы къордты нæмттæн сæ бындуры уынæм ирон ныхасы хицæн хуызтæ. Национ æвзаг цы ныхасы хуызтæ баиу кодта, уый дæр, зæгъæн ис, нырма æнæном у. ХХ æнусы æртынæм азты афæлвардæуыд уырыссаг терминтæ **«осетинский народ»** æмæ **«осетинский язык»** нæхирдыгонау **«ирон адæм»** æмæ **«ирон æвзаг»** рахоныныл, фæлæ, цард куыд равдыста, афтæмæй уыцы фæлварæн нæ фæрæстмæ. Арæх афтæ рауайы: уырыссаг этноним **«осетины»** фæхауы æрмæст ирæттæм, æмæ этноним **«дигорцы»** иуварс аззайы. Гъемæ афтæ банхъæлæн ис, цыма дыгур хицæн адæм сты, æмæ термин **«осетины»** уыдонмæ ницы бар дары.

Ирон этносы структурæ наукон хуызы иртастæйæ цæмæй бæлвырд фæтк уа, стæй цæмæй ирон нацийы æхсæнадон-психологон иудзинад рæза, уый тыххæй хъуамæ фыццаджы-фыццаг ныффидар кæнæм терминтæ **«осетинский народ»** æмæ **«осетинский язык»**.

Иуай-иу фæндæттæ уал ныронг уыди. Зæгъæм, профессор Гуырион Тамерлан дзуры терминтæ «алан» æмæ «алайнаг»-æй пайда кæныны фарс. Фæлæ ам сæвзæры фарст: термин «алан» нырыккон ирæттæм куы хауа, уæд мæнæ ахæм хъуыдыйад куыд ратæлмац кæндзыстæм: **«Аланы — это средневековые осетины»?**

Афтæ мæм кæсы, цыма, цы терминты кой кæнын, уыдоны бындуры сæвæрын хъæуы «ир». Уæд дзырдтæ аразыны схемæ уайд мæнæ ахæм:

Осетины**Осетин****Осетинский национальный язык**

Иры/ Ири æвзаг

Варианты осетинского литературного языкаИры æвзаджы скæсæйнаг
вариантИри æвзаги нигулæни
вариант**Диалекты осетинского языка**

Ирон диалект

Дигорон диалект

Куыд уынæм, афтæмæй нæ адæмы дыууæ хайы баиу кæнæн уайд термин «ир»-æй. Ныртæккæ цы термин ис «Ирыстон», уый та нымайæн уайд «иры бæстæ»-йыл, «ирæтты бæстæ»-йыл нæ, фæлæ. Афтæмæй ирæттæ дæр æмæ дыгурæттæ дæр сæхи хониккой «ираг», дыууæ субэтникон къорды иумæйаг номыл куы цæуа ныхас, уæд. Нæ национ æвзаджы иумæйаг ном дæр «ир» — иры/ири æвзаг дыууæ диалектимæ — «ирон» æмæ «дыгурон»-имæ. Уыцы дыууæ диалекты бындурты сты дыууæ варианты — скæсæйнаг æмæ ныгуылæйнаг.

Мæ фæндоныл мын, чи зоны, бирæтæ ма сразы уой, чи зоны, терминтæ «ир» (йæ ног нысаниуæгтимæ) æмæ «ираг» сæм æгæр тыхарæст æмæ анахуыр фæкæсой. Фæлæ æвзаджы нормæтæ сфидар кæныныл куы фæцæуы ныхас, уæд ын бар-æнабары йæ структурæмæ æнæ февналгæ нæ вæййы. Кæд нæхи иу нацийыл нымайæм, уæд нын хъуамæ уа иу этноним, стæй нæ национ æвзаг дæр хъуамæ иу ном хæсса.

Редакция: Курæм нæ ахуыргæндтæй, цæмæй Хъамболты Тамерланы фæндонты тыххæй сæ хъуыдытæ зæгъой.

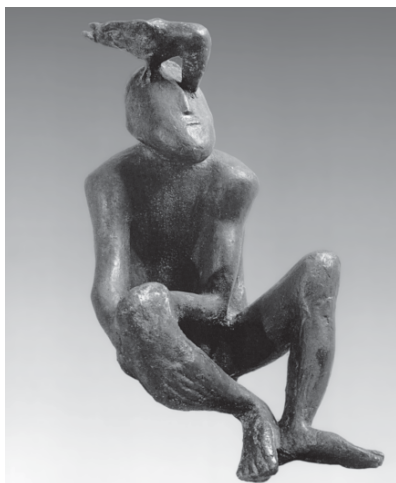
«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

Ныр мын нал аирвæздзынæ!

Чырысти.

Хъызæмар.

Фыдох.

Царды цалх.

Лæппу цалхимæ.

Лæппу æмæ цъиу.

Анафоны уазæг.

Лазæр райгас.

Нымæтуæрджытæ.

Фыййау.

Æз æмæ мæ нана.

Дондзаутæ.

Фæндагтон.

Чи кæй?

Тæхгæут, мæ дзибатæ!

Быдираг зарæг.

АРВИСТОН

ДУНЕЙЫ ДИССÆГТÆ

СЕМИРАМИДАЙЫ ЦÆХÆРАДÆТТÆ

Легендарон ассирийаг ус-паддзах Семирамидæ (Шаммурамат) царди нæ эрæйы агъоммæ 800 — 900-æм азты. Йæ номыл историйы баззадысты диссаджы ауыгъд цæхæрадæттæ. Афтамæй сæ аразгæ та скодта, Семирамидæйæ 300 азы фæстæдæр чи цард, уыцы паддзах Навуходоносор. Уымæн йæ ус уыди Мидийы паддзахи чызг æмæ тынг арæх мысыд йæ райгуыран бæстæйы хæххон хъæдтæ, дидинагтвæлыст къуылдымтæ. Гъемæ Навуходоносор бавдæлд æмæ бардзырд радта, цæмæй Вавилоны астæу саразой бæласдæттæ æмæ дидинагдæттæ. Йæ бæрзæнд 25 метры камæн уыд, ахæм цæджындзтыл сæвæрдтой егъау къæйтæ æмæ афтамæй самадтой цыппар уæладзыджы. Къæйтыл хъамылтæ ныккалдтой, стæй сæ асфальтæй бамбæрзтой æмæ та сыл агуыридуртæ дыууæ фæлтæры ауагътой. Агуыридурты уæлæ здыйы стыр сыфтæ байтыдтой æмæ сæ сыджытæй байдзаг кодтой. Ныссагътой дзы пальмæтæ æмæ ноджы бирæ алыхуызон бæлæстæ, къудзитæ. Афтæ фæзынди диссаджы оазис. Бæлæстæ, къудзитæ æмæ дидинджытæ уыдысты Мидийæ ласт. Зилгæ сæм кодтой сæдæгай цагъартæ. Цæхæрадæттæ уыдысты Евфраты доны сæрма. Вавилоны къултæй уæлдæр. Дардмæ дæр цъæх-цъæхид дардтой, цыма сæ уæларвтæй æруагъдæуыд, уыйау. Уымæ гæстæ сæ рагон адæм банымадтой дунейы авд диссагæй иуыл. Навуходоносоры усы ном хуынди Нитокрида. Иуæй-иу историктæ та йæ Амитис хонынц. Сæдæгай азты фæстæ уыцы ном фæрох, æмæ ауыгъд цæхæрадæттæ историйы баззадысты легендарон ассирийаг ус-паддзах Семирамидæйы номимæ. Таурæгътам гæстæ Семирамидæ уыди диссаджы рæсугъд, цардис Ассирийы паддзахи галуаны. Гъемæ, дам, йæ паддзахæй ракуырда, цæмæй йæ æртæ боны паддзахиуæг кæнын бауадза. Лæг сразы, фæлæ йын куыддæр йæ бадæн радта, афтæ сылгоймаг хъахъхъæнджытæн бафæдзæхста, паддзахи амарут, зæгъгæ. Æмæ Семирамидæ хицауиуæг кæнын байдыдта бæстæйы.

Таурæгъ ноджы дзуры, ус-паддзахæн, дам, уыди бирæ лæг-лымæнтæ-уарзæттæ, басаста сыхаг бæстæтæ, йæ мæлæты размæ та, дам, фæстади бæлон-æхсинæг æмæ атаhti галуанæй. Ацы таурæгътыл алы рæстæджыты æфтыди ног диссаджы хабæрттæ, æмæ Навуходоносоры бæласдæттæ дæр историйы баззадысты ахæм номимæ: Семирамидæйы ауыгъд цæхæрадæттæ.

Нæ эрæйы агъоммæ 323 азы Вавилонмæ стыр æфсадимæ æрба-бырста Александр Македойнаг. Ардыгæй та хъуамæ ацыдаид Египетмæ, Карфагенмæ, Италимæ æмæ Испанимæ. Фæлæ пад-дзах æвиппайды фæрынчын, хуыссæнæй уæлæмæ нал стади. Уæд йæхи бахæссын кодта ауыгъд цæхæрадæттæм. Уым æй уæлиау сæвардтой, æмæ уырдыгæй разамынд лæвардта йе 'фсæдтæн. Цалдæр боны фæстæ йæ уд систа.

Рæстæг цыд, æнус æнусы ивта. Дон раивылд, æмæ Навуходо-носоры галуан хæдзаруат фæци. Цæхæрадæттæ цы уæладзгуы-ты уыдысты, уыдон дæр згъæлын байдыдтой æмæ дыууæ мин азмæ зæххимæ сæмвæз сты. Æрмæст ма рагон бæлццæтты æмæ историкты фыстытæм гæстæ базонæм, Вавилоны цы диссаджы галуантæ, фидæрттæ, кувæндæттæ æмæ æндæр архитектурон-культурон хæзнатæ уыд, уый.

ÆЙЧЫТÆ ДИАБЕТÆЙ РЫНЧЫНТÆН

Æрæджы иу америкаг компани фехъусын кодта, инсулин кæм ис, ахæм æйчытæ, дам, уадзын райдыдтам. Инсулины гентæ æвард цæудзысты карчы айчы, æмæ ивд генетикон кодимæ цы цъиутæ рацæуа, уыдонæн сæ хуыздæрты æвзардысты селек-цийæн. Америкайы Иугонд Штатты диабетæй рынчынтæ ис 17 милуаны. Чи зоны, уыдонæн, низимæ тохы феххуыс уой карчытæ.

ДИДИНДЖЫТÆ ÆМÆ МАГЪЗ

Иуæй-иу дидинджыты тæф ахъаз у адæймаджы сæрымагъзы куыстæн. Фæлварæнтæ куыд равдыстой, афтæмæй, зæгъæм, тæфхъæды (жасмины) дидинджыты тæф хорзырдæм зыны сæры-магъзыл. Афтæ зæгъæн ис лавандайæ дæр. Уыцы дидинджыты хъаймагъ цы сапæтты, дезодорантты æмæ æндæр ахæмты ис, уыдонæй пайда кæнын хъæуы райсомæй.

ИОНТÆ АЕМÆ МИКРОБТÆ

Йæ фæзуат 15 квадратон метры кæмæн у, ахæм уаты сахатмæ æртæ сигареты куы бадымай, уæд авд сахатмæ уæлдæфы ионты нымæц фæвæййы 53,5 проценты къаддæр. Ионтæ та цас къаддæр уой, уый бæрц микробтæ та фылдæр кæнынц.

ÆРДЗОН УДÆНЦОЙ

Норвегийы сæйраг горæт Ослойы мингай хæдзæрттæ хъарм кæнынæн иу фынддæс азы бæрц пайда чындæуы Гольфстримы гуылфæнты донæй.

АМБЫЛДТА РОБИНЗОН КРУЗОЙЫ

1911 азы Сабыр океаны уадтымыгъы рæстæг фæдæлдон нау «Æвæджиауы удæнцой». Цыппæрдæсаздыд англисаг лæппу Джерали Бибс баирвæзт иу æдзæрæг сакъадахмæ æмæ дзы хæрзиунæгæй фæцард 74 азы. 1985 азы сакъадахмæ баленк кодта ныгуылæнгермайнаг нау. Матростæ сæмбæлдысты 88-аздыд Бибсыл æмæ йæ æрбаластой йæ райгуырæн бæстæмæ.

КÆЛМЫТЫ АХСТОН

Нарьянганджа у Бангладешы сæйраг горæт Даккæйы иу хай. Уым иу хæдзары æфсин йæ уатмæ куы бахызт, уæд дзы ауыдта, къуымы йæ зæрдæйы дзæбæхæн æнцæд-æнцойæ чи хуыссыд, ахæм дыууæ кобрæйы. Хæдзары хицау æвæстиатæй бадзырдта факир Дуду Миахмæ. Уый йæ ассистенты æххуысæй сæппæрста пъолы фæйнæджытæ æмæ фæдта æнахъинон ныв: кæрæдзиуыл сыздыхтытæ сты мингай кобрæтæ, сæ алыварсты та, кæй æрæфтыдтой, уыцы æйчытæ — уыдысты сæдæтæй нымайгæ. Миах иугай ахсын байдыдта маргджын кæлмыты. Сæппæт дæр ын ахст бæргæ фесты, фæлæ ныр та йæ сагъæсы сæр у: цы хъуамæ фæкæна утæппæт «исбон»?

РÆСТЫТÆ ДЗЫРДТА ЖЮЛЬ ВЕРН

Жюль Верны æгас дуне дæр зоны æвæджиауы фантастæй. Фæлæ ма йæм уыдис æндæр диссаджы курдиат дæр: рагацау-иу

базыдта, фиданы цы 'рцæудзæн, уый. Цæвиттон, наукайæн уыди фæндагамонæг стъалыйау. Электрон тых, телевизор, радио, хæдтæхджытæ, дæлдондзæуæг бæлæгтæ, кино æмæ космосон наутæн сæ кой, сæ хъæр дæр куы нæма уыд, уæд Жюль Верны геройтæ пайда кодтой уыдонæй сеппæтæй дæр. Маймæ та йæ чингуыты архайджытæ тæхынц... Канавералæй, ома ныртæккæ америкаг космосон наутæ сæхи кæцæй сисынц, уырдыгæй.

Номдзыд фантасты ныхæстæй бирæтæ æрцыдысты, фæлæ ма дзы иу хай та, чи зоны, фиданы æрцæуа. Зæгъæм, фыссæг дзырдта, Цæгаты полюс кæм и, уым, дам, океаны бын сур зæхх бæз-бæз кæны алыхуызон пайдайаг æрзæттæй. Уый дæр ын, æвæццæгæн, мæнг ныхас нæ рауади. «Транс-Арктика»—2000", зæгъгæ, уыцы денджызон экспедицийы рæстæг уæрæсейаг иртасджытæ Цæгаты Ихджын океаны ссардтой, йæ фæзуат 1,2 милуан квадратон километры кæмæн у, ахæм бынат. Уый йемыдзаг у нефть, газ, сызгъæрин, къала, алмазтæ æмæ платиноидтæй.

Куыд уынаæм, афтæмæй та Жюль Верн ацы хатт дæр раст разынди.

ЧИ БАЙГОМ КОДТА АМЕРИКÆ?

Хæрзаг зæгъут: «Колумб, æндæр чи!» Фæлæ бритайнаг ахуыргонд Гэвина Меziес афтæ нæ хъуыды кæны. Уый фидарæй зæгъы: Америка байгом кодтой китайæгтæ, номхуындæй та адмирал Чжен Хэ. Уый Америкамæ бафтыди Колумбæй 70 азы раздæр. XV æнусы фыццаг цыппæрæм хайы (1424 азы) китайæгтæ сарæзтой дунейы картæ. Уым сты Америкайы æмæ Австралийы иуæй-иу хæйттæ. Фæстæдæр уыцы картæ бахаудта Португалимæ æмæ йæ уым къаролы галуаны æмбæхстæй дардтой. Фæлæ 1428 азы ацы хабар раргом, æмæ документтæ дунейыл ахъæр сты.

Мениес зæгъы, Чжен Хэ, дам, 1403 — 1433 азты науыл аленк кодта авд хатты. Æхсæзæм хатт науыл бахæццæ Латинаг Америкамæ, Карибы денджызмæ æмæ Австралимæ, ома дунейы алыварс æрзылди Магелланæй сæдæ азы раздæр.

Ахуыргæндтæй бирæтæ Мензиесы «революцион» гипотезайыл не 'ууæндынц. Фæлæ Минессоты университеты (ам æфснайд ис, уæлдæр цы картæйы кой кодтам, уый) иртасджытæ йемæ разы сты. Æрмæст, дам, сбæрæг кæнын хъæуы, картæ æцæгтæй Китайы арæст æрцыд æви нæ, уый.

ХУЫЦАУ БАХХУЫС КОДТА

2002 азы 14 июны зæххы сæрмæ атахти, йæ диаметр 50 — 120 метры кæмæн уыд, ахæм айнæг-астероид. Секундмæ тахти 10 километры æмæ ма йæ зæхмæ хъуыди 120 мин километры. Зæххыл куы сæмбæлдаид, уæд æнæмæнг стыр фыдбылызтæ скодтаид.

Диссаг уый у, æмæ йæ астрономтæ бафиппайдтой æрмæст 17 июны — зæххæй куы адард, уæд. «Дур» нæм тахти Хурыр-дыгæй, æмæ нæм нæ амондæн не 'рхæццæ. Хуыцау нæ дарддæр дæр хизæд ахæм фыдбылызтæй.

ПЫЛЫ ЛÆППЫН ПЪÆЛИЦÆЙЫ НЫХМÆ

Ацы хабар æрцыди раст Ногбоны хæдразмæ Англисы. Цирчы хицау, хæларзæрдæ лæг, сфæнд кодта рынчын сывæллæттæн исты хорзы бацæуын. Митын Дадайы дарæсы йæхи сфæлыста, пылы лæппын Джумбойыл бабадт æмæ сахары сæйраг уынгыл æд лæвæрттæ араст рынчындонмæ.

Æвиппайды йæм пъялицæйаг бацыд æмæ йын загъта, уæртæ иннæ уынгмæ бахиз, ам машинæты цыд къуылымпы кæныс, зæгъгæ. Цирчы хицау йæ коммæ бакасти, фæлæ лæппын пыл йæ мидбынаты сагъдау лæууыди. Фынндæс пъялицæйаджы йыл сæ тых фæлвæрдтой, уæддæр, йæ уæз тоннæйы бæрц кæмæн уыд, уыцы Джумбо къæрттæй цъула не 'ппæрста. Бынтон æрæджиау хивæнд Джумбо фенкъуыст йæ бынатæй — йæ хицау ын куы загъта, æрмæст уæд.

«ÆДЗУХДÆР АФТÆ ФÆКÆНЫ»

Иуахæмы иу лæг хæрæндонмæ сихор хæрынмæ бацыд. Йæ хызын йæ фарсмæ æрæвæрдта, уæдæ цы уыдаид? Фæлæ хæрд куы фæци, уæд кæсы, æмæ хызын йæ бынаты нал и. Лæг æрба-мæсты, уымæн æмæ хызыны æхца уыди, стæй цыдæр ахсджаиг гæххæттæ. Уæдæ йæ сихор скæнæггаг дæр фидын хъуыди. Хæрæндоны хицау æм куы бацыд, уæд ын лæг бамбарын кодта хъуыдаг. Хицау йæ мидбылты бахудт, йæ кусæнуатмæ баздæх-ти, хызын дзы рахаста æмæ загъта:

— Бахатыр кæн, дæ хызын дын мæ куыдз адавта. Æдзухдæр афтæ фæкæны.

УЫЙ ХУДÆГ НÆУ

Алан Браунæн бирæ хæлæрттæ ис. Уазæгуаты сæм куы вæййы, уæд съл цыма базыртæ базайы — цинай амæлынц, уымæн æмæ йæ дзыхарæхстæн, йæ цыргъзондæн æмбал нæй, уарзы ахудын, ахъазын, дæсны у хъæлдзæг хабæрттæ кæнынмæ.

Фæлæ уыдæттæ йæ чысыл чызджы зæрдæмæ нæ цæуынц. Æрæджы Аланæй йæ хорз хæлар ракуырдта, цæмæй йын йæ чындæхсæвы иу цалдæр ныхасы зæгъа. Алан йæхи бацæттæ кодта, æмæ йæ ныхас рауад ахадгæ, дзадджын — йæ диссæджы хъæлдзæг æмбисæндтыл, цыргъзонд юморыл адæм тынг фæхудтысты. Фæлæ Алан йæ ныхас кæронмæ нæма фæцис, афтæ чызг фыдмæ дзуры, цом, дам, нæхимæ. Лæгæн уый æхсызгон кæцæй уыдаид, фæлæ сабийы фæндон æххæстгæнгæ 'рцыди. Фæндагыл Алан фæрсы йæ хъæбулы, мæ раныхас дæм куыд фæкасти, зæгъгæ.

— Æппындæр мæ зæрдæмæ нæ фæцыди, — цæхгæр дзуапп радта чызг.

— Уæд цæуылнæ? — сцымыдис фыд.

— Уымæн æмæ адæм иууылдæр мæ бабайыл худтысты.

ТЕАТРЫ

Æрæджы уыдтæн театры. Бæлиццаг бынат мæм æрхауди — сцена дæр мæм дзæбæх зынди, стæй артистты ныхас дæр хорз хъуысти. Спектакль зæрдæмæдзæугæ уыди, фæлæ дзы ницы æхсызгондзинад райстон. Цæвиттон, дыууæ чындздзон чызджы æмæ иу лæппулæг мæ фæстæ бадт фесты. Гъемæ иудадзыг хъæрæй ныхас кодтой. Æз мæстæй сыгътæн, уымæн æмæ мæм актерты ныхас нал хъуысти. Фæстæмæ ракастæн фæсивæдмæ, кæд фефсæрмы уаиккой, зæгъгæ. Фæлæ мæ уыдон хъуыды дæр не 'ркодтой. Уæд сæм разылдтæн æмæ сын мæстыйæ загътон:

— Хорз адæм, иу дзырд дæр дзы нæ ахсын!

Лæппулæг мын гуымыры дзуапп авæрдта:

— Æмæ искай ныхæстæм цы хъусыс?

SOS

Адæмласæн чысыл хæдтæхæг æрхауди хæхты. Пилот фæмард. Иу арыгон сылгоймаг æмæ йæ дыууæ гыццыл чызджы удæгасæй

баззадысты — зæхх митæй бæзджын æмбæрзт уыд æмæ уырдам æрхаудтой.

Куы 'рталынг, уæд мад йæ сабиты стыр чумæданы сæвæрдта æмæ сæ цыдæр дзауматæй бамбæрзта, йæхæдæг йе 'хсæв сæ уæлхъус арвыста, кæд ын тынг уазал уыд, уæддæр.

Райсомæй йæ хъустыл ауади моторы хъæр. Сæ сæрты хæдтæхджытæ фæцæйтахтысты, фæлæ сæ пилоттæй ничи бафиппайдта. Сылгоймаг сагъæсы аныгъуылди. Бирæ рахъуыдыбахъуыдыйы фæстæ йæм сæвæрд æнахуыр фæнд; йæ къæхтæй арф миты ныннадта æртæ егъау дамгъайы: SOS. Ногæй та хæдтæхджытæ куы 'рбатахтысты, уæд пилоттæ ауыдтой фыст. Иуцасдæры фæстæ фæзынди вертолет æмæ æртæ бæлццоны аласта.

Англисаг æвзагæй Зæлеты Иринайы тæлмац

СУВОРОВЫ ХАБÆРТТÆЙ

ХЪАСТ

Иу афицеры ус йæ лæгыл Суворовмæ бахъаст кодта:

- Мæ сæрыхицау мæ æппынадзух æфхæргæ кæны.
- Уый мæ хъуыддаг нæу, — дзуапп ын радта Суворов.
- О, фæлæ дæ фæсаууонмæ дæ фыдгой дæр фæкæны.
- Уый та дæ хъуыддаг нæу, хорз ус.

ОРДЕНТЫ УÆЗ

Суворов-иу официалон хуындтытæм куы цыд, уæд-иу йæ ордентæ иууылдæр йæ риуыл бакодта. Иуахæмы та йæ паддзахы талуанмæ бахуыдтой. Паддзахы æмкусджыты устытæ цалдæрæй йæ цурмæ бацыдысты, æмæ йын сæ иу тæригæдгæнагау афтæ:

— Уæууа, Александр Васильевич! Ахæм къæсхуыр уæвгæйæ утæппæт уæргътæ куыд фæразыс? Уæззау дын не сты?

— Ахæм уæззау сты, ахæм, æмæ сæ уæ лæгтæй иу дæр не сфæраздзæни! — дзуапп радта Суворов.

ТÆССАГ ЗНАГ

Иуахæмы Суворов бадзырдта, йæ дзыхыл хæцын чи нæ зыдта, ахæм афицермæ.

— Иу тæссаг знаг дын ис, — цыма йын стыр сусæг раргом кæнинаг уыд, уыйау загъта Суворов. — Гъемæ дын дæ размæ стыр цæлхдуртæ æвæры, иудадзыг дæ хъыгдары.

Афицер бирæ рахъуыды-бахъуыды фæкодта, фæлæ цавæр знагыл цæуы ныхас, уый раиртасын йæ бон не сси. Уæд Суворов йæ къахфындзтыл куы иу рудзынгмæ бацæуы, куы иннæмæ. Фæйнардæмыты айхъуыста, стæй афицермæ дæр афтæ хъуызгæ йæхи байста, йе ’мбуар æрлæууыд æмæ йын йæ хъусы дзуры:

— Де ’взаг-ма ралас! Мæнæ! Мæнæ йай у, йай дæ цыфыддæр знаг!

ÆБУЗН АДÆЙМÆГТЫ ТЫХХÆЙ

Иу хатт Суворовæн иу æбузн адæймаджы кой кодтой. Суворов дæр загъта:

— Ис ахæм адæмы хатт, æмæ сын хорз чи ракаены, уый се знагæй агæпп ласы, уымæн æмæ йе ’мхуызон суæвынхъом нæ вæййынц. Арв дæр зæххæн стыр хæрзты бацæуы, йæ хурæй йæ батавы, йæ къæвдайы æртæхтæ йын цæрæнхос фестынц. Зæхх та йын цæмæй бафиды йæ дзæбæхтæ? Рыгæй!

ХЪИ-ХЪЫРИ-ХЪО-ХЪО!

Суворов ныхас кодта фæсарæйнаг хъуыддæгты министр Ростопчинимæ. Министр æгæр дзырдмондаг разынди, Суворов дзы стыхст æмæ уасæджы уаст ныккодта. Ростопчин æваст фæкуыддæр, фæхъус. Уæд ын Суворов афтæ:

— Ницы хъыгдары, мæ раны куы уаис, уæд ма ды хъуыдатт кæнын дæр райдаис.

КОЗБАУГÆНÆДЖЫ КУЫСТ

Сихоры рæстæг иу фæсарæйнаг инæлар æнæрынцойæ цæстмæмитæ кодта Суворовæн. Иууылдæр дзы стыхстысты. Сыстынмæ куыд хъавыдысты, афтæ ма фынгмæ рахастой, æгæр

чи асыгъд, ахæм хæбизджын. Хæрын дзы ничи бакуымдта. Суворов дзы иу карст система æмæ загъта:

— Козбауганæджы куыст æнцонтæй нæу. Хæбизджын фыцын æмæ козбау кæнын иухуызон сты: хæбизджыныл алцы дæр хъуамæ бæрцæй уа, стæй йæм фыцгæ-фыцын хъус дарын хъæуы, науæд басудздзæни. Мæхи хæринаггæнæг Мишкæйæн дзы æмбал нæй — цæстæммитæм æппындæр нæ арæхсы.

МУЗЫКАИМÆ

Иу инæлар Суворовæн йæ зæрдæ алхæныны охыл дзуры, нæ музыкантты нымæц, дам, фæкъаддæр кæнæм, æфсадыл та, дам, бафтауæм.

— Нæ, — цæхгæр загъта фельдмаршæл. — Музыка хъæугæ кæны, пайда у: æфсæддоны зæрдæ дзы барухс вæййы, йæ къахдæф ын фæфидардæр, фæаивдæр кæны. Музыкамæ хъустæйæ хæсты нæ ныфсыл бафты. Зæронд лæг мæлæты дзæмбытæм йæхи баппары, лæппу йæ хъуымыз асæрфы æмæ зæронды фæстæ ныййарц вæййы. Музыкайы руаджы æфсад, цы уыд, дыууæ-æртæ ахæмы фесты! Æз Измаилы фидар музыкаимæ байстон!

ÆГЪДАУ — ХЪУЫДДАДЖЫ РАХÆЦÆН

Суворов æфсады сæвæрдта фидар æгъдау æмæ йе 'мцæдисонтæй дæр уый домдта. Гъемæ йын йе 'мцæдисон австриаг æфсады командæгæнæг инæлар Мелас хъаст кодта, æфсæддонты зæрдæмæ, дам, нæ цæуы ахæм карз æгъдау.

— Хъуыды дæр сæ ма кæн! Испанийы паддзах Филиппæн цæмæй йæ адæмыл рын ма сыстадаид, уый тыххæй æрдомдта, цæмæй Мадриды цыдæриддæр бырæттæ æмæ хъылмайæ ис, уыдон раласой. Горæты адæм смæсты сты, æмæ уæд паддзах загъта: «Адон, найгæ кæй фæкæнынц, ахæм сабитæй уæлдай не сты. Фæлæ сæ иугæр куы цынайынц, уæд та адджынай фæфынай кæнынц», — дзуапп радта Суворов.

АТАКÆЙЫ

Иу хатт Суворов гусарты полкъмæ бацыд. Иу æрыгон гусар йæ луæ дымдта, æмæ тамакойы фæздæг цæгтæ-цæгтæй ленк

кодта йæ сæрмæ. Уыцы «куысты» афтæ арф аныгъуылд, æмæ командæгæнæджы æрбацыд нæ бафиппайдта. Йе 'мбæлттæ йæм сдзурынмæ хъавыдысты, фæлæ сæ Суворов нæ бауагъта, æрмæст сабырæй загъта:

— Ма йæ хъыгдарут. Уымæн ныртæккæ йæ цастытыл цы уайы, уый зонут? Цыма йæ полкъ сармадзанти фæздæджы аныгъуылд, йæхæдæг та цыма разæй атакæйы фæтæхы.

ФÆСТАГ ФÆДЗÆХСТ

Суворов куы мард, уæд æм фæндараст загъынмæ æрбацыд йæ хæрæфырты лæг — æнæджелбетт поэт граф Хвостов. Суворов ын афтæ:

— Митя, хорз лæг куы дæ, байхъус-ма мæм. Æмдзæвгæтæ ма фысс. Кæд дын æнæ фыстæ нæй, уæд та сæ джиппы ма уадз. Хуыцауæй курæгау дæ курын.

Д. ШОСТАКОВИЧЫ ФЫСТÆГ И. ГЛИКМАНМÆ

29.12. 1957. Одессæ.

Зынаргъ Исаак Давыды фырт! Одессæмæ æрцыдтæн Советон Украинæйы 40 азы æппæтадæмон бæрæгбоны. Абон райсомæй рацыдтæн уынгмæ. Дæхæдæг дæр æй, ай-гъай, æмбарыс ахæм бон хæдзары бадæн кæй нæй, уый. Кæд арв асæст æмæ хъуынтъыз уыдис, уæддæр æнæхъæн Одессæ дæр уынгмæ раивылд. Алы ран дæр Марксы, Энгельсы, Ленины, Сталины, стæй æмб. æмб. А. И. Беляевы, Л. И. Брежневы, Н. А. Булганины, К. Е. Ворошиловы, Н. Г. Игнатовы, А. П. Кириленкойы, Ф. Р. Козловы, О. В. Куусинены, А. И. Микояны, Н. А. Мухитдиновы, М. А. Сусловы, Е. А. Фурцевайы, Н. С. Хрущевы, Н. М. Шверники, А. А. Аристовы, П. А. Поспеловы, Я. Э. Калнберзины, А. И. Кириченкойы, А. Н. Косыгины, К. Т. Мазуровы, В. П. Мжаванадзеы, М. Г. Первухины, Н. Т. Кальченкойы портреттæ.

Алы ран тырысатæ, сидтытæ, транспорантæ. Мæ фæйнафæрсты райгæ, æрттивгæ уырыссаг, украинаг, дзуттаг цæстæмттæ. Куы иу ранæй, куы иннæ ранæй райхъуысынц арфæйы хъæртæ Марксы, Энгельсы, Ленины, Сталины, стæй æмб. æмб. А. И. Беляевы, Л. И. Брежневы, Н. А. Булганины, К. Е. Вороши-

ловы, Н. Г. Игнатовы, А. П. Кириленкой, Ф. Р. Козловы, О. В. Куусинены, А. И. Микояны, Н. А. Мухитдиновы, М. А. Сусловы, Е. А. Фурцевайы, Н. С. Хрущевы, Н. М. Шверники, А. А. Аристовы, П. А. Поспеловы, Я. Э. Калнберзины, А. И. Кириченкой, А. Н. Косыгины, К. Т. Мазуровы, В. П. Мжаванадзеы, М. Г. Первухины, Н. Т. Кальченкой кадæн. Алкаæцæйты хъуысы уырыссаг, украинаг ныхас. Хатгай райхъуысы, Одессæмæ одессæйæгтæн се стыр бæрæгбоны фæдыл арфæтæ кæнынмæ чи 'рбацыд, уыцы прогрессивон адæмты минæвæртты фæсарæйнаг ныхас. Атезгъо кодтон æмæ, мæ цин уромын куы нал фæрæзтон, уæд фысымуатмæ æрбаздæхтæн æмæ сфæнд кодтон, Одессæйы æппæтадæмон бæрæгбон куыд ацыд, уый ныффыссын.

Æгæр карз тæрхон-иу мын ма рахæсс.

Домбай ба дын кæнын.

Д. Шостакович
«Новый мир», № 6, 2002

Æрдхæрдтæм падзах дæр
нæ уанды.

— Ахър, Мыстачъ, маңай ма тәрс, әз вегетарианец дән, вегетарианец — мысты фыд мын нал тайы.

Цъары фæрстыл:

1. Малиты Георгийы цырт.
2. Гадаты Лазæр.
3. Хъуылæгцæгъдæг.
4. Барджытæ хохы.

* * *

Технический редактор
Корректор
Компьютерный набор
Компьютерная верстка
Дизайн

Виктория БОРАЕВА
Заира КАРАЦЕВА
Альбина ДАТИЕВА
Ирида КОДЗАТИ
Залина ГУРИЕВА

* *

*Журнал зарегистрирован в региональном Управлении ГК РФ по печати в РСО-А.
Регистрационный номер Ш-0132*

Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.

*Журналмæ цы къухфыстытæ цæуы, уыдон редакци рецензи нæ кæны,
стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.*

Учредители: Комитет РСО-Алания по печати и делам издательств,
Союз писателей РСО-Алания

Подписано к печати 09.01.03. Формат издания 60х84 1/16. Бум. офсет. № 1. Гарнитура
шрифта Myzl. Печать офсетная. Усл. п. л. 8,6 Учетно-изд. л. 6,95 Тираж 2100 экз.
Заказ № 4.

Адрес редакции: 362025, г. Владикавказ, ул. Фрунзе, 24.
Телефоны: 53-69-66; 53-31-58; 53-69-62; 53-31-24, 53-65-86.

Журнал отпечатан на Республиканском издательско-полиграфическом предприятии им. В. А. Гассиева
362011, г. Владикавказ, ул. Тельмана, 16.

